

पहिलो परिच्छेद

शोधपरिचय

१.१ विषयपरिचय

साहित्यकार टड्क भट्टराईको जन्म वि.सं. २०२७ साल असोज १४ सोमबारमा दिन सगरमाथा अञ्चल, खोटाङ जिल्लाको खाल्ले गा.वि.स. वडा नं. ६ मा पिता लालबहादुर भट्टराई र माता रूद्रकुमारी भट्टराईका दुई भाइ छोराहरू मध्ये पहिलो सुपुत्रको रूपमा भएको हो । बी.एड., एम.ए. (नेपाली), एम.पि.ए को योग्यता, शिक्षक, प्रतिभा, कर्मचारी, मानचित्र (राष्ट्रिय मासिक), खोटाङ चौतारी आदि विभिन्न साहित्यिक र अन्य पत्रिकाहरूको सम्पादनको कार्य गरेका भट्टराई हाल कम्पनी रजिष्ट्रार कार्यालयमा अधिकृत र गोरखा एफ.एममा आवद्ध छन् ।

नेपाली साहित्यको फुटकर कविता, लघुकथा, गीत, निबन्ध र आत्मसंस्मरण जस्ता विविध विधामा भट्टराईले कलम चलाएका छन् । उनका दुई ओटा कृति प्रकाशित भएका छन् । उनका प्रकाशित कृतिहरू **साँझमा पहिलो तारा** (२०६८) कवितासङ्ग्रह र **म पनि बग्दैछु साप्सु** (२०७३) कथासङ्ग्रह हुन् । साहित्यकार टड्क भट्टराई समसामयिक परिस्थितिलाई नजिकबाट नियालेर साहित्यिक कृतिबाट नै प्राकृतिक र मानवीय रूपमा विकृति र विसङ्गतिका विरुद्ध जागरण दिने क्रियाशील साहित्यकार हुन् । एउटा साहित्यकारको जीवनी पक्षको अध्ययनका साथै तिनका साहित्यिक रचनाको अध्ययन तथा मूल्याङ्कन हुनुपर्छ, भन्ने मान्यता अनुसार टड्क भट्टराईको सेरोफेरो भित्र रहेर शोधकार्य गर्न विषय छनोट गरिएको छ ।

१.२ समस्याकथन

नेपाली साहित्यमा निरन्तर रूपमा लागि परेका टड्क भट्टराईको जीवनी र साहित्यिक कृतिको सूक्ष्म अध्ययन भएको पाइदैन । त्यसैले टड्क भट्टराईको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व शीर्षकसँग सम्बद्ध समस्याहरूलाई बुँदागत रूपमा यसरी प्रस्तुत गरिएको छ :

- (क) टड्क भट्टराईको जीवनी केकस्तो रहेको छ ?
- (ख) उनको व्यक्तित्वका पाटाहरू केकस्तो छन् ?
- (ग) टड्क भट्टराईको साहित्यकयात्रा कस्तो रहेको छ ?
- (घ) उनका साहित्यिक कृतिहरू केकस्ता छन् ?

१.३ शोधकार्यको उद्देश्य

साहित्यकार टड्क भट्टराईको जीवनी, व्यक्तित्वको विविध पाटा र साहित्यिक कृति र प्रवृत्तिको मूल्याङ्कन गर्नु नै यस शोधकार्यको प्रमुख उद्देश्य रहेको छ । बुँदागत रूपमा प्रस्तुत शोधकार्यका उद्देश्यहरू निम्नलिखित रहेका छन् :

- (क) टड्क भट्टराईको जीवनी प्रस्तुत गर्न,
- (ख) उनको व्यक्तित्वका विभिन्न पाटाहरूको अध्ययन गर्नु,
- (ग) टड्क भट्टराईको साहित्यिक निरूपण गर्न,
- (घ) उनका साहित्यिक कृतिहरूको विश्लेषण गर्नु ।

१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा

साहित्यकार टड्क भट्टराई नेपाली साहित्यका साधक हुन् । उनका बारेमा कतिपय लेखकहरूले सामान्य चर्चा गरेको पाइए तापनि यस सम्बन्धमा समग्र अध्ययन भएको छैन । विस्तृत रूपमा यिनका रचनाहरूको अध्ययन, विश्लेषण, मूल्याङ्कन र उनले दिएको योगदानको अध्ययन गर्ने काम पनि हुन सकेको छैन । त्यसो त हालसम्म केही लेखक एवम् समीक्षकहरूले यिनका बारेमा टीका-टीप्पणी नगरेका पनि होइनन् तर हालसम्म यिनका बारेमा जे जति अध्ययन भएको छ सो अध्ययनका विषयमा काम अधुरो हुनसक्छ । तसर्थ उनका बारेमा हालसम्म भएका अध्ययनहरूको काल क्रमिक रूपमा समीक्षात्मक प्रस्तुति गरिएको छ ।

चन्द्र रानोहाँछा “साँझमा पहिलो तारा” (ताजा खबर, २०६८ मङ्सिर २८) शीर्षकको समीक्षा मार्फत भट्टराईलाई गद्य कवितामै राष्ट्रियता, समाज, परिवार, संस्कृति प्रकृति व्यङ्ग्य, आशा, खबरदारी, आकाश, करूणा, वियोग, प्रेम सौन्दर्यका अनमोल छटाहरू र आफ्नै जिन्दगीसँग लहराउँदै विविध विकृति र विसङ्गतिप्रति कविता लेख्ने प्रतिभा भनेका छन् ।

डी. लम्साल “नागबेली नै बहन्छ” (साप्ताहिक, २०६८ मङ्सिर, १७, २) मा शीर्षकीय भूमिकामा साहित्यकार टड्क भट्टराई मानवतावादी, राष्ट्रवादी, प्राकृतिक सौन्दर्यका कृति सिर्जना गर्न सक्ने, विद्रोहको स्वर उराल्ने भर्रा र मिठा शब्दको प्रयोगकर्ता र अनेक ग्रामीण बिम्बरूलाई उभ्याउन सक्ने कवि भनी उल्लेख गरेका छन् ।

चन्द्रशेखर अधिकारी “सीमान्तकृत सपना” (अन्नपूर्ण पोष्ट, २०६८ कात्तिक) शीर्षकमा साँभमा पहिलो तारा कवितासङ्ग्रहमा नेपाली समाजको यथार्थ चित्रण हरेक शीर्षकका लागि चित्र प्रयोग गरी मस्तिष्कलाई रोमाञ्चित बनाउने विशेषता बोकेका कवि टड्क भट्टराई हुन् भनेका छन् ।

गोपीकृष्ण हुंगाना “युवाको सिर्जना समय र समाजका लागि” (अन्नपूर्ण पोष्ट, २०६९ जेठ १९) शीर्षकमा टड्क भट्टराई आधुनिक नेपाली साहित्यका युवा पुस्ताका हस्ताक्षर कविका रूपमा स्थान दिएका छन् ।

मिना सिंह “कखरा धुलोपाटी मै सिकें” (शिक्षा, २०६९ माघ २९) शीर्षक मार्फत टड्क भट्टराईको परिचय, बाल्यकाल, कवि, कथाकार, गीतकारका रूपमा चिनाउँदै सरल र भर्रा शब्द प्रयोगमा समेत दखल भएका सर्जक भनी टिप्पणी गरेकी छिन् ।

रामविक्रम थापाले “अग्रगामी सोचमा जीवनवादी कविता” पुस्तक समीक्षा (मधुपर्क, २०६८) मार्फत शीर्षकको भूमिकामा ग्रामीण परिवेशका प्रकृतिपरक बिम्बप्रतीक र मिथकहरूले कविताको सुन्दरतालाई उज्यालो पार्न सक्ने कवि भनी आफ्नो धारणा राखेका छन् ।

डी बी सरोज “भाले बास्यो मिमिरेमा...” (द गोखार्ज, २०७० जेठ १९) शीर्षकमा टड्क भट्टराईलाई चिनाउँदै उनका कविताहरूमा किरातहरूको महान् चाड साकेला मार्फत जातीय पहिचानको सिर्जना गर्न सक्ने सर्जकका रूपमा स्थान दिइएका छन् ।

श्रीओम रोदनले “सुन्दर र सार्थक सङ्ग्रह” (मधुपर्क, २०७३) शीर्षकको समीक्षा मार्फत म पनि बन्दैछु साप्सु कथा सङ्ग्रहको समीक्षा र परिचय गराउँदै टड्क भट्टराईलाई विविध पक्षको ग्रामीण जनजीवनको तीतो यथार्थलाई सरल शैलीमा प्रस्तुत गर्न सक्ने क्षमतावान् प्रतिभा नै टड्क भट्टराई हुन् भनी उल्लेख गरेका छन् ।

टङ्कका कथा 'म पनि बग्दैछु साप्सुमा' (कान्तिपुर, भदौ २२ बुधवार) शीर्षकमा १३ ओटा कथाहरू सङ्ग्रहित कृतिमा जीवन भोगाइका अनुभूति तथा ग्रामीण र प्राकृतिक परिवेशलाई काव्यात्मक आकर्षक ढङ्गले प्रस्तुत गरिएको कवि तथा प्राज्ञ श्रवण मुकारूडले दावी गरे । यसैगरी कृतिको समीक्षा गर्दै डा. लक्ष्मणप्रसाद गौतमले कथाको भाषाशैली बहुत मिठो रसिलो रहेको दावी गरे ।

रामविक्रम थापाले "म पनि बग्दैछु साप्सु" (मधुपर्क पूर्णाङ्क ५८३/२०७४ पुसमा) कथासङ्ग्रहमा टङ्क भट्टराई यथार्थवादी सामाजिक कथाकार हुन् भनी टिप्पणी गरेका छन् ।

१.५ शोधकार्यको औचित्य

साहित्यकार टङ्क भट्टराईका विषयमा फुटकर रूपमा गरिएको सामान्य चर्चा र समीक्षा बाहेक व्यवस्थित अध्ययन अनुसन्धान भएको छैन । तसर्थ उनका विषयमा सर्वप्रथम गरिने यो व्यवस्थित अध्ययन अनुसन्धान औचित्यपूर्ण रहेको छ । यसबाट साहित्यकार भट्टराईका बारेमा व्यवस्थित अध्ययन हुनाले उनको साहित्यिक योगदानको मूल्याङ्कन पनि हुने र उनका बारेमा अध्ययन अनुसन्धान गर्न चाहने भावी अध्येताहरूलाई समेत लाभ पुग्ने छ ।

१.६ शोधकार्यको सीमाङ्कन

यस शोधपत्रमा टङ्क भट्टराईको जीवनी व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन गरिएको छ । उनका हालसम्मका प्रकाशित साहित्यिक कृतिहरूको मोटामाटी रूपमा विश्लेषण गर्ने जमर्को गरिएको छ । विशेषतः टङ्क भट्टराईको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययनमा नै प्रस्तुत शोधकार्य सीमित रहेको छ । यद्यपि टङ्क भट्टराईले साहित्यका विविध विधामा कलम चलाएका छन् । हालसम्मका प्रकाशित कृतिलाई दृष्टिगोचर गर्दा कविता, कथा विधामा र गीतमा विशिष्ट योगदान रहेको छ । उनका प्रकाशित कृतिहरूको मात्र अध्ययन र विश्लेषण यस शोधकार्यमा गरिएको छ ।

१.७ सामग्री सङ्कलन विधि

प्रस्तुत शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा टङ्क भट्टराईका प्रकाशित कृतिहरू विभिन्न पत्रपत्रिकामा छापिएका लेख रचनाहरू, जीवनी पक्षका महत्वपूर्ण कालक्रमिक घटना, व्यक्तित्वका विविध पक्षका जानकारी आदिलाई प्रत्यक्ष भेटघाटबाट प्राप्त सामग्रीहरूको

सङ्कलन, वर्गीकरण, वर्णनात्मक र विश्लेषणात्मक मूल्याङ्कन गरी अध्ययन विधि अगाडि बढाइएको छ ।

१.८ शोधपत्रको रूपरेखा

प्रस्तुत शोधपत्रको संरचनालाई सुगठित र व्यवस्थित रूपमा प्रस्तुत गर्नका लागि यस अध्ययनलाई आवश्यकता अनुसार स-साना शीर्षक तथा उप-शीर्षकमा विभाजन गरी ६ परिच्छेदमा विभाजन गरिएको छ ।

- (क) पहिलो परिच्छेद : शोधपरिचय
- (ख) दोस्रो परिच्छेद : टङ्क भट्टराईको जीवनी
- (ग) तेस्रो परिच्छेद : टङ्क भट्टराईको व्यक्तित्व
- (घ) चौथो परिच्छेद : टङ्क भट्टराईको साहित्यिक यात्रा र प्रवृत्ति
- (ङ) पाँचौ परिच्छेद : टङ्क भट्टराईको कृतित्वको विश्लेषण
- (च) परिच्छेद छैटौँ : सारांश तथा निष्कर्ष

दोस्रो परिच्छेद

टङ्क भट्टराईको जीवनी

२.१ विषयप्रवेश

यस परिच्छेदमा टङ्क भट्टराईको जीवनीसँग सम्बन्धित पारिवारिक पृष्ठभूमि, जन्म र जन्मस्थान बाल्यकाल र स्वभाव, अविस्मरणीय क्षण, शिक्षादीक्षा, व्रतबन्ध र विवाह, सन्तान र पुख्रौली, पेसागत संलग्नता, अवस्था, शारीरिक बनावट तथा स्वभाव र सम्मान तथा पुरस्कारहरूजस्ता शीर्षकमा आधारित भएर उनको जीवनीका विविध पक्षका बारेका विस्तृत रूपमा चर्चा गरिएको छ ।

२.२ जन्म र जन्मस्थान

टङ्क भट्टराईको जन्म पिता लाल.ब.भट्टराई र माता रूद्रकुमारी भट्टराईका दुई भाइ छोराहरू मध्ये जेष्ठ पुत्रको रूपमा वि.सं. २०२७ साल असोज १४ गते बुधवारका दिन मध्यम परिवारमा भएको हो ।^१ उनको जन्मावस्थामा आमालाई प्रसुति व्यथाले सामान्य रूपमा सताए पनि प्राकृतिक सहजताका साथ घरमै उनको जन्म भएको पाइन्छ ।^२ भौगोलिक दृष्टिकोणानुसार दक्षिणपूर्वी एसियामा अवस्थित विश्वको सर्वोच्च शिखर सगरमाथाको देशको रूपमा परिचित नेपालको पूर्वाञ्चल विकासक्षेत्रमा पर्ने सगरमाथा अञ्चलको विकट पहाडी जिल्ला खोटाङको खाल्ले गा.वि.स वडा नं. ७ हाल दिक्तेल रूपाकोट मझुवागडी वडा न.पा. ४ मा जन्म भई साविक खाल्लेबाट २०६० सालमा बसाइँ सरी कोशी अञ्चलको मोरङ जिल्ला अर्न्तगत पर्ने इन्द्रपुर गा.वि.स.को वडा नं. १ खोर्सानेमा बसाइँ सरेको र २०७३ देखि बूढानीलकण्ठ न.पा.१ काठमाडौँ स्थित आफ्नै स्थायी निवासमा बसोबास गरिरहेका छन् ।^३

२.३ पारिवारिक तथा धार्मिक अवस्था

पूर्वीय दर्शनानुसार हिन्दू धर्मावलम्बी भएका भट्टराईका पिता तथा माता परम्परागत रूपमानै धर्ममा विश्वास राख्दै परम्परा अनुसारका धार्मिक कर्म, कूलपूजा, दान, दक्षिणा

---

१. टङ्क भट्टराईसँग लिइएको अन्तर्वार्ता प्राप्त जानकारी ।

२. ऐजन ।

३. ऐजन ।

आदि गर्दै आएका छन् । मध्यम वर्गीय परिवारमा जन्मिएका टड्क भट्टराईका पिता लाल बहादुर भट्टराई तत्कालीन शाही नेपाली सेनाको जागिरमा सङ्लग्न थिए । माता रूद्रकुमारी भट्टराई खेती किसानीमा समय दिएर घरयासी सम्पूर्ण कामको चाँजोपाँजो मिलाई छोराछोरीहरूलाई पढ्नको लागि उपयुक्त वातावरण मिलाएकी थिइन् । खेती किसानबाट जीविकोपार्जन गर्ने भट्टराईको संयुक्त परिवारमा बुवा, आमा, दिदी, बहिनी भाइ, श्रीमती, दुई छोरा, दुई छोरी रहेका छन् ।^४

२.४ बाल्यकालीन क्रियाकलाप

टड्क भट्टराई पहाडी विकटताको मध्यम वर्गीय कृषक परिवारमा जन्मिएको हुनाले धूलो, हिलोमा खेल्दै, दुध-भात, ढिडो रोटो खादै, कमेज कट्टु, दौरा-सुरूवाल र भोटो लगाई बाल्यकाल पार गरेका हुन् ।^५ पहाडी वनपाखामा बाखा पाठा, गाईवस्तु चराउँदै, घाँस दाउरा गर्दै, हलो-कोदालो, अर्म-पर्म गर्दै, भीर-पाखा र उकाली ओरालीसँग मितेरी लगाउँदै भट्टराईको बाल्यकाल बितेको थियो । बालसँगीहरूका रूपमा पल्लाघरका मावली बसेका रामजी, मतानको काजी, तीनतलेका छवी, घरमनुनको लक्ष्मण, माथ्लो घरको गोपाल, ठूलाघरका हरि, मास्तिरको कैलास, खिला कान्छो, हिमाल, पर्वत आदिसँग हाँसखेल गर्दै भट्टराईले दिनचर्या बिताउने गर्दथे । गाउँ घरका लोकभाकाहरूमा रम्दै कहिले डण्डीबियो, बाघचाल, एकखुट्टे, कपर्दी, गट्टी खेल्ने भट्टराई घरका कामहरूमा प्राय अटेरी गर्थे । किशोरावस्थामा साथीहरूसँग ढक खेल, डण्डीबियो, भालेजुधार्ड, गुच्चा, टाँगेलौरी, कपर्दी खेलहरू खेल्दै टड्क भट्टराईले बाल्यकालीन यात्रा तय गरेका थिए । बुवा जागिरमा हुनाले आमा दिदीहरूलाई उनी त्यति टेदैँन थिए । साथीहरूसँग बरालिएर हिड्ने गर्थे । हिमाल, पर्वत, लक्ष्मणसँग मिलेर अर्काको बगैँचामा गएर तुलफुल चोर्दथे । रिठ्ठाका दानाको खोप्पी खेल्दथे । सानोमा उनी निकै रिसालु थिए । घरमा धेरै बिगार गर्थे । आमाले भनेको मान्दैनथे परबाट आफुसँग रिस उठेको व्यक्ति वा अन्य प्राणी वनस्पतिलाई ढुङ्गाले प्रहार गर्दथे ।

---

४. ऐजन ।

५. ऐजन ।

६. ऐजन ।

विद्यालय गएर पढ्न थालेपछि नैतिकता अनुशासनको बारेमा जानकारी पाएर उनीले आफ्नो कर्तव्य बोध गर्न थाले ।^६

२.५ शिक्षादीक्षा

२.५.१ प्रारम्भिक चरणको शिक्षा

साहित्यकार टड्क भट्टराई पिता लाल.ब. भट्टराई र माता रूद्रकुमारी भट्टराईका काखमा हुर्किएँ गर्दाखेरी नै अनौपचारिक रूपमा नम्र र स्पष्ट बोलीचाली, अनुशासन, शीष्टचार जस्ता पारिवारिक र जीवनोपयोगी शिक्षाहरू सिक्दै हुर्किएका थिए ।^७ उनल घरैमा धुले पाटीमा कखरा सिके । पिताको सक्रियतामा पिता जागिरबाट घर छुट्टीमा आउँदा क, ख लेख्न घरमै बसेर नेपाली वर्णमालाका व्यञ्जनवर्ण, स्वरवर्ण, बाह्रखरी र गणितका अंक, दुना, जस्ता गणितीय ज्ञान सिकेर औपचारिक अध्ययनको क्रममा विद्यालय प्रवेश गरेका थिए । माथ्लो स्कूल शितला नि.मा.वि. खाल्ले राम्चेमा भर्ना भएका भट्टराईलाई विद्यालयका तत्कालीन शिक्षक रामप्रसाद न्यौपानेले शुरूमा हात समातेर धुले पाटीमा क, ख लेख्न सिकाए । केही दिन पछि घर नजिकैको स्कूल कालिका प्रा.वि. खाल्ले कात्तिकेमा भर्ना भए । त्यस स्कूलका संस्थापक शिक्षक हर्क नारायण श्रेष्ठले घरमै आएर उनको नाम लेखि दिए । उनले त्यहाँ कक्षा ३ सम्मको अध्ययन गरे त्यसपछि उनी फेरि कक्षा ४ देखि माथ्लो स्कूल शितला नि.मा.वि मा भर्ना भए । त्यहाँबाट ७ कक्षाको नि.मा.वि तह सकेपछि सरस्वती मा.वि. दिक्तेल बजारमा माध्यमिक तहको अध्ययन पूरा गरे ।^८ दिक्तेल बजारमा पढ्न आउँदा बिहान हतार-हतार भात खाएर डेढ घण्टाको उकालो हिड्नु पर्थ्यो । पढाइमा कहिले दोस्रो/तेस्रो हुने गरेकाले पढाइ मध्यम खालको थियो ।^९

तत्कालीन समयमा कक्षा ४ देखि मात्र विद्यालयमा अङ्ग्रेजीको पढाई प्रारम्भ गर्ने परिपाटी भए पनि भट्टराईले चाँहि ठूलो वर्णमालाको स्वाध्ययन गरी गुरुहरूले अङ्ग्रेजीका

---

७. ऐजन ।

८. ऐजन ।

९. ऐजन ।

अक्षरहरू पढाउन थाल्नुपूर्व नै साना र ठूला दुवै प्रकारका अङ्ग्रेजी अक्षर चिन्न र लेख्न मात्र होइन आफ्नो नाम समेत अङ्ग्रेजीबाट राम्ररी लेख्न सक्ने भइसकेका थिए ।

२.५.२ औपचारिक शिक्षा

औपचारिक शिक्षा लिने क्रममा टङ्क भट्टराईले ७ वर्षको उमेरदेखि नै श्री कालिका प्रा.वि.खाल्ले, कात्तिकेमा वि.सं. २०३४ सालमा कक्षा १ मा भर्ना भई वि.सं. २०३७ सालमा कक्षा ३ सम्मको शिक्षा हासिल गरेको पाइन्छ । टङ्कले विभिन्न विद्यालयहरूबाट कक्षा दशसम्मको विद्यालयीय शिक्षा हासिल गरी २०४५ सालको एस. एल्. सी. परीक्षा सरस्वती मा.वि. दिक्तेलबाट उत्तीर्ण गरेका हुन् ।^{१०} टङ्क भट्टराईबाट प्राप्त जानकारी त्यसपछि यिनले २०४५ सालमा दिक्तेल क्याम्पसमा मानविकी संकाय भर्ना भए त्यसबेला भारतले नेपाललाई नाकाबन्दी लगाएकाले आइ. ए. सक्न भण्डै ४ वर्ष लाग्यो । २०४९ सालमा प्रमाणपत्र तह उत्तीर्ण गरी २०५३ सालमा इतिहास र नेपाली ऐच्छिक विषय राखी दिक्तेल बहुमुखी क्याम्पसबाट स्नातक तह उत्तीर्ण गरेका हुन् ।^{११} यिनले स्नातक तहको पढाइ पूरा गरेपछि २०५३ सालमा लोकसेवा पास गरेर ओखलढुङ्गा र सोलु आई आफ्नो पढाइ केही समय स्थगित गरेपछि यिनले नेपालीमा स्नातकोत्तर गर्न २०५७ सालमा त्रिभुवन विश्वविद्यालय कीर्तिपुरमा भर्ना भएर २०६० सालमा स्नातकोत्तर तह उत्तीर्ण गरे । त्यसपछि २०६७ सालमा पूर्वाञ्चल विश्व विद्यालयबाट एक वर्षे बी.एड. उत्तीर्ण गरे २०७४ सालमा पूर्वाञ्चल विश्वविद्यालयबाट एम. पि. ए. पनि उत्तीर्ण गरेका छन् ।^{१२} यसपछि यिनले औपचारिक शिक्षा समाप्त भए पनि अध्ययन अनुसन्धानको क्रम भने जारी रहेको छ ।

प्रारम्भिक चरणदेखि नै मेधावी टङ्क भट्टराई पेशागत, पारिवारिक र शारीरिक समस्यासंग पौठेजोरी खेल्दै औपचारिक तहको शिक्षालाई राम्ररी छिचोल्न सफल भएका छन् । शिक्षा आर्जनको क्रममा भौगोलिक विकटता र वेलावेलाका पारिवारिक, शारीरिक समस्याहरू भट्टराईका बाधा अङ्कनका रूपमा रहेका थिए । अध्ययनको क्रममा नेपाली

---

१०. ऐजन ।

११. ऐजन ।

१२. ऐजन ।

१३. ऐजन ।

विषय प्रमुख राखी रूचि र स्वअध्ययनबाट साहित्यमा साधनारत भट्टराई अनौपचारिक रूपमा लगातार ज्ञानार्जनमा लागि रहने साधक पाइयो ।^{१३}

२.६ व्रतबन्ध र विवाह

हिन्दु वैदिक परम्परा अनुसार सामान्यस्तरमा वि.सं. २०४१ साल चैत्र महिनामा व्रतबन्ध गरिएका भट्टराई उक्त समयमा १३ वर्षका थिए ।^{१४} गायत्री गुरु एकनारायण पौडेलद्वारा गायत्री मन्त्र धारण गरेका थिए । टड्क भट्टराईले आफ्नो जीवनको १९ औ वसन्त पार गरी सकेपछि वि.सं. २०४६ साल जेठ २ गते वैदिक संस्कार अनुसार मागी विवाह खोटाङ जिल्ला चुइचुम्मा डाँडागाउँ गा.वि.सं. निवासी पिता लाल बहादुर भण्डारी र माता राममाया भण्डारीकी माहिली सुपुत्री कुसुम भण्डारीसँग उनको विवाह भएको थियो । १९ वर्षका टड्कले १९ वर्षकी कुसुमसँग वैवाहिक बन्धनमा बाँधिपछि, जीवनरूपी रथ हाँकै आजसम्म ल्याई पुऱ्याउनका लागि उक्त रथका दुवै पाङ्गा सक्षम रहेको देखिन्छ ।^{१५} टड्क भट्टराईबाट प्राप्त जानकारी घरायसी काममा पोख्त कुसुमले टड्क भट्टराईलाई हरेक समयमा जुनसुकै स्थान र ठाउँबाट निरन्तर सहयोग दिएकी हुनाले सफलताको द्योतक उनै सहधर्मिणीलाई ठान्दछन् । उनको शालीन तथा कर्तव्यपरायण व्यक्तित्व, सहयोगीपन र उचित रेखदेख एवम् व्यवहारले स्वयम् भट्टराई मात्र सन्तुष्ट नभएर घरमा आउने जाने सबै मानिसहरू प्रभावित र प्रशन्न देखिन्छन् । स्कूले पढाइ थोरै भए पनि पतिको संगतले कुसुमले पनि साहित्यमा रूची राख्ने गरेको पाइयो । यसरी साहित्यिक सहमार्गी र पारिवारिक रूपमा सामाजिक आधारले अर्धाङ्गिनी कुसुम भट्टराईले माया, ममता देखि घरायसी कार्य, सामाजिक कार्यमा समेत टड्क भट्टराईलाई पूर्ण सहयोग गरेको पाइयो । वि.सं. २०२७ सालमा जन्मिएकी कुसुम भण्डारीले कक्षा पाँच सम्मको योग्यता हासिल गरेकी छिन् ।^{१६}

सरल स्वाभावयुक्त, मृदुभाषी, कोमल हृदय भएकी कुसुम भट्टराई घर, गृहस्थी, व्यवहारिक कार्यमा व्यस्त रहेकी छिन् । भट्टराईलाई अध्ययन जागिरे पेसा र साहित्यिक

---

१४. ऐजन ।

१५. ऐजन ।

१६. ऐजन ।

लेखनको कार्यमा यस अवस्थासम्मको शिखरमा पुऱ्याउन धेरथोर रूपमा पत्नी कुसुमको पनि सहयोग छ भन्दा अन्याय हुँदैन । यसरी भट्टराईको दाम्पत्य जीवन सुखमय वातावरणमा चलुका साथै आदर्श जीवनका रूपमा समेत स्थापित हुन पुगेको देखिन्छ ।

२.७ सन्तान तथा पुखौली

टड्क भट्टराईका दुई छोरी र दुई छोरा रहेका छन् । वैवाहिक जीवनको १ वर्षपछि वि.सं. २०४७ सालमा पहिलो सन्तानको रूपमा जन्मिएकी रञ्जना भट्टराई हाल २७ वर्षकी छन् । सिद्धार्थ इङ्लिस स्कूल इन्द्रपुर मोरडबाट २०६४ मा एस.एल.सी. उत्तीर्ण गरी हाल न्यूयोर्क अमेरिकामा चार्टर एकाउण्टमा अध्ययनरत रहेकी छन् ।^{१७} वि.सं. २०५२ सालमा दोस्रो सन्तानको रूपमा जन्मिएकी छोरी रमिला भट्टराई हाल २२ वर्षकी छन्, । सिद्धार्थ इङ्लिस स्कूल इन्द्रपुर मोरडबाट २०६७ सालको एस.एल.सी. परीक्षामा उत्तीर्ण भई हाल सिड्नी, अष्ट्रेलियामा एम.बी.ए मा अध्ययनरत रहेकी छन् । वि.सं. २०५५ सालमा तेस्रो सन्तानको रूपमा जन्मिएका वसन्त भट्टराई हाल २० वर्षका छन् । सिद्धार्थ इङ्लिस स्कूल इन्द्रपुर मोरडबाट २०६९ मा एस.एल.सी. उत्तीर्ण गरी हाल सि. आर. टी. कलेज कोटेश्वरमा बी.बी.एस. तहमा पढ्दैछन् । उनले डिल्लीबजार स्थित संगीत पाठशालामा गायन तथा संगीत शिक्षा पनि लिइरहेका छन् ।^{१८} वि.सं. २०५७ सालमा चौथो सन्तानका रूपमा जन्मिएका विशाल भट्टराई हाल १८ वर्षका छन् । सिद्धार्थ इङ्लिस स्कूल इन्द्रपुर मोरडबाट २०७१ मा एस.एल.सी. उत्तीर्ण गरी हाल युनी ग्लोव कलेज, कमलादीबाट प्लस टु साइन्स उत्तीर्ण गरी गौशालास्थित जेम्स कलेजमा वि.एस. मा अध्ययन गरिरहेका छन् ।

बौद्धिक व्यक्तित्वका धनी टड्क भट्टराईले आफू भैं आफ्ना छोराछोरीलाई पनि शिक्षित र बौद्धिक नागरिक बनाउने उद्देश्यले आफैले मेहनेतका साथ शिक्षामा उचित लगानी गरी सर्वाङ्गीण पक्षमा सक्षम, अनुशासित र लगनशील बन्न प्रेरित गरेका पाइयो ।^{१९}

---

१७. ऐजन ।

१८. ऐजन ।

१९. ऐजन ।

२.८ पेसागत संलग्नता

टङ्क भट्टराईले एस.एल.सी. परीक्षा दिएपश्चात् नै विद्यालयहरूमा अध्यापन गरेको पाइन्छ भने स्नातक तह पूरा गरेपछि निजामती सेवामा प्रवेश गरेको प्राप्त विवरणहरूबाट थाहा पाउन सकिन्छ । उनको शिक्षण पेसा र निजामती सेवामा संलग्न संस्थाहरूलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिन्छ ।^{२०}

शिक्षण पेसा

१. शितला नि.मा.वि खाल्लेमा अध्यापन (२०४५-२०४६)
२. सगरमाथा प्रा.वि. सेरा, खाल्लेमा अध्यापन (२०४७-२०५३)

निजामती सेवा

१. खरिदार – २०५३ माघदेखि २०५४ जेष्ठ सम्म
२. ना.सु – २०५४ असारदेखि २०६८ साउन सम्म
३. अधिकृत – २०६८ साउनदेखि हालसम्म

२.९ आर्थिक अवस्था

टङ्क भट्टराईको जीवनीको पूर्वार्ध मध्यम वर्गीय परिवारमा बितेको थियो । जीवनको उत्तरार्धमा भने स्थायी पेशामा आवद्ध भएका हुनाले खानपिन, लालनपालन र शिक्षादीक्षामा कठिनाई परेको पाइँदैन । रोजी रोटीका लागि पर्ने समस्या शिक्षण पेशा, निजामती कर्मचारीबाट प्राप्त तनखाले भ्याएको पाइन्छ । आफू, भाइ र पुख्र्यौली आर्जनले निर्माण गरेको सामान्य घरको बास इन्द्रपुर १ मोरङमा छ । उक्त घर अर्जुनलाई जिम्मा लगाई त्यसबाट प्राप्त पैसा र अमेरिका बस्ने छोरी रन्जनाको उल्लेख सहयोगबाट हाल उनी बुढानीलकण्ठ काठमाडौंमा घर निर्माण गरी स्थायी बसोबास गरिरहेका छन् । राज्यको तलबले परिवार धान्ने गरेको भए पनि बुवाको पेन्सन र विदेश बस्ने छोरीहरूको सहयोगबाट नेपालमै रहेका छोराहरूको पढाइ, कृति प्रकाशन र घरायसी व्यवहार चलिरहेको छ ।^{२१}

---

२०. ऐजन ।

२१. ऐजन ।

२.१० बानी व्यवहार तथा स्वभाव

पाँच फिट तीन इन्च उचाइ र मझौला कद भएका भट्टराई गहुँगोरो वर्णका छन् । उनको बोली स्पष्ट एवम् सुमधुर छ । मिलनसार प्रवृत्तिका धनी टड्क भट्टराईमा कुनै किसिमको आडम्बर पाइँदैन । हाँसिलो चेहरा भएका भट्टराई अफिसको बैठक, अभिमुखिकरण कक्षा, आफ्नो कार्यालयले आयोजना गरेको गोष्ठी, सम्मेलन र अन्य कार्यक्रममा आफू सरिक हुँदा आफूले नजानेका कुरा निर्धक्कसँग सोध्ने र आफूले जानेका कुरामा कसैले जिज्ञासा राखेमा सिलसिलाबद्ध तरिकाले कति पनि भर्को नमानीकन मिठासपूर्ण जवाफ दिने औकात उहासँग छ । फूर्सदको समयमा लेखन कार्यमा सलग्न रहने र आफूसँग सरोकारवाला व्यक्तिहरू एवम् आफ्ना इष्टमित्र, छरछिमेकी र साथीभाइहरू सँग उनको भेटघाट गर्ने बानी छ । सबैसँग घुलमिल हुन सक्ने बहिरमुखी स्वभाव, सत्यवक्ता, निडरपन, सकारात्मक सोचाई तथा बोली व्यवहार र हासी मजाकले मान्छेलाई छिट्टै प्रभाव पार्न सक्ने अरूलाई छिट्टै विश्वास गर्ने स्वभाव भएका भट्टराई निकै नै लगनशील र मेहनती छन् ।^{२२}

२.११ सम्मान तथा पुरस्कार

१. साहित्य सम्मान, २०६०- राष्ट्रिय वाङमय कला प्रतिष्ठान नेपाल, खोटाङ
२. राष्ट्रिय कविता महोत्सव, २०५९ (तृतीय) नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान, कमलादी, काठमाडौं
३. राष्ट्रव्यापी कविता महोत्सव, २०५८ र २०५९ (तृतीय र द्वितीय) मनमैजु साँस्कृतिक समाज, काठमाडौं
४. अधिराज्यव्यापी कविता प्रतियोगिता, २०५८ (प्रथम्) नेपाल सरकार तथा भूकम्प प्रविधि राष्ट्रिय समाज, नेपाल
५. छन्दोबद्ध कविता प्रतियोगिता, २०५८ (प्रथम्) साहित्यकुञ्ज, नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रि.वि. ।
६. प्रतियोगितात्मक कविता गोष्ठी, २०५७ (प्रथम्) पञ्चकुमारी सामाजिक गुठी, काठमाडौं

---

२२. ऐजन ।

२३. ऐजन ।

७. प्रतियोगितात्मक कविता गोष्ठी, २०५७ (प्रथम्) साहित्यकुञ्ज, नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रि.वि. ।

माथि उल्लेखित लगायत खोटाङ, ओखलढुङ्गा, सोलुखुम्बु जिल्लामा विभिन्न समयमा भएका कविता प्रतियोगिताहरूमा प्रथम् पुरस्कार ।^{२३}

२.१२ अविस्मरणीय क्षण

कवि टङ्क भट्टराईका अविस्मरणीय क्षणहरू प्रसस्तै रहेका छन् । चेतनाको अभाव हासीमजाक, ख्याल ठट्टागर्ने उनको प्रवृत्तिले ख्यालख्यालमै भ्याल भने जस्तै उनलाई कतिपय अवस्थामा निकै अप्ठ्यारो परेको छ । उनका केही अविस्मरणीय क्षणहरूमा सानामा बेलुकाको खाना खाइरहेको बेला अचानक कीराले बलिरहेको टुकी बत्ति निभाई दिइएको र त्यही मौकामा भाइको कचौराबाट तात्तातो मासुको चोक्टा निकालेर भोटोको गोजीमा लगाई हतारहतार भात खाइसकेर बाहिर निस्की मासुको चोक्टा बुझ्ने हालेको यर्थाथता अहिले पनि ताजै छ ।^{२४} सिरान घरकी कमलीसँग बाँझे खेतमा घाँस काट्न जाँदा मकैबारी भित्र जिस्क्याएको र उसले ढुङ्गाले हानेर रगत आउन्जेल बनाइदिएकी थिई । त्यसपछि डराउँदै बनमारा निचोरेर उनको टाउकोको घाउमा लगाएदिएकी थिई ।

शितला नि.मा.वि. मा कक्षा पाँचमा पढ्दा १०:०० बजेको प्रार्थना समयमा लाइन लागेको बेला आफूभन्दा ठीक अगाडि उभिएका सहपाठी खाल्लेका होमबस्नेतको इलाष्टिकवाला कट्टु तानेर तलै पुऱ्याइदिएकोले लाइनमा उभिएका सबै गलल्ल हाँसेका थिए ।^{२५} डरले डिलमुनि हामफालेर भाग्दा उनलाई सबैले समातेर स्कूलको अफिसमा लगेपछि डिल्ली सरले भाटैभाटाले हानेर निलडाम हुनेगरी सुम्ला बसाएका थिए । त्यसैगरी कक्षा ६ मा पढ्दा टिपिन टाइममा कक्षाका सबैजना बाहिर निस्किएका र त्यो बेला रामकुमारी कोठामा एकलै भएको मौका पारी आफ्नो मनपरी देखाइदिएको र उसले सरलाई पोल लाएपछि सरले भाटैभाटाले हानी एक घण्टासम्म स्कूलको गिराउनमा उभिन्दो मुन्टो लाएर भाले हुनु परेका घटना उनको दिमागमा ताजै छ ।

---

२४. ऐजन ।

२५. ऐजन ।

२६. ऐजन ।

२.१३ निष्कर्ष

टङ्क भट्टराईको जीवनीलाई विविध पक्षबाट केलाएर अध्ययन गर्दा उनको जीवन यात्रा साँच्चै सुख दुःखको मिश्रित अवस्था सङ्घर्षपूर्ण रूपमा गुज्रिएको पाइन्छ । विकट पहाडी जिल्लाको मध्यम वर्गीय परिवारमा जन्मिएका पहाडी विकटसँगै मितेरी लाउँदै जीवनको बाल्यकालदेखि हुर्किएका टङ्क भट्टराईको प्रारम्भिक शिक्षा आर्जनको क्रमदेखि नै सङ्घर्षरत देखिन्छन् । दुःख सुख, उकाली-ओराली, पहाड-पर्वत, खोला-नाला, भीर-पाखा, आँशु- हासोसँग अगाडि बढेका भट्टराई हालसम्म निरोगी रहेका छन् । साहित्यिक प्रतिभालाई तिखादै खोटाड, ओखलढुङ्गा, सोलु, मोरङ, काठमाडौं लगायतका विभिन्न ठाँउहरूमा साहित्यिक लेख रचनाहरू प्रकाशन र पुरस्कार तथा सम्मान प्राप्त गर्न सफल भएका छन् । छोरा र छोरीलाई उच्च शिक्षा हासिल गराउँदै र घर व्यवहार सञ्चालन गर्दै भट्टराईको दाम्पत्य जीवन गुज्रिरहेको छ ।

साहित्यिक क्षेत्रमा औपचारिक रूपले वि.सं.२०४५ सालदेखि निरन्तरता दिँदै आउँदा वि.सं.२०६८ सालमा 'साँभ्रमा पहिलो तारा' शीर्षकको कविता सङ्ग्रह प्रकाशन गरी नेपाली साहित्यको फूलबारीमा वास्ना छर्दै अगाडि बढेका भट्टराईले 'म पनि बग्दैछु साप्सु' कथासङ्ग्रह २०७३ मा प्रकाशन गरी नेपाली साहित्यको क्षेत्रमा अतुलनीय योगदान दिएका छन् । विकटतासँग निकटता हुँदै विगतदेखि वर्तमानसम्म आइपुगेका भट्टराई नेपाली साहित्यका माध्यमबाट स्थानीय, क्षेत्रीय र केन्द्रीय स्तरमा साहित्यिक यात्रा गर्न सफल यात्रीको रूपमा देखिन्छन् ।

तेस्रो परिच्छेद

टङ्क भट्टराईको व्यक्तित्व

३.१ शारीरिक तथा निजी व्यक्तित्व

टङ्क भट्टराई छरितो र फुर्तिलो जिउडाल भएका आकर्षक व्यक्तित्व देखिन्छन् । पाँच फिट तीन इन्च उचाइ, गहुँगोरो वर्णका भट्टराईको शारीरिक व्यक्तित्वलाई निहाल्दा सामान्य तथा नेपालीको बाह्य व्यक्तित्व जस्तो देखिने गर्छ । मिठो र नम्र बोली अनि आकर्षक शैली भएका भट्टराईको व्यक्तित्व देखेर जोसुकै पनि प्रभावित हुन्छन् । भट्टराईको व्यवहारमा हार्दिकता र बोलीचालीमा मिठासपना पाइन्छ । उनी बढो सरल, शान्त र मिजासिलो स्वभावका देखिन्छन् ।^{२७} सचेतता, सक्रियता, विवेकशीलता, लगनशीलता, कर्मशीलता आदि यिनका चारित्रिक विशेषताहरू हुन् । बिहान ५:०० वजे उठी प्रातः कालीन नित्य कर्मका साथै सञ्चार माध्यमबाट समर्पित भई धार्मिक तथा समचारमुलक कार्यक्रम हेर्ने सुन्ने र अखवार पढ्ने स्वाभाव छ । उनको निश्चित समयमा योग ध्यान गर्ने बानी रहेको छ । वनावटीपन रहित स्वाभिमानी सरल मिजासका धनी भट्टराई रहन-सहन लवाइ-खवाइ, बोलीचाली आचरण आदि सवैमा परिष्कृत र संयमित छन् उनमा कुनै दम्भ छैन ।^{२८} आफूले बहन गर्नुपर्ने दायित्वप्रति न्याय गरौं भन्ने चाहनाका कारण यिनी सदैव व्यस्त रहन्छन् ।

उनमा आत्मारतिको प्रलाप तथा कथित बडप्पनको मोह र घमण्ड छैन । अभिव्यक्ति क्षमतालाई हेर्दा भद्र तथा शिष्ट र शालीन व्यक्तित्वका धनी देखिन्छन् । आफूलाई चित्त नबुझेका कुरालाई गुम्स्याएर राख्ने बानी उनीसँग छैन । कुनै पनि काममा कसैको हस्तक्षेप उनका लागि स्वीकार्य हुदैन । शान्त स्वभावका भट्टराई आफ्नो जागिरे जिम्मेवारीबाट निवृत्त भएपछि साहित्यिक लेखरचना, समाजसेवा, घुमफिर साथीभाइँगको भेटघाट र घरमै आफ्नो दिनचर्या बिताउने लक्ष्य छ ।^{२९} आफ्नो रचनाहरूका सम्बन्धमा केही बोलिदेऊ, केही लेखिदेऊ भन्दै उनी कुनै समीक्षक वा समालोचक कहा धाउदैनन् । कथित समालोचकहरूले पैसा र चाकरीका भरमा व्यक्ति पूजा र कृति समीक्षा गर्ने गरेका अनि त्यसैका भरमा

---

२७. टङ्क भट्टराईसँग लिइएको अन्तर्वार्ता ।

२८. ऐजन ।

२९. ऐजन ।

स्थापित साहित्यकार बनेका साहित्यकर्मी पनि भएका कुरा बताउने भट्टराई साहित्यजस्तो पवित्र कार्यलाई पैसासँग तुलना गरिनु विडम्बना हो भन्छन् ।

नेपाली भाषा धर्म र सस्कृतिप्रति उनमा अगाध आस्था र विश्वास छ । नेपाली रीतिरिवाज उनलाई अत्यन्त मन पर्छ ।^{३०} लोकगीत र लोकदोहोरीमा तीव्र अभिरूची भएका भट्टराई विभिन्न कर्म तथा पर्वगीतहरूमा पनि उत्तिकै चासो राख्दछन् । मौसमअनुसार ज्याकेट, सर्ट, जाँघे, टिसर्ट र पाइन्ट लगाउन मन पराउँछन् । यस्ता लवाइमा उनको व्यक्तित्व आकर्षक देखिन्छ । आफ्ना सम्पर्कमा आउने सबै व्यक्तिसँग रसिलो र विनम्रतापूर्वक बोल्नु र आत्मीय व्यवहार गर्नु उनको गुण हो । आफ्ना कारणले कसैले दुःख नपाओस् भन्ने कुरामा उनी सचेत देखिन्छन् । अरू लेखकको राम्रो प्रशंसा गर्न पछि नपर्ने भट्टराई आफूलाई म मात्र राम्रो छु भनी ठान्ने स्रष्टाहरूको कमजोर सीमाबाट आफूलाई मुक्त राख्न सफल छन् । यसर्थ उनी आफ्नो प्रशंसाको भोका देखिदैनन् ।

३.२ सामाजिक व्यक्तित्व

मानिस सामाजिक प्राणी हो । त्यसैले ऊ समाज विहिन भएर बस्न सक्दैन । मानिसले समाजमा बसेर नै आफ्नो व्यक्तित्व निर्माण गर्दछ । नड र मासुको अति माछा र पानीको सम्बन्ध जस्तै समाजसँग मान्छेको सम्बन्ध पनि अभिन्न रूपले गाँसिएको हुन्छ । त्यसैले समाज नै मानिसका लागि सङ्गठित हुने एउटा मात्र आधार ठान्ने भट्टराई आफ्ना इष्टमित्र, छरछिमेकी र साथीसंगी भन्ने पछि हुरूक्क हुने एक वौद्धिक र सामाजिक व्यक्तित्व हुन् । आफ्नो रूचीको क्षेत्र साहित्य भएकोले विभिन्न साहित्यिक गतिविधिहरूमा संलग्न भएर समाजलाई एउटा सुन्दर र निश्चित मार्गतर्फ डोर्‍याउने काम गरेका छन् । बहुआयामिक व्यक्तित्वका भट्टराई शोषण रहित, छुवाछुत रहित समाजको स्थापना हुनुपर्ने कुरामा जोड दिन्छन् । समाज सुधारका कार्यहरूमा आइपर्ने जुनसुकै समस्याको समाधान गर्नका लागि उनी अग्रसर हुन्छन् । विभिन्न वर्ग र क्षेत्रको सामाजिक उत्थानका लागि स्थापना भएका विभिन्न संगसंस्थाहरूमा उनी आवद्ध भई आवश्यक सरसल्लाह र सुभाष दिनेदेखी लिएर अन्य आई परेका कामहरू गर्न सधैं आफूलाई तयार राख्ने सामाजिक

---

३०. ऐजन ।

३१. ऐजन

कार्यकर्ताको रूपमा स्थापित भएका छन् ।^{३०} समाजसेवामा अतुलनीय योगदान पुऱ्याएका भट्टराईलाई विभिन्न संघ संस्थाहरूले समयान्तरमा अनगिन्ती सम्मान तथा पुरस्कार प्रदान गरी सामाजिक व्यक्तित्वको दर्जामा राखेका छन् । सामाजिक क्रियाकलापमा सानैदेखि रूचि राख्ने भट्टराई तिहारको बेला देउसी भट्याउने, तिज तथा विभिन्न अवसरमा नाटक लेखन तथा मञ्चन गर्ने देउसी भट्याएर गाउँमा क्लवको स्थापना, उठेको पैसाबाट गाउँमा स्टेचर, विषादी छर्ने पम्प, विवाह व्रतबन्ध तथा धार्मिक कार्यक्रमका अवसरमा चाहिने थाल, कचौरा, गिलास, पकाउने भाँडा वर्तन खरिद गर्ने, टोल छिमेक मिलेर अर्मपर्म दुःखसुखमा आपसी मनोरञ्जन सरसहयोग गर्ने बन्धुत्वको भावना भएका भट्टराईको सक्रियतामा दसैं घर, स्कूल, पाटी पौवा लगायत महत्वपूर्ण सामाजिक उपलब्धि हासिल भएका छन् । राष्ट्रको परिकल्पना गर्ने टड्क भट्टराई सामाजिक उच्च र निचलाई समानताको आधारले हेर्दै बाटो-घाटो, पुल-पुलेसा निर्माण गर्ने क्रममा सक्रिय रूपले लागि परी सामाजिक कार्यमा सक्रिय देखिन्छन् ।^{३१}

पैतृक थलो खाल्ले देखिनै समाजसेवा सुरु गरेर इन्द्रपुर मोरङमा समेत निरन्तरता दिदै हाल काठमाडौंमा पनि अपरिवर्तनीय आधारले असहाय, निरक्षर, शोषित, पीडित, गरिब व्यक्तिहरूलाई सकेसम्मको सहयोग गर्नु न्याय दिनु, वर्गीय असमानता हटाउनु, दुःखी असहायप्रति गरिएको शोषण, दमनको विरोध गर्नु, सोझा निमुखा व्यक्तिहरूलाई आफ्नो अधिकार र कर्तव्यको बोध गराउने उद्देश्य राख्दै अगाडि बढ्ने भट्टराईलाई ठूलो मान्छेको रूपमा नहेरी असल मान्छेको रूपमा हेरिएको छ । केही विस्तारवादी, शोषक, सामान्ती र दलालहरू उनको विरुद्धमा भए पनि आम सर्वहारा, सिधासादा, भद्र-भलाद्मी गरिब र शोषित पीडित जनताहरू भट्टराईकै पक्षमा भएकोले जहाँ र जस्तोसुकै ठाउँमा गए र भए पनि उनले उठाएका विचारहरूले समाजमा विशेष स्थान राखेको पाइयो ।^{३२} कलेजका साथीहरू कोही कता कोही कता भए पनि हरेक कुरालाई वैज्ञानिकताका आधारमा खण्डन गर्ने टड्क भट्टराई मानिस जातले सानो-ठूलो नभएर कर्मले सानो ठूलो हुन्छ भन्ने मान्यतालाई अक्षरशः पालन गर्दछन् । जातपात र छुवाछुतले ग्रस्त हाम्रो जस्तो अशिक्षित र अल्पशिक्षित समाजलाई शिक्षाको उज्यालो घामबाट दीव्य प्रकाश छर्दै समाजमा सामाजिक

३२. टड्क भट्टराईबाट प्राप्त जानकारी ।

३३. ऐजन ।

रूपान्तरण ल्याउनुपर्छ भन्ने मान्यतामा भट्टराई रहेका छन् । प्राध्यापन, निजामती सेवा हाल कम्पनी रजिष्ट्रार कार्यालय र रेडियो (गोर्खा एफ.एम.) साहित्यिक कार्यक्रमका प्रस्तोताका रूपमा कार्य अनुभव सङ्गाल्ने भट्टराई विद्यार्थी, शिक्षक, अभिभावक, कार्यालयका कर्मचारी जनता सवैसंग सहज तरिकाले घुलमिल हुने, समस्याहरू यथार्थ रूपमा बुझ्ने र समाधानार्थ पहल गर्ने, समाजमा विशिष्ट स्थान राख्न सक्षम व्यक्तित्व हुन् । भट्टराई समाजमा विवाह, व्रतबन्ध, पूजा, पास्नी जस्ता सामाजिक चाडपर्व जस्ता कार्यमा पनि संलग्न भएको पाइयो । औपचारिक अध्ययनका क्रममा विद्यालयमा भर्ना भएदेखि नै उनका साथीहरू धेरै बनेका छन् । सबैसँग छिट्टै घुलमिल हुन सक्ने व्यवहारिक कुशलता उनमा रहेको छ । परिवर्तनशील समयको क्रमसँगै धेरै जसोसँग उनको सम्पर्क यथावत छ । हरेक वर्ग र तप्काका व्यक्तिहरू उनीसँग नजिक छन् । अनुकूल र प्रतिकूल परिस्थितिबाट गुञ्जिनै पर्ने जीवन भोगाइबाट आर्जित अनुभूतिहरूले मानिसहरूलाई परिपक्क अनुभव प्रदान गर्दछन् ।^{३३} त्यसैले भट्टराई एक सफल सामाजिक व्यक्तित्व हुन भन्ने विषयमा कुनै विवाद हुनुपर्ने परिस्थिति देखिदैन ।

३.३ राजनैतिक व्यक्तित्व

पारिवारिक अभाव, सामाजिक विकृति, विसङ्गति र सामन्तवादी समाजमा हुर्किएका टड्क भट्टराई मार्क्सवादी विचारबाट प्रभावित भई बामपन्थी भुकावमा आवद्ध छन् । सामाजिक कुरीति, अन्याय र अत्याचारबाट उत्पीडनमा परेका वर्गको पक्षमा आफूलाई उभ्याउँदै भट्टराईले आफ्ना कृतिमा समेत परिवर्तनको खाका कोर्न सफल देखिन्छन् । सानैदेखि अन्याय, अत्याचार, शोषण दमनको विरोध गर्ने टड्क भट्टराई वि.सं. २०३६ सालको जनमत सङ्ग्रह पछि राजनैतिक चेतना जागृत हुँदै विद्यार्थी अवस्थाबाटै राजनीतिको थालनी गरेको पाइन्छ । बहुदल २०४७ पछि आएको राजनीतिक परिवर्तन पछि उनले विशेष चासो राखेर प्रा.रा.यु. संघ खोटाङमा केहि समय काम गरेका छन् । नेपाल निजामती कर्मचारी संगठन, ओखलढुङ्गामा कार्यकारी सदस्यका रूपमा काम गरेका थिए । पछिल्लो समयमा खासै कुनै राजनीतिमा संलग्न नरहेको र संलग्न हुने चासो पनि नरहेको पाइन्छ । टड्क

३४. ऐजन ।

३५. टड्क भट्टराईबाट प्राप्त जानकारी ।

भट्टराईले आफ्नो राजनैतिक व्यक्तित्वलाई निष्ठावान् रूपमा जनपक्षीयताका आधारमा सङ्गठित गर्दै स्पष्ट पहिचान दिएको पाइन्छ ।^{३४}

३.४ संस्थागत व्यक्तित्व

१. नवप्रतिभा साहित्यिक मञ्च खोटाङ, संस्थापक सचिव (२०५०)
२. विशिष्ट सदस्य, खोटाङ महासमाज- (२०६७)
३. अध्यक्ष रावासावा प्राज्ञिक समाज नेपाल, (२०६७-२०७१)
४. प्राध्यापन एन.सि.सि.एस. कलेज पकनाजोल (२०६१ देखि २०६५)
५. प्राध्यापन अन्नपूर्ण कलेज, कमलाक्षी (२०६३ देखि २०६४)
६. ट्रिनिटी इन्टरनेशनल कलेज, डिल्लीबजार (२०६४ देखि २०७१)
७. साहित्यिक कार्यक्रम सञ्चालन - गोरखा एफ.एम.९३ मेघाहर्ज (२०६८ देखि हालसम्म)
८. निजामती सेवामा संलग्नता (२०५२ देखि हालसम्म)

३.५ साहित्यिक व्यक्तित्व

साहित्यकार टङ्क भट्टराई बहुमुखी प्रतिभाका धनी व्यक्तित्व हुन् । भन्ने कुरालाई आफैले स्पष्ट रूपमा भनेर र गरेर प्रमाणित गरेका छन् ।^{३५} साहित्य जनवादी, मानवतावादी, प्रगतिवादी र सन्देशमूलक हुनुपर्छ । तसर्थ साहित्य सार्थक, सम्प्रेष्य र चित्ताकर्षक भए मात्र सिर्जनाको औचित्य हुन्छ, भन्दै साहित्यका बहुविधामा कलम चलाउने भट्टराईको साहित्यिक व्यक्तित्वलाई अलग-अलग पाटोबाट यसरी हेर्न सकिन्छ ।^{३६}

३.५.१ कवि व्यक्तित्व

वि.सं. २०४४ सालमा 'युवा आऊ एउटा प्रण गरौं' शीर्षकको कविता लेखी लेखनारम्भ गरेका टङ्क भट्टराई गद्य शैलीका कविताहरू लेख्छन् । फुटकर रूपमा विभिन्न पत्र पत्रिकाहरूमा प्रकाशन गर्दै जाँदा पहिलो सङ्ग्रहका रूपमा 'साभमा पहिलो तारा' कविता सङ्ग्रह २०६८ सालमा प्रकाशन गरी आफ्नो कवि व्यक्तित्वलाई औपचारिक रूपमा

---

३६. ऐजन ।

३७. ऐजन ।

सबै सामु छर्लङ्ग्याउन सफल भएका छन्।^{३७} अहिले पनि स्थानीय, क्षेत्रीय र राष्ट्रिय स्तरका पत्रपत्रिकाहरूमा आफ्ना कविताहरू लेख्दै र प्रकाशन गर्दै आइरहेका भट्टराई जन ढुकढुकीका आवाजहरूलाई समेटि कविता लेख्दै आफ्नो छुटै अस्तित्व निर्माण गरेका कवि व्यक्तित्वका रूपमा पाइन्छन्।

३.५.२ कथाकार व्यक्तित्व

नेपाली कथा साहित्यको क्षेत्रमा टड्क भट्टराई एक सुपरिचित नाम हो। आधुनिक कथाकारको रूपमा 'हली', 'अन्तिम पत्र', 'म पनि बग्दैछु साप्सु', 'पुतलीसडककी बौलाही', 'उपहार', 'समानान्तर' शीर्षकका कथाहरू गरिमा, गोरखापत्र, मधुपर्क, शारदा जस्ता राष्ट्रिय स्तरका पत्रपत्रिकाहरूमा प्रकाशन गरी कथा लेखनमा देखापरेका छन्। उनको 'म पनि बग्दैछु साप्सु' शीर्षकको कथा सङ्ग्रह वि.सं. २०७३ सालमा प्रकाशन भएको छ। साभ्ना प्रकाशनद्वारा प्रकाशित यस कथा सङ्ग्रहमा १३ ओटा शीर्षकको कथाहरू ९६ पृष्ठमा संकलित छन्। यिनको 'अन्तिम पत्र' कथा ०४५-४६ सालतिर कान्तिपुर लगायत धेरै एफ. एम. हरूले साभार गरेर प्रसारण गरेका थिए।^{३८}

३.५.३ निबन्धकार व्यक्तित्व

टड्क भट्टराईका निबन्धहरू करिब आधा दर्जनको हाराहारीमा विभिन्न पत्रपत्रिकाहरूमा छापिएका छन्। भट्टराईको 'दसैले निम्त्याएका खुसीहरू' नामक निबन्ध (२०५१) सालमा रेडियो नेपालको साहित्य संसारबाट प्रसारित भएको थियो। भट्टराईका निबन्धहरूमा रसिला र पेचिला शब्दहरूको प्रयोगका साथै रमरम हास्य र व्यङ्ग्यको मिश्रण पाइन्छ। यिनका निबन्धहरू गोरखापत्र, नागरिक, समकालीन साहित्य, मधुपर्क आदि पत्रिका फुटकर रूपमा छापिएको पाइन्छ।^{३९} भट्टराईले पछिल्लो समयमा संस्मरणत्मक निबन्धहरू लेखेको पाइन्छ। यसरी निबन्ध लेखनका क्रममा टड्क भट्टराईको निबन्धकार व्यक्तित्व साहित्यिक यात्राको फाँटमा परिचित हुँदै अगाडि बढेको स्पष्ट छ।

---

३८. टड्क भट्टराईबाट प्राप्त जानकारी।

३९. ऐजन।

४०. ऐजन।

४१. ऐजन।

४२. ऐजन।

४३. ऐजन।

३.५.४ समीक्षक तथा समालोचकीय व्यक्तित्व

टडक भट्टराईका कृतिहरूको सम्बन्धमा विभिन्न समीक्षक तथा समालोचकहरूले समीक्षा तथा समालोचना गरेका छन् भने स्वयम् भट्टराईले पनि अन्य साहित्यकारहरूका लेख रचनाहरूको समीक्षा तथा समालोचना गरेका छन् । खगेन्द्र संग्रैलाको चर्चित उपन्यास 'जुनकीरीको सङ्गीतको कृतिपरका अध्ययन' शीर्षकमा कीर्तिपुर बाट शोध अध्ययन गरेका छन् । कुञ्जनी, मधुपर्क, समष्टि अभिव्यक्ति लगायतका पत्रपत्रिकाहरूमा कृतिको समीक्षा प्रकाशन भएको पाइन्छ ।^{१०} वि.सं. २०६८ सालदेखि गोर्खा एफ.एममा साहित्यक कार्यक्रम सम्बोधन र सञ्चालन गर्दै आएका उनको विभिन्न राजधानीमा हुने कृति र कृतिकारकहरूसँग विभिन्न छलफल बहस अन्तरक्रिया समय समयमा गर्दै आएका छन् । कृतिहरूको लोकापर्ण तथा अन्तरक्रिया कार्यक्रमहरूमा उनले विभिन्न कृतिहरूको समीक्षा तथा विवेचना गरेको पाइन्छ ।^{११}

३.५.५ सम्पादन व्यक्तित्व

१. सर्वप्रथम नव प्रतिभा साहित्यिक मञ्च खोटाङ्बाट प्रकाशित अर्धवार्षिक साहित्यिक पत्रिका प्रतिभाको सम्पादन (२०५०-२०५२)
२. नेपाल निजामती कर्मचारी संगठन सोलुखुम्बुबाट प्रकाशित 'कर्मचारी सुस्केरा' नामक पत्रिकाको सम्पादन (२०५४-२०५५)
३. गुरु रामप्रसाद न्यौपाने स्मृति प्रतिष्ठान खाल्ले, खोटाङ्बाट प्रकाशित 'गुरु रामप्रसाद र शितला विद्यालय' पुस्तकको प्रधान सम्पादक (२०६३)
४. हुलाक सेवा विभागबाट प्रकाशित 'हुलाक' को भाषा सम्पादन (२०६५)
५. 'मानचित्र' राष्ट्रिय मासिक पत्रिकाको भाषा सम्पादन (२०६१-२०६२)
६. खोटाङ् सेवा समाज, काठमाडौँबाट प्रकाशित 'खोटाङ्' त्रैमासिकको सम्पादन (२०६५-२०६७)
७. खोटाङ् महासमाज, काठमाडौँबाट प्रकाशित 'खोटाङ् चौतारी' पत्रिकाको सम्पादन (२०६८-२०७०)

८. रावासावा प्राज्ञिक समाज, नेपालबाट प्रकाशित अनुसन्धानमूलक जर्नल 'रावासावा' को सम्पादन (२०६८)

९. रावासावा प्राज्ञिक समाज, नेपालबाट प्रकाशित खोटाङ साहित्य कला महोत्सव विशेष स्मारिका 'रावासावा' को सम्पादन

२.५.६ सैद्धान्तिक एवम् निष्ठावान् व्यक्तित्व

टङ्क भट्टराईको लेखनमा प्रगतिशील तथा सामाजिक यथार्थवादी जीवनदृष्टि पाइन्छ।^{४२} यही सैद्धान्तिक धरातलमा रहेका अझ मान्छेमा जीवनका सङ्घर्षमय क्षणहरूबाट जब मार्क्सवादी चिन्तनमा प्रवेश गरे तबदेखिनै लेखकीय रूपमा जन दुकदुकीका आवाजहरूलाई टपक्क टिपेर थपक्क राख्दै प्रगतिवादी रूपमा जनवादी मान्यताका आधारले अगाडि बढेका देखिन्छन्। आज सम्मको लेखन यात्रालाई र व्यवहारिकतालाई हेर्दा मार्क्सवादी दार्शनिकतालाई पक्रेर सैद्धान्तिक निष्ठामा अडिग भई आफ्ना दुःख, सुख, अभाव, समस्या, सङ्घर्षजस्ता पक्षलाई आफ्ना स्वभावमा समाविष्ट गरेर त्यसमा कलात्मकताको जलपले सिंगारेको पाइन्छ। यस अर्थमा उनको स्वभावमा कला र जीवन दुवैको समन्वय पाइन्छ।^{४३}

३.५.७ आलेखकीय व्यक्तित्व

टङ्क भट्टराई सत्य तथ्यमा विश्वास राख्ने स्थलगत भ्रमण गरी बटुलेका अनुभवलाई त्यस स्थान र समयका व्यक्तिहरूलाई राम्ररी सङ्कलन गरी सोही प्रमाणका आधारमा खोजअनुसन्धान गर्दै विभिन्न आलेखहरू तयार गर्ने व्यक्तित्व हुन्। तथ्यगत आलेखहरू तयार गरी साहित्य सिर्जनाका फाँटमा विगतदेखि वर्तमान सम्मका सर्जकहरूले स-प्रमाण विवरण र विश्लेषण प्रस्तुत गरेको भेटिन्छ। संस्मरणात्मक र समसामयिक लेखको सँगसगै नेपाली साहित्यका क्षेत्रमा अनुसन्धानात्मक लेखहरू तयार गरी हाम्रो सामु ल्याउने भट्टराईको व्यक्तित्वलाई आलेखकीय व्यक्तित्वका रूपमा पाउन सकिन्छ।^{४४}

---

४४. ऐजन।

४५. ऐजन।

३.५.८ गीतकार व्यक्तित्व

टङ्क भट्टराई गीतका एक कुशल शिल्पी पनि हुन् । राष्ट्रिय स्तरका साथै क्षेत्रीय, स्थानीय स्तरका विभिन्न पत्रपत्रिकाहरूमा भट्टराईका गीतहरू प्रकाशित हुनुका साथै हालसम्म करिब दुई दर्जनको हाराहारीमा गीतहरू रेकर्ड भएका छन् । अहिलेसम्म पाँच दर्जनभन्दा बढी गीतहरू लेखी सकेको र केही समयपछि गीत सङ्ग्रह पनि प्रकाशन गर्ने योजना रहेको छ । प्रकाशन भएका केही गीत जनमुखमा गाइन थालेका छन् । उनका गीतहरू अन्तर्गत स्वदेश गान र जागरण गीत खोटाङ दित्तेलको रूपाकोट एफ. एम. र हलेसी एफ.एम. बाट प्रसारण भइरहेका छन् । दित्तेल रूपाकोट मभुवागडी नगरपालीकाको नगर गीत रचनाकारका रूपमा उनी चिनिएका छन् । यसै आधारमा टङ्क भट्टराईलाई कुशल गीतकार व्यक्तित्वको कोटीमा राख्दा शोभनीय देखिन्छ ।^{४५}

३.६ निष्कर्ष

टङ्क भट्टराई नेपाली साहित्यका कविता, कथा, गीत, समीक्षा तथा समालोचना, लेख, निवन्ध आदि बहुविधामा कलम चलाउने एक प्रतिष्ठित, जनवादी साहित्यकारको रूपमा परिचित व्यक्तित्व हुन् । शैक्षिक चेतनाको ज्योति विद्यालयबाट विद्यार्थीलाई दिँदै साहित्यको विविध विधामा नवचेतनाका स्वरहरू उराल्दै, विकृति विसङ्गतिको भण्डाफोर गर्ने टङ्क भट्टराई जुन र जहाँको समाजमा गयो त्यहाँ सहज रूपमा प्रतिष्ठित हुने एक सङ्घर्षशील अनुकरणीय व्यक्तित्व देखिन्छन् । सादा जीवन उच्च विचार राख्ने टङ्क भट्टराई मध्यम वर्गीय परिवारमा जन्मिएर पनि आफ्ना जीवनका विविध पक्षहरूमा सफल व्यक्तित्व निर्माण गर्न सक्षम रहेका छन् । समाजलाई नै आफ्नो घर संसार ठान्ने र समाजसेवामा आफूलाई सधै समर्पित गर्ने भट्टराईले समाजको विभिन्न क्षेत्रमा सेवा पुऱ्याएको देखिन्छ ।

यसका साथै उनी एक बौद्धिक व्यक्ति भएका हुनाले निजामती कर्मचारी र शिक्षण पेसामा आवद्ध भई समाज र राष्ट्रलाई समुन्नत बनाउन नागरिकहरूलाई असल शिक्षा र सुशासनको प्रत्याभूति दिलाएका छन् । समाजमा भएका विकृति, विसङ्गति, अन्धविश्वास र आफ्नै जीवन भोगाइको तिता-मीठा घटनाहरूलाई पनि साहित्यका माध्यमबाट व्यक्त गरेर उनी एक कुशल स्रष्टाका रूपमा परिचित भएका छन् ।

चौथौं परिच्छेद

टङ्क भट्टराईको साहित्यिक यात्रा र प्रवृत्ति

४.१ पृष्ठभूमि

टङ्क भट्टराईमा सानैदेखि साहित्य लेखनमा प्रवेश गरेका थिए । प्रेरणाको प्रारम्भिक पृष्ठभूमिमा रेडियो नेपालबाट साहित्य संसार कार्यक्रमका प्रस्तोता कवि यज्ञनिधि दाहालको मीठो वाचन शैली र साहित्यका विभिन्न विधामा आधारित भएर सञ्चालन गरिएको कार्यक्रम नियमित सुन्ने गर्दथे । पत्र-पत्रिकामा फुटकर रचना प्रकाशन, प्राप्त पुरस्कार र सम्माननै लेखन क्षेत्रका प्रेरणाको स्रोतहरू हुन् । प्रत्यक्ष सम्पर्कका प्रेरक व्यक्तिहरूको कुरा गर्नु पर्दा कल्पना प्रधान, जसराज किराँती, रामविक्रम थापा, परशु प्रधान, कृष्ण धारावासी आदिलाई उनले यतिखेर सभिरहेका छन् । लेखनाथका कविता, देवकोटा र मैनालीका कथाका अध्ययनबाट उनले विशेष उर्जा प्राप्त गरेका छन् । करिव तीन दशकको साहित्यिक साधनाको जन्म भनेको तत्कालीन पारिवारिक, सामाजिक विकृति, विसङ्गति र सामनतावादी समाज नै विषयवस्तु बनाइ कविता लेखेको पाइन्छ । २०४४ देखिनै छिटपुट रूपमा कविता रचना गर्न थाले पनि सार्वजनिक साहित्यिक यात्राको सुरुवात २०५३ सालबाट भएको पाइन्छ । त्यसपछि निरन्तर रूपमा भट्टराई हालसम्म नेपाली साहित्यमा कलम चलाइरहेका छन् ।

४.२ टङ्क भट्टराईको साहित्यिक यात्राको चरण विभाजन

कुनै पनि साहित्यकारको कृतित्वको विश्लेषण र मूल्याङ्कनका लागि उसको साहित्यिक यात्राको मोड र चरणहरूप्रति सचेत रहनु आवश्यक हुन्छ । साहित्यिक यात्राको चरण विभाजन गर्दा प्रकाशित कृति, सिर्जनामा देखिएका नवीन प्रवृत्ति, विधागत विविधता, विषयवस्तु आदिलाई आधार मानेर विभाजन गर्ने गरिन्छ । त्यस्तै जिवनयापनका क्रममा स्रस्टाले देखे भोगेका अनुभव, अनुभूतिले पनि सिर्जनामा प्रभाव पार्ने अथवा स्रष्टाका दृष्टिकोणमा विविधता जन्माउने र त्यसको प्रभाव पर्ने कुरा स्वभाविक हो । वस्तुतः यिनै कारण र आधारहरूले गर्दा साहित्यकारको साहित्ययात्रा विभिन्न मोड र घुम्तीहरू हुँदै अघि बढेको हुन्छ । अझैपनि प्रकाशोन्मुख कृतिहरू प्रकाशन हुने क्रममा रहेका छन् । कुनै पनि साहित्यकारको कृतित्वको विश्लेषण र मूल्याङ्कनका लागि उसको साहित्यिक यात्राको मोड

र चरणहरूप्रति सचेत रहनु आवश्यक हुन्छ ।साहित्यकार टड्क भट्टराईको जीवन भोगाई, साहित्यिक उत्तर-चढाव, कृति लेखन, प्रकाशन आदि कुरालाई हेर्दा बहुमुखी प्रतिभाका धनी ठहरिन्छन् । उनका प्रकाशित कृतिहरूको आधारमा उनको सुरूदेखि अहिलेसम्म साहित्यिक यात्रालाई पूर्वार्ध र उत्तरार्ध चरणमा विभाजन गरी हेर्न सकिन्छ ।

४.३ पूर्वार्ध चरण आभ्यासिक काल (२०४४ देखि २०६८ सम्म)

टड्क भट्टराई विद्यालयमा पढ्दादेखि नै साहित्यमा अभिरूची राख्ने, भावुक स्वभावका विद्यार्थी भएको हुनाले गाउँ घरमा गाइएका श्लोक, सङ्गीनी, बालुन आदि लोक साहित्यमा विशेष चाख दिने गर्दथे । गुरुले विद्यालयमा पढाउँदा विशेष चासोका साथ पढ्ने भट्टराईले सामान्य कविता कोरकार गर्न कक्षा ५ मा पढ्दा देखि नै थालेको पाइन्छ । औपचारिक रूपमा भने २०५३ सालमा प्रकाशित 'एउटा अलग्गै मान्छे' शीर्षक नामक कविताबाट सुरू भएको हो । कविता विद्याका पुस्तकाकारको रूपमा उनी वि.सं. २०६८ सालमा 'साँझमा पहिलो तारा' कविता सङ्ग्रह प्रकाशित भएबाट प्रख्यात भएका हुन् । उनको यही कविता सङ्ग्रह नै पहिलो कृतिको रूपमा प्रकाशित भएको पाइन्छ । गद्य शैलीका कविता वि.सं. २०४४ सालदेखि नै कोर्दै समय सापेक्ष रूपमा आफ्नो लेखन कार्यलाई निरन्तरता दिएको पाइन्छ । यस समयमा भट्टराईले विद्यालयका शिक्षक-शिक्षिकाहरूबाट माया, ममता, स्नेह र हौसला समेत पाए । यस चरणमा अन्य फुटकर कविता, कथा, निबन्ध, गीत र केही समीक्षात्मक लेखहरू लेखेको देखिन्छ । यसरी यस चरणमा एक कविता सङ्ग्रह प्रकाशित भएको र अन्य केहि फुटकर कविता, कथा, गीत र निबन्धहरू प्रकाशित भएका देखिन्छन् । यो चरण उनको साहित्यको संघर्ष कालको रूपमा रहेको छ । यस चरणमा उनले निबन्ध लेखन, गीत लेखन, कथा लेखनमा रूचि राखेको पाइन्छ । राष्ट्रिय स्तरको गोरखापत्रमा विविध समसामयिक विषयमा साहित्यिक पत्र-पत्रिकाहरूमा समीक्षात्मक, कविता, कथा, गीत र निबन्ध छपाउँदै आफ्नो लेखन शैलीको निर्माण र विकासको साथमा प्रोत्साहन समेत पाएको देखिन्छ । ऐतिहासिकता, प्राकृतिकता, राष्ट्रियता, सामाजिकता, स्वच्छन्दता, प्रगतिवादीता जस्ता प्रवृत्तिगत विशेषता बोकेका भट्टराईको साहित्यिक यात्राको पूर्वार्ध चरण विधागत रूपमा फैलिएर विविध मुना पलाउँदै कृति प्रकाशनको तयारीमा जुटेको समयावधिको रूपमा रहेको छ ।

टङ्क भट्टराईका यस चरणका रचनाहरू भाव, काव्यात्मकता, संरचननगत विविधताका दृष्टिले सफल र सबल देखिन्छन् । सरल, सहस भाषाशैली, प्रचलित विम्ब प्रयोगले उनका यस चरणका रचनाहरू पठनीय बनेका छन् । उपमा, रूपक जस्ता अलङ्कारको प्रयोगका कारण उनका सिर्जनाहरू आलङ्कारीक छन् । अनुप्रयासका प्रयोगले लयात्मकता एवम् गयात्मक छन् ।

४.४ उत्तरार्ध चरण उत्थान काल (वि.सं. २०६९ देखि हालसम्म)

पूर्वार्ध चरणमा कवितामा कलम चलाएका बहुमुखी प्रतिभाका धनी टङ्क भट्टराईको साहित्यक यात्राको उत्तरार्ध चरण नयाँ मोड लिएरको प्रारम्भ वि.सं.२०६९ बाट सुरु भएर वि.सं. २०७३ मा 'म पनि बग्दैछु साप्सु' लिएर प्रकाशित कृतिको रूपमा नेपाली साहित्यकासमा भूलिन्छन् । विभिन्न पत्रपत्रिकाहरूमा छरिएका कविताहरूलाई संगालेर कविता सङ्ग्रह प्रकाशनको करिब ६ वर्ष पश्चात कथा सङ्ग्रह प्रकाशन गरी आफ्नो काव्यिक चर्तिकलालाई गद्यात्मक शैलीमा पुष्टि गर्दछन् । विभिन्न स्थानीय, क्षेत्रीय तथा राष्ट्रिय पत्रपत्रिकाहरूलाई आफ्ना रचना पनि निरन्तर रूपमा दिई रहेका भट्टराई विभिन्न एफ.एम.र रेडियो नेपाल मार्फत आफ्ना रचनाहरूलाई प्रकाशन र प्रसारण गरिरहेका पाइन्छ । एफ.एम.रेडियो र पत्रपत्रिकामा अन्तरवार्ता दिदै साहित्यलाई निरन्तरता दिने भट्टराईले आफ्नो साहित्ययात्रा गुणात्मक र परिमाणात्मक रूपमा अगाडि बढाएका छन् । साहित्यकार टङ्क भट्टराईले कथा, गीत, कविता, गजल, निबन्ध, समीक्षा तथा समालोचना, संस्मरण जस्ता बहुविधामा कलम चलाएका छन् । भट्टराईका प्रकाशोन्मुख कृतिको सूचीमा कथा, गीत र निबन्ध रहेका छन् भने अन्य फुटकर रचनाहरू यत्र-तत्र कतै खोजमूलक आलेख त कतै असङ्कलित विविध विधाका सिर्जनाहरू छरिएर रहेका पाइन्छन् । बहुमुखी प्रतिभालाई पुष्ट्याई गरी नेपाली साहित्य जगतमा आफूलाई मार्क्सवादी चिन्तन अंगाली जनवादी साहित्यकारको कोटीमा चिनाउन खोज्ने भट्टराई शोषण, उत्पीडन, विकृति र विसङ्गतिलाई आफ्ना सिर्जना मार्फत भण्डाफोर गर्दै बालबालिकाको चेतनाको भण्डार, गरिब र निमुखा जनताका ढुकढुकी हुँदै राष्ट्रियता, ऐतिहासिकता, स्वच्छन्दता, प्रगतिवादीता, प्राकृतिकता, नवस्वच्छन्दता जस्ता आफ्ना साहित्यिक प्रवृत्तिलाई उत्तरार्ध चरणमा प्रमाणित गरेका छन् ।

यसरी नेपाली साहित्यको क्षेत्रमा वि.सं. २०४४ सालदेखि लेखनारम्भ गरी वि.सं. २०६८ सालदेखि निरन्तर साधनारत बहुमुखी प्रतिभा भएका भट्टराई, गोरखापत्र, मधुपर्क, गरिमा, कविता, मिर्मिरे, शारदा, रचना, गुञ्जन, कान्तिपुर, युवामञ्च, मधुपर्क, सगर, नेपालीपत्र साप्ताहिक, मसांस, मानचित्र, भानुमोति, अदृश्य गोरेटो, सोलुका सुसेली, खोटाङ तारापुञ्ज, विराट, पूर्वको पशुपति, सुस्केरा, शब्द संयोजन, वाङ्मय, दोभान, अन्तर्बोध खोटाङ चौतारी, हिमाल, प्रतिमा लगायतका स्थानीय, क्षेत्रीय र राष्ट्रिय स्तरका दैनिक, साप्ताहिक र मासिक पत्रिका लगायत रेडियो नेपाल, विभिन्न एफ.एम. हरूमा समय समयमा कविता, गीतहरू प्रकाशन र प्रसारण गर्दै तथा अन्तरवार्ता दिँदै साहित्यमा स्थापित भट्टराई बाँकी काम आगामी दिनमा पूरा गर्ने प्रण समेत व्यक्त गर्दछन् ।

टङ्क भट्टरनईको साहित्यिक यात्राको यो चरण विषयवस्तु र भावका दृष्टिले पूर्वार्ध चरणभन्दा खासै भिन्न देखिदैन । यस चरणमा रचिएका उनका कथा, गीत, निबन्ध कवितामा जस्तै मानवीय प्रेम, राष्ट्रप्रेम, जीवनका सुख दुःखका अनुभूतिहरू, मिलन विछोड, प्रवास बस्दाको पीडा आदिलाई समेटिएको पाइन्छ ।

४.५ टङ्क भट्टराईको साहित्यिक प्रवृत्ति

साहित्यिक सिर्जनामा व्यक्तिले समाज तथा आफ्नो जीवनमा भएका र घटेका विभिन्न घटना वा अनुभवलाई आ- आफ्नो किसिमले अभिव्यक्त गर्ने गर्दछन् । साहित्य सिर्जना गर्दा लेखकमा निहित प्रवृत्तिहरू केही न केही मात्रामा प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा झल्किएका हुन्छन् । तिनै प्रवृत्तिलाई साहित्यिक प्रवृत्तिका रूपमा लिइन्छ । साहित्यकार टङ्क भट्टराईमा भएका साहित्यिक प्रवृत्तिको अध्ययन निम्नलिखित शीर्षकहरूमा गरिएको छ ।

४.५.१ स्वच्छन्दतावादी

टङ्क भट्टराईका कविता, कथामा प्रखर रूपमा स्वच्छन्दतावादको प्रवाह बगेको छ । उनका धेरै कविताहरूमा स्वतन्त्र रूपमा प्रकटित भएका छन् । उनी प्रकृतिलाई सम्पूर्ण ज्ञान र शिक्षाको स्रोत मान्दछन् । प्रकृतिरूपी पाठशालाबाट स्वच्छन्दतावादी कविहरू प्रकृतिलाई सजीवता र व्यक्तित्व प्रदान गर्दै प्रकृतिको मानवीकरण पनि गर्दछन् । उनी सुन्दर, शान्त, कोमल, स्निग्ध र सरल प्रकृतिको चित्रण र वर्णन गर्ने प्रकृतिप्रेमी कवि हुन् । प्रकृतिको सुकुमारता तथा भावमधुरता यिनमा पाइन्छ । उनका कथा, कवितामा प्रकृति र मानिसको

सम्बन्ध देखाइएको छ । सामाजिक स्तरमा उनका कवितामा विद्रोहात्मक र क्रान्तिकारी चेतना रहेका छन् । उनी समाजमा दीनहीन व्यक्तिहरूप्रति सहानुभूति प्रकट गर्दछन् । उनी युगजीवनका व्यथा र मर्मलाई सोझै नभनी प्रकृतिका अनेक बिम्बहरूद्वारा प्रस्तुत गर्दछन् ।

४.५.२ मानवतावाद

उनका कृतिहरूमा मानवका दुःखसुखका विभिन्न अवस्थाहरू समेटिएको पाइन्छ । मानव जीवनका परिस्थितिवश आइपरेका समस्याहरू समाधान गर्नको लागि उपयुक्त अवसरहरूको छनोट गरिएको पाइन्छ । उनी मानवताका पूजारीका रूपमा कृतिमा उपस्थित भएका छन् । संसारको शासकीय इतिहास अनुसार मान्छेले मान्छेलाई पशुवत् तुल्याएर शासन गर्न चाहन्छ । त्यस्ता शासकलाई उनले गन्तव्य विहिन यात्राका निस्किएको घोडा वा राक्षसको रूपमा चित्रण गरेका छन् । सत्य, न्याय, मानवीय हकहित इमान्दारीता कर्तव्य परायणता परिश्रमी असल नियतको रूपमा सङ्घर्ष गर्ने मानवलाई भगवान् रूपमा चित्रण गरेका छन् । मानवीय स्वतन्त्रता, अस्मिता, सुख र कल्याण पक्षमा उनी उभिएका छन् । शान्ति, मैत्री, प्रेम र विश्ववन्धुत्वको भावना जस्ता गुणलाई स्थापित गर्नु उनका प्रवृत्ति हो ।

४.५.३ सामाजिकता

कवि भट्टराईले आफ्ना साहित्यिक कृतिहरूमा सामाजिक यथार्थवादी प्रवृत्तिलाई अँगालेको पाइन्छ । उनले आफ्ना कृतिहरूमा समाज कस्तो छ ? त्यस्तै चित्रण गर्ने काम गरेका छन् । समाजमा घट्ने र घट्न सक्ने मानव स्वभावको हुबहु चित्रण भट्टराईले कतै आफु तटस्थ रहेर त कतै आफैँ भिजेर सामाजिक पक्षको सूक्ष्म निरीक्षण प्रस्तुत गर्ने प्रयास गरेका छन् । उनका कृतिहरूमा समाजका विविध विषयहरू समेटिएका छन् । समाजमा रहेका सम्पूर्ण विषयहरू नै उनका कृतिहरूको विषय बनेको छ । समाजमा रहेका नारीहरूको सामाजिक पीडा, सांस्कृतिक कुरीतिहरू र विविध विषयहरू समेटिएका छन् ।

४.५.४ प्रकृति चित्रण

भट्टराईका कृतिमा प्रकृतिका बिम्बहरू पाइन्छ । उनका कथा, कविताहरू प्राकृतिक विषयवस्तुले भरिपूर्ण छन् । उनी प्रकृतिसँगै रमाउँछन् र प्रकृतिलाई नै मानवीकरण गर्न सक्षम छन् । उनका कृतिमा प्राकृतिको रौनक र छटाले सबैलाई आनन्दित बनाउँछ ।

४.५.५ व्यङ्ग्यात्मकता

समाजमा भएका विकृति विसङ्गतिमा उपयुक्त विषयवस्तु र पात्रको छनोट गरी चोटिलो व्यङ्ग्य प्रहार गरिएको छ । वर्गीय, क्षेत्रीय, लिङ्गीय, जातीय, भाषीक भेदभाव प्रति व्यङ्ग्य गर्दै पीडित पक्षलाई आफ्ना सार्वभौम अधिकार प्राप्तिको लागि सङ्घर्ष गर्न आह्वान गरिएको छ । अन्धविश्वास कुरीतिप्रति विश्वास कम गर्न व्यङ्ग्य प्रहार गर्दै समसामयिक विज्ञान प्रविधि तर्फ ध्यान केन्द्रित गरिएको पाइन्छ । उनका कृतिमा मान्छेको मनस्थितिलाई असर पार्ने विभिन्न सामाजिक पक्षहरूको चित्रण गर्ने सन्दर्भमा घुमाउरो ढङ्गबाट व्यङ्ग्य प्रहार गर्नु उनको प्रवृत्तिगत विशेषता हो ।

४.५.६ संरचनात्मकता

उनका कथा कविता संरचनाका दृष्टिले लघु आयामका छन् । उनका कतिपय कथा, कवितामा मनोवैज्ञानिक विषयवस्तुले प्राथमिकता पाएका छन् । सहरी परिवेशमा आधारित विषयवस्तु भन्दा ग्रामीण जनजीवन, प्राकृतिक सम्पदा, राष्ट्रिय चाडपर्व, लोक संस्कृति जस्ता विषयवस्तु छोटो मीठा र रोचक ढङ्गले प्रस्तुत गरिएको छ । उनका कृतिहरूमा वाक्यहरू बोधगम्य र सङ्गठित छन् । पाठकले सहज तरिकाले पठनबोध गर्न सक्ने खालका छन् । पाठकहरूले उनका कृति पढ्दा अल्छी आलस्य नलाग्ने खालका छन् ।

४.५.७ बिम्बप्रतीक

टङ्क भट्टराईले आफ्ना कवितामा बिम्ब प्रतीक र व्यञ्जन विधानको प्रयोग राम्ररी गरेका छन् । उनले आफ्ना कविताहरू बिम्बप्रतीक र व्यञ्जनाले सजाएका छन् । फुटकर कविता आफैमा उत्कृष्ट सिद्धि हो भने बिम्ब र प्रतीक व्यञ्जना विधान सहितको कविता भनै सिद्धि हो । बिम्ब प्रतीकको प्रयोगले थोरैमा धेरै कुरा अभिव्यक्त गर्न सहयोग पुग्छ । नैतिकता र सामाजिक मर्यादाका दृष्टिले गोप्य राख्नु पर्ने कुराहरूलाई अभिव्यक्त गर्ने खालका छन् ।

४.५.८ भाषाशैली

भट्टराईका कृतिमा आन्तरिक र बाह्य दुवै सङ्घर्ष प्रस्तुत भएको पाइन्छ । उनले सामाजिक, राजनीतिक विसङ्गति, मानवतावाद आदिलाई पनि आफ्ना रचनामा समाविष्ट गरेका छन् । उनका कविताको भाषा सरल र सहज छ । उनका कविताहरूले पाठकको

मनलाई छुन्छन् किनकि उनका कविताहरू सरल, सहज र यर्थाथपरक छन् । उनका कथा पाठकको मन जित्न सफल छन् । कथा पढिसकेपछि पाठकले कथाको भावबोध सहज तरिकाले गर्न सक्छन् । उनका कृतिहरूमा राष्ट्रप्रेमको भावना, जातीप्रेम र भाषा प्रेमप्रतिको माया मोह र आफ्नो भाषाको विकासको लागि गरिएको प्रयास देख्न सकिन्छ । नेपाली साहित्यमा कवि टड्क भट्टराई जे जति गर्न सके त्यो नेपाली भाषा र साहित्यको लागि अविस्मरणीय रहेको छ । ग्रामीण जनजीवनका बोलीचालीलाई टपक्क टिपेर थपक्क आफ्नो कृतिमा राख्ने कुशल कविका रूपमा चिनिन्छन् । कोसी किनारमा जाँड बेच्ने रामसाइँलीका कथा अनि ट्याम्के साप्सु र देवीस्थान जस्ता प्राकृतिक छटा मार्फत कवि आफ्नो जन्मस्थान खोटाङको सम्झना गर्दछन् ।

४.६ निष्कर्ष

गद्य शैलीमा कविता सिर्जना गर्ने टड्क भट्टराई निरन्तर रूपमा वि.सं. २०४४ देखिनै नेपाली साहित्यमा सेवा गरिरहेका साहित्यकार हुन् । कथा, गजल, कविता, निबन्ध, गीत र संस्मरण लेख्दै साहित्यप्रेमीका रूपमा चिर-परिचित कवि हुन् । हालसम्म दुईवटा कृतिमात्र प्रकाशन गरे पनि धेरै कृतिहरू हस्तलिखित रूपमा डायरीका पानामा संकलित रूपमा छन् । १३ ओटा गीत रेकर्ड गरेका प्रतिभावान् साहित्यकार टड्क भट्टराईका फुटकर रचनाहरू कृतिमा सङ्ग्रहित विविध पत्रपत्रिकामा प्रकाशित भएको पाइन्छ ।

समयको गतिसँगै समाज, देश तथा अन्तर्राष्ट्रिय जगतका विविध पक्षमा परिवर्तन आइरहन्छ अनि त्यसको प्रत्यक्ष र परोक्ष प्रभाव साहित्यकार माथि पनि पर्छ । उनको साहित्यिक यात्रामा समयका आधारमा खास मोड उपमोड छुटिने वा छुट्याउने ठाउँ देखिदैन । उनको समग्र कथा यात्राको प्रवृत्तिका आधारमा समाजमा चलिआएको उच्च वर्गले निम्न वर्गमाथि गरिने शोषण, दमन, अत्याचार आदिको विरोध गर्दै जनतालाई कृतिका माध्यमबाट सचेत गराउने काम भएको छ । प्रकृतिमा भएका विभिन्न वस्तुस्थितिलाई विषयवस्तु बनाई कलात्मक पाराले कथा लेख्ने ल्याकत कथाकारमा प्रशस्त रहेको छ ।

पाँचौँ परिच्छेद

टङ्क भट्टराईको कृतित्वहरूको विलेक्षण

५.१ विषयपरिचय

टङ्क भट्टराईले आधुनिक नेपाली कविताको स्वच्छन्दतावादी प्रगतिवादी भाव धारामा रहेर गद्य फाँटमा कविताहरू लेखेका छन् । भट्टराईले वि.सं. २०४४ देखि कविता लेख्न थालेको पाइन्छ । उनले 'एउटा अलग्गै मान्छे' शीर्षकको कविता २०५३ कात्तिकमा रचना गरेका थिए । वि.सं. २०५४ सालमा 'सोलुका सुसेली' नामक पत्रिकाले उक्त कवितालाई प्रकाशन गरेको थियो । वि.सं. २०६८ सालसम्म उनका कविता कृति विभिन्न पत्रपत्रिकाले ५० ओटा भन्दा बढी प्रकाशन गरिसकेका छन् । प्रकाशनका दृष्टिले उनको पहिला विधा कविता नै हो । उनले स्वच्छन्दतावादी/यथार्थवादी गद्य कविता लेखनका परम्परामा रहेर आजसम्म कविता लेख्दै आएका छन् । उनका कविताहरू मुक्तक र लघु रूप फुटकर कविताहरूमा सीमित रहेको पाइन्छ । उनका ५० ओटा प्रकाशित कविताहरूलाई पाँच ओटा उपशीर्षकमा छनोट गरिएको छ । पाँच ओटा उपशीर्षकबाट निर्मित कविता कृतित्वहरूको सङ्ग्रह **साँभूमा पहिलो तारा** लाई वि.सं. २०६८ साल असोज महिनामा प्रथमपटक रावासावा प्राज्ञिक समाज, नेपालले प्रकाशित गरेको थियो ।^{४६}

कवि टङ्क भट्टराईले आफ्नो जीवन भोगाइबाट निर्मित अनुभूतिमा भावनाका कोमल अभिव्यक्तिद्वारा कविता सिर्जना गरेका छन् । उनले जीवन जगतका विभिन्न क्षणहरूबाट प्राप्त अनुभूतिलाई सरल कवितात्मक गद्य भाषामा अभिव्यक्त गरेका छन् । नवीन पाटाका बिम्बविधानले उनका कवितामा नयाँ सौन्दर्य र नयाँ युगबोधको शक्ति झल्केको पाइन्छ । प्रगतिशील आस्थाको पथमा कविता सौन्दर्यक प्रस्फुटन भएका भट्टराईका कवितामा नेपाली समाजका सुख दुःख, घात, प्रतिघात, करूणा, विद्रोहका स्वरूप गुञ्जिएका छन् । विद्रोहात्मकता, राष्ट्रियता र मानवतावाद उनका साहित्यिक प्रवृत्ति हुन् । दुःखी गरिवको सङ्घर्षशील जीवनको स्मृति गर्दै प्रत्येक निरङ्कुश दमनसँग शक्तिशाली क्रान्ति जन्मने कुरा उनका कवितामा अभिव्यक्त भएका छन् । उनका कविताहरू निम्न वर्गीय श्रमजीवीहरूले

---

४६. टङ्क भट्टराईसँग लिइएको अन्तर्वार्ता ।

दुःख सहेर पनि हास्नु पर्ने बाध्यता र उनीहरूका लागि स्वतन्त्रता र समानताको आवाज उठाइएको पाइन्छ । भट्टराईका कवितामा वर्गीय असमानताप्रति असन्तोष, वर्ग समन्वय र जातीय एकताको कामना गरिएको छ । कवितामा देशभक्ति र राष्ट्रियता भल्किएको पाइन्छ । उनका कविता सरल भईकन पनि बौद्धिक छन् ।

५.२ 'साँझमा पहिलो तारा' कविता सङ्ग्रहको विश्लेषण

५.२.१ परिचय

कवि टड्क भट्टराईको साँझमा पहिलो तारा शीर्षकको कविता सङ्ग्रह वि.सं. २०६८ साल असोजमा प्रकाशन भएको हो । उनका विभिन्न पत्रपत्रिकाहरूमा फुटकर कविताहरू प्रकाशित भएका छन् । कतिपय कविता कृतिहरू प्रकाशोन्मुख अवस्थामा रहेका छन् । 'साँझमा पहिलो तारा' कविता सङ्ग्रहको बाहिरी आवरण अस्ताउँदो सूर्यको मलिन किरणसँगै साँझमा देखिने कालो धब्बाको ठाँउ ठाउँमा साँझ बत्तिको प्रकाशको चित्राङ्कन उज्यालो र अध्यारोको दोसाँधमा रहेको छ । बाहिरी आवरणको दोबार्न मिल्ने ठाउँमा भट्टराईको साहित्य सिर्जनयात्रामा लेखिएको साँझमा पहिलो तारा कविता सङ्ग्रहको अध्ययन पश्चात् कवि मनु मञ्जिलले समीक्षात्मक टिप्पणी गरेका छन् । लेखक, प्रकाशन, मूल्य हुँदै मुद्रण आदिको बारेमा भित्री पृष्ठमा उल्लेख गरिएको छ । प्रकाशकका तर्फबाट रावासावा प्राज्ञिक समाज, नेपालका लागि विश्वचन्द्र राईले आफ्नो धारणा व्यक्त गरेका छन् । 'आफ्ना कुरा' शीर्षकबाट कवि भट्टराईले कविता लेखनयात्रामा सहयोग पुऱ्याउने, लेखनमा उत्प्रेरणा दिनुहुने सबैप्रति आभार कृतज्ञता ज्ञापन गर्दै आफ्ना भनाइ प्रस्तुत गरेका छन् । त्यसपछि कविताहरूको विषय सूचि ५ ओटा उपशीर्षकमा ५० वटा कविता समावेश गरिएको छ । गाताको पछिल्लो पृष्ठमा कविको फोटो, जन्म, शिक्षा, सम्पति सम्पादन, पुरस्कार, सम्पर्क नं. र इमेल शीर्षस्थानमा राखिएको छ । 'मध्यभागबाट कवि विप्लव ढकालले टड्क भट्टराईको कविता कृतिहरूको लेखन क्षमताको समीक्षा गरेका छन् । गाताको पछिल्लो भागको दोबार्न मिल्ने ठाउँमा विभिन्न समस्याको बाबजुद पनि लामो समय खर्चिएर

साहित्यक कृति सिर्जना गर्ने कवि भट्टराईको साहित्यिक योगदानको संक्षिप्त टिप्पणी सुरेश हाचेकालीले गरेका छन्।^{४७}

साँभमा पहिलो तारा २०६८ टड्क भट्टराईको पहिलो कवितासङ्ग्रह हो । यस कविता सङ्ग्रहमा ५० ओटा कविता समावेश गरिएका छन् । पृष्ठगत लम्बाई पाँच ओटा उपशीर्षकको पृष्ठ सहित ११८ रहेको छ । गाता सहितको जम्मा पृष्ठ संख्या १३२ रहेको छ । यस सङ्ग्रहको पाँचवटा उपशीर्षकमा पहिलो विदिशामा बहुला घोडा शीर्षकमा १३ ओटा, दोस्रो चुराहरूको गीत शीर्षकमा ८ ओटा तेस्रो आफ्नै छहारीमा एक छिन, शीर्षकमा ८ ओटा, चौथो गोलसिमल कराउन छोडेको बेला शीर्षकमा १४ ओटा र पाँचौ दुःखको चौतारी शीर्षकमा ७ ओटा गरी जम्मा ५० ओटा फुटकर कविता समावेश गरिएका छन् । पाँचवटा उपशीर्षकमा कविताको सन्दर्भ र उपशीर्षकसँग सुपाच्य हुने गरी आकर्षक चित्र कोरिएको छ । पाँच ओटा उप शीर्षकमा विभाजित साँभमा पहिलो तारा कविता सङ्ग्रहभित्र समावेश भएका ५० ओटा कविताहरू विभिन्न पत्रपत्रिकामा प्रकाशित भएका छन् । साँभमा पहिलो तारा कवितासङ्ग्रहमा समावेश भएका कविताहरू मध्ये सबैभन्दा धेरै हरफ संख्या ६० भएको 'सहअस्तित्व' शीर्षकको कविता हो । सबैभन्दा हरफ संख्या कम भएको कविता स्वलन हो जसमा २१ ओटा मात्र हरफ संख्या रहेछन् । यस कविता सङ्ग्रह भित्र जम्मा १९५५ ओटा हरफ संख्या रहेका छन् । वीर, श्रृङ्गार, हाँस्य र शान्त रस कवि भट्टराईका कवितामा प्रमुख रूपमा प्रयोग भएका छन् । अनुभूतिले भिजेका यी रचना मलाई मन पर्छ, भनी कवि मनु मञ्जिलले विषयवस्तुमा आधारित भएर प्रतिक्रिया व्यक्त गरेका छन् ।

५.२.२ विषयवस्तु

कृतिको बाह्य प्रकाशनको सारभूत अंश वा सार तत्व तथा आन्तरिक सत्व वा गुदीलाई वस्तु भनिन्छ । यो जुनसुकै कृतिलाई अस्तित्व प्रदान गर्ने सर्वप्रमुख तत्व हो । वस्तुविना कृतिको संरचना हुँदैन।^{४८} कविता कविको अनुभूतिको प्रस्तुति हो । कविले आफूले देखे भोगेका जीवन जगतका विभिन्न क्षेत्रबाट विषयहरू टिपी यसकै सेरोफेरोमा कविता सिर्जना गर्दछ । कुनै पनि विषयसँग नजिक भई त्यसको सामिप्यमा रही हृदयको

^{४७} ऐजन ।

^{४८} खगेन्द्र लडटेल, नेपाली काव्य समालोचना, पैरवी प्रकाशन, २०६७, पृ. १५ ।

गहिराइबाट एउटा अनुभूतिजन्य भाव सिर्जना गर्दछ। कवि भट्टराईका कवितामा स्वच्छन्दता, मानवतावादी, दार्शनिकता, सामाजिकता, व्यङ्ग्यात्मकता सहितको उचित विम्ब प्रतीकहरूको समावेश गरी कविताका विषयवस्तु छनोट गरिएको पाइन्छ। उनका कवितामा प्रकृतिप्रेमी, राष्ट्रप्रेमी, क्रान्तिकारी, प्रगतिवादी विषयवस्तुले समेत प्राथमिकता पाएका छन्। कवि टड्क भट्टराईका कविताका विषयवस्तु अध्ययन गरी मनु मञ्जिलले व्यक्त गरेको धारणा यस प्रकार छ। कवि टड्क भट्टराईको कविताको विषयवस्तु सरलतातर्फ उन्मुख छ। प्रयोगको रोमान्स, विम्बको पिरामिड उभ्याउने रहर, तर्कको घुमाउरो र लम्बेतानबाटो, स्वर्ग हिड्ने लालसा कविमा छैन। जीवन पढेर लेख्ने कविमा यसरी सरलता आउँछ। लेख्ने बेला अहम् बिसाएर लेख्न सक्नु चानचुने कुरा होइन। अनुभूतिले भिजेर लेख्ने सरल कविहरू विश्वसित सहजै संवाद गर्न सक्छन्। अहमले नछेकेपछि पाठकले पनि कवि वा वक्तासित सिधै संवाद गर्छ।

कविको साँभ्रमा पहिलो तारा कविता सङ्ग्रह भित्रका प्रत्येक कविता एउटा चित्र भएर उभिएका छन्। कवि कतै छेउबाट र कतै पृष्ठभूमिबाट बोलिरहेको आभास मिल्छ। यो सुन्दर देशको प्रकृति यति ऐश्वर्यशाली छ कि जे सुकै हेरेर चित्र कोर्दा पनि प्रेमको रङ्गले चित्र भरिएर आउँछ। विषयवस्तुलाई राम्ररी देखेर त्यो लेख्नेले उसलाई अतिरिक्त कलाको अभ्यास जरूरी हुँदैन। यहीँको सरल, सांस्कृतिक विम्बहरू, यहीँको जीवनको चित्र, यहीँको प्रकृति माथिको अन्तरक्रिया कविका कवितामा छन्। कविताको स्वभाव हाम्रो आफ्नै अस्तित्व नजिकको जस्तो गरी रमाइलो र सुन्दर छ। विम्ब र प्रतीकका संयोजनबाट बगेका भट्टराईका कविताहरू वाचन गर्दा गेयात्मक र कोमल छन्।

५.२.२.१ विकृति विसङ्गतिमूलक भाव

कवि टड्क भट्टराईले साँभ्रमा पहिलो तारा कविता सङ्ग्रह कवितामा समसामयिक युगीन मानवीय बाध्यात्मक जीवन भोगाइ सम्बन्धी यथार्थको चित्रण गरिएको छ। भट्टराईका कवितामा वर्तमान युगीन सामाजिक अन्याय, अत्याचार, शोषण, उत्पीडन, मानवीय मूल्य मान्यता, वर्गीय विभेद आर्थिक असमानता आदिलाई चित्रण गरेका छन्। समाजमा देखापरेका विकृति विसङ्गति, अनैतिकता, ठगी, शोषण, दमन, अत्याचार, जातीय

विभेदजस्ता विकृति विसङ्गतिको चित्रण गरेका छन् । विदिशामा बहुला घोडा शीर्षकमा घोडालाई मानवीकरण विकृति विसङ्गतिका रूपमा यसरी व्यक्त गरेका छन् ।

ऊ बिना रोकटोक
टुँडिखेलमा परेड खेल्छ
संसद भवनमा छिर्छ
सिंहदरवारमा प्रवेश गर्छ
जहाँ
सोभ्ना सिधालाई छिर्न अनुमति चाहिन्छ
त्यहाँ
उन्मत्त भएर बेहोसले मडारिन्छ
जमिन चिर्थोल्न खोज्छ
जोर लात्तीले बजार्न खोज्छ

(‘विदिशामा बहुला घोडा’ पृ. १)

हिनाहिनाउँदै गड्याम गड्याम बेतालका टाप बजाउँदै बहुला घोडा गाउँबाट सहर पसेको हुन्छ । मान्छेलाई आतङ्कित पार्छ । बिनारोकटोक टुँडिखेल, संसदभवन, सिंहदरवारमा प्रवेश गरी बहुला घोडाले मनोमानी व्यवहार गरेको छ । उसले गाउँबस्तीका तबेला चहुर, आफूलाई स्याहार गर्ने आफन्त सबैलाई बिसिर्एको छ । बल बुद्धिले उन्मत्त भएको घोडालाई देशका कतिपय प्रशासनिक निकायमा छिर्न अनुमति चाहिँदैन । जहाँ सर्वसाधारणलाई अनिवार्य अनुमति चाहिन्छ । देशमा रहेका बल, बुद्धि र पहुँचवाला मान्छे उन्मत्त घोडाले बहुलाएर विदिशामा दगुदै मनपरी गरे जस्तै गर्छन् भनी मानवेत्तर पात्रको माध्यमबाट सबैलाई समय अनुसार होसियारी रहन कविले आग्रह गरेका छन् । आफ्नो प्रारम्भिक हैसियत बिसिर्एर गाउँबाट सहर पसेर जसरी घोडाले आफू विरुद्ध आउनेलाई जथाभावी बल प्रयोग गर्छ । त्यसैगरी त्यो ढङ्गले मान्छेहरू प्रस्तुत नहोऊन् भन्ने सन्देश यहाँ व्यक्त गरिएको छ ।

समय र सपना सँधै एकै खालको हुँदैन । समय परिवर्तनशील हुन्छ । मान्छेले आफ्नो जीवन भोगाइको क्रममा अनगिन्ती सपनाहरू बोकेको हुन्छ । समय र सपना शीर्षकको यो कविताको अंश यसरी प्रस्तुत गरिएको छ ।

समय सुखद सधैं कहाँ हुन्छ र ?
समय स्वथ्य सधैं कहाँ रहन्छ र ?
समय जीवन जस्तै त हो
ऋतुहरू कहिले काहीं
घायल समय बोकेर आउने गर्छन

(‘समय र सपना कविता’ पृ. १३)

युगको ऐनामा कविले आफ्नो वास्तविक रूप खोजेका छन् । समय अनुसार मानिसको जीवनमा सुख र दुःख कुमालेको चक्र भैँ घुमिरहन्छन् । समय जीवन जस्तै हो, यो सधैं स्वथ्य रहँदैन । कुनै ऋतु प्रकृतिलाई हराभरा पाउँ बासन्ती हावाको साथमा पृथ्वीका सम्पूर्ण प्राणी र वनस्पतिलाई खुशी बनाउँदै आउँछन् । कुनै ऋतुहरू कहिले काँही आफैँ घायल भएर उजाड बन्दै प्रकृतिमा आउँछन् । धैर्य समयको बलवान औषधि हो भन्ने ठम्याइ कविको छ ।

५.२.२.२ समसामयिक भाव

टड्क भट्टराईका नीलो आकाश चुम्न चाहन्छ धरहरा, बत्ति निभेको सहर शीर्षकको कवितामा समसामयिक विषयवस्तुलाई उठाएका छन् । यी कविताले तत्कालिन घटना, परिवेश, र समयलाई व्यक्त गरेका छन् । दश वर्षे जनयुद्धमा गाउँबेंशीमा शोकका गीतहरू गाइएको, विधवा पहाडहरू रोएको अवस्था सिर्जना भएको छ । देश द्वन्द्वमा फसेको बेला राष्ट्रप्रेमको प्रतीकको रूपमा निम्न कवितांश कविले प्रस्तुत गरेका छन् । बत्ति निभेको सहर शीर्षक कवितामा अवसरको खोजीमा रहेका सरोकारवालाले बत्ती नभएको समयमा मौकामा चौका हान्छन् भनी कविले यो व्यङ्ग्य गरेका छन् ।

नमिसाउनु

आफ्नै उपवनमा फुलेका

सृष्टिका फूलहरूको तातो खुन

गण्डकीको निर्मल पानी

तनतनी पिउन चाहन्छ धरहरा

(‘नीलो आकाश चुम्न चाहन्छ धरहरा’ पृ. १६)

आफ्नै उपवनमा फुलेका सृष्टिका फूलहरू हामी हजारौं मान्छेहरूले युद्धको मैदानमा लड्दा निस्किएको रक्तबीज गण्डकी नदीमा नमिसाउन कविले अपिल गरेका छन् । गण्डकीको पानी आफैमा स्वच्छ र निर्मल छ त्यही पानी तनतनी पिउन चाहन्छ त्यो अग्लो धरहरा भन्ने सन्दर्भ यस कविताशंमा प्रस्तुत गरिएको छ । हत्यारो सेतो खुडा कोशीको कञ्चन पानीमा समेत नपखाल्न युद्धरत पक्षलाई कविले रोक लगाएका छन् ।

बत्ती निभेको बेला सहरमा
मस्त हुन्छन भट्टी पसलहरू
उत्ताउलिन्छन् क्याबिन र डान्सबारहरू
व्यस्त हुन्छन् अध्यारा गल्ली र कुनाकाप्चाहरू

(‘बत्ती निभेको सहर’ पृ.१८)

भट्टराईका समसामयिक कवितामा द्वन्द्वकालीन समयको चित्रण गरिएको छ । उनले बत्ती निभेको बेला सहरमा अध्यारोको साम्राज्य हुन्छ । अध्यारोबाट जुन डराएर बादलको घुम्टोमा लुक्छ । मैनवत्ती, टुकी इन्भर्टरको सामान्य प्रकाश समेत नभएको समयमा भट्टी पसल, क्याबिन डान्सबार र अध्यारा कुना काप्चाहरूमा विभिन्न प्रकारका विकृतिहरू फैलिएका हुन्छन् । क्षणिक उज्यालोका उत्पादकहरू नाफाको बडेमान पहाडमा चढ्न पाउँछन् । उज्यालोको कथा भनेर नथाक्ने कालो मन भएका सत्ताधारीहरू समेत बत्ती नभएको समयमा कमिसनको धमिलो खोलामा पौडिन पुग्छन् ।

५.२.२.३ सामाजिक चेतना

भट्टराईका कवितामा समाजमा हुने सामाजिक घटना प्रतिघटना मात्र होइन, खानलाउन नपाएको सामाजिक विवसता, साँस्कृतिक चाडवाड, उद्यौली, उभौली अपमान, दमन, शोषण जस्ता विषयवस्तु प्रस्तुत भएका छन् । *मलसाप्राका रातहरू* कविता शीर्षकमा कविले मलसाँप्रालाई दिनसँग डराएर रातसँग अंङ्कमाल गर्ने सृष्टिका निष्ठुर व्वाँसाले रातमा अशान्तिको उत्सव मनाउछन् भन्दै निम्न कवितांश व्यक्त गरेका छन् ।

परेवाको गुँड भत्काउनु
माहुरीको घर फोर्नु
अरूको निद चोर्नु

निम्छराहरूको खुसी खोस्नु
मलसाप्राको निकृष्ट आदत हो ।

(‘मलसाप्राका रातहरू’ पृ. २२)

मलसाँप्राले दिनभरि मन्दिरका छाना टुँडालमा, घरका चोटा बार्दलीमा चहार्ने शान्ति र प्रेमका प्रतीक परेवाहरूलाई रातमा शान्त आकाश ओडेर गुँडमा बसेको देखी सहदैनु । दिनभरि रनवन डुली मुख, पखेंटा र खुट्टामा वनस्पतीको रस बोक्ने परिश्रमी माहुरीको घर फोर्न रातको समयमा मलसाँप्राहरू उद्यत देखिन्छन् । अरूको निद्रा विगारेर विचल्ली पार्नु निम्छराहरूको खुसी खोस्नु मलसाँप्राको निकृष्ट आदत भएको छ ।

दोबाटोमा उभिएर कवितामा कवि युगको दोबाटोमा उभिएका छन् । अधिल्लिर भविष्य र पछिल्लिर वर्तमान कुन बाटो अवलम्बन गर्दा उचित हुन्छ भन्दै कवि निम्न कवितांश व्यक्त गर्दछन् :

मैले एउटा बाटो रोज्ने पछ
जुन बाटोबाट एउटा युगको अन्त्य
र अर्को युगको सुरूवात होस्
पश्चगमन युगको अभिशाप हो
अग्रगमन युगको वरदान हो ।

(‘दोबाटोमा उभिएर’ पृ. २५)

कुन बाटो रोज्ने ? भन्ने दोधारमा कवि रहँदा रहँदै पनि अन्ततः आफूले रोजेको बाटोबाट एउटा युगको अन्त्य र अर्को युगको शुरुवात होस भन्ने अभिप्रायले अग्रगमनको बाटो रोज्दछन् । पश्चगमन युगको अभिशाप हो भन्ने ठहर कविको छ । कविले घाम र जुनको कसम खाएर पछिल्लिर फर्कनु हुन्न, वर्तमान समयमा अग्रगमन को युग वरदान सावित भएको छ । एउटा अनन्त सत्यको स्थापना गर्न अग्रगमनको बाटो रोज्नुपछ भन्ने मान्यता कविको छ ।

बगरे र बधशाला कवितामा कविले बगरेलाई बादशाह र बादशाहलाई बगरेको साम्राज्य हो भनेका छन् । बगरे दैनिक धारिलो खुकुरी पक्रिएर हिंस्रक पशुपंक्षी हत्यामा खटिरहन्छ । यस कविताको एउटा कवितांश यस्तो छ :

बगरे जति उनीहरूलाई मादैं जान्छ
त्यति रक्तबीजहरू उम्रिदैं जान्छन्
आतुर छन् उनीहरू
त्यो दुर्गन्धित बधशाला तोडन
ब्यग्र छन् उनीहरू
बगरेलाई फाँसीमा चढाउन

(‘बगरे र बधशाला’ पृ. २७)

बगरेले जति पशुपंक्षिलाई मादैं जान्छ उनीहरूको जिजीविषा अन्त्य भई आफूलाई निर्धो भएको महसुस गर्दैं जान्छन् । समय बगरेको मुठीमा हुँदा ऊ असत्य कर्म गरी हिंस्रक बन्दै जान्छ । रक्तबीजको विजारोपण भई उम्रिदैं जान्छन् । असत्य लाई चिर्न पशुपंक्षिले आफूलाई बाँधेका दाम्ला चुँडालेर, गोठ खोरको साँघुरो घेरा तोडेर समस्त प्राणीहरू बगरेको क्रुरता विरुद्ध जुलुसमा उत्रिन्छन् । दुर्गन्धित बधशाला तोड्न र बगरेलाई फाँसीमा चढाउन क्रान्तिमा पड्तिबद्ध छन् समस्त पीडित प्राणीहरू ।

सहअस्तित्व कवितामा चारैतिर भाङ्गिएर वृक्षराज बरले निरड्कुश शासन चलाइरहेको छ । बरको फेदमा उम्रिएका अनगिन्ती कलिला विरूवाहरूको अस्तित्व फैलिन र भाङ्गिन पाएको छैनन् । सहअस्तित्व र अधिकारको पक्षमा रहेका बरको सेपले दुब्लो र निरीह बनेका कलिला विरूवाको प्रसङ्ग यस्तो रहेको छ :

यदि सहअस्तित्वलाई स्वीकार्ने हो भने
अरूको परिचयलाई जोगाउने हो भने
वृक्षराजको आदिम मान्यता तोडनुपर्छ
अरूलाई युगौँदेखि चुसेर फैलिएको
त्यो भिमकाय वृक्ष साँघुरिनुपर्छ
अरू सरहको आयतनमा खुम्चिनुपर्छ

वृक्षराजको निरङ्कुशता तोडेर
अरू बृहसङ्ख्यक
बोटविरूवाहरू
निस्क्रिय हुर्कन, बढन, फैलिन पाउनुपर्छ

(‘सहअस्तित्व’ पृ. ३०)

वृक्षराज वरले निरङ्कुश शासन चलाउन पाउँदैन । धर्ती सब प्राणी र वनस्पतिको साभा हो । धर्तीमा उभिन, घामको न्यानो पाउन र आकाशतिर अग्लिन पाउनुपर्छ भन्दै परापूर्वकाल देखि अरूको अस्तित्वलाई चुसेर फैलिएको सामन्ती वरको डरलाग्दो अग्लाइ र फैलावट साँघुरिनु पर्छ । अरू साना विरूवाहरूको आयतनमा खम्बिनुपर्छ भनी बहुसंख्यक साना बोटविरूवाहरूले प्राकृतिक नियमका आधारमा स्वतन्त्र ढङ्गले हुर्कन, बढ्न र फैलिन पाउनु पर्दछ भनी एकतन्त्रीय शासनको अन्त्यको माग गरेका छन् कविले । वनस्पति जगतको वास्तविकताका आधारमा वरको जस्तो सामन्ती र निरङ्कुश शासन चलाउने वास्तविक मनुष्यहरू हाम्रो समाजमा यत्रतत्र रहेका छन् । साना बोटविरूवाको जस्तै अस्तित्व रक्षाको पाठ समाजका दुःखी, पीडित शोषित वर्गले सिक्न जरूरी भएको प्रसङ्ग यस कवितांशमा व्यक्त गरी समाजमा भएका सामाजिक विसङ्गतिलाई प्रस्तुत गरिएको छ ।

५.२.२.४ राष्ट्रप्रेमको भावना

मानवीय चेतना आफैमा प्रकृतिको उपहारभित्र पदछ । हिमाल, पहाड, उकाली, ओराली, भञ्ज्याङ चौतारी, वन, जङ्गल, पोखरी आदिबाट प्राप्त हुने आनन्दले कवि मनलाई भावुक बनाएको छ । स्वलन कवितामा मैनावती बल्दा जून ताराहरूको उज्यालोको अस्तित्व केही पनि होइन भन्ने घमण्ड गर्छ । म कहिल्यै ननिभ्ने अखण्ड ज्योति हुँ भन्ने मैनावती आफै स्वलित हुँदै सिद्धिएको छः

सिङ्गो धर्तीमा उज्यालो दिँदा दिँदा
जून कहिल्यै निखिएन
घाम कहिल्यै सिद्धिएन

विशाल आकाशका शोभा ती ताराहरू
चम्कन कहिल्यै छोडेनन् ।

(‘स्वखलन कविता’ पृ. ३४)

धर्तीमा उज्यालो दिने प्रकाश दीप जून र घाम कहिल्यै निखिएन । आकाशमा ताराहरू कहिल्यै चम्कन छाडेका छैनन । क्षणिक समय प्रकाश दिने मैनवत्ती आफ्नो घमण्डले आफै पग्लिएर नासिएको छ । मैनवत्ती पग्लिएर रूप, रङ र आकृति विहिन भयो । जुन, घाम र ताराहरूमा शालीनता भएकोले यो सृष्टि चलेसम्म प्रकाश दिइरहने छन् भन्ने प्रसङ्ग यस कवितांशमा व्यक्त गरी राष्ट्रप्रेमको भाव व्यक्त गरेका छन् ।

माउसुली ट्युवलाइट र पुतलीहरू कवितामा ट्युवलाइटको प्रकाशमा भुम्मिएका पुतलीहरूलाई हिंस्रक माउसुलीले क्वाप्लाक्क क्वाप्लाक्क खाई दिन्छ । माउसुलीले सिंह आतङ्क मच्चाउँदा ट्युवलाइटको प्रकाशमा भुम्मिनु के पुतलीको अपराध हो त ? भन्ने कविको प्रश्न छ ।

को चाहँदैन उज्यालो ?

को चाहँदैन सुन्दरता ?

उज्यालोमा भुम्मिनु

के अपराध हो पुतलीको ?

आफ्नै उज्यालोमा सिर्जना नष्ट हुन्छ भने

किन शरण दिन्छ, पुतलीहरूलाई ट्युवलाइट ?

(‘माउसुली ट्युलाइट र पुतलीहरू’ पृ. ३६) ।

ट्युवलाइटको उज्यालो र सुन्दरतामा पुतलीहरू भुम्मिएका हुन्छन् । ट्युवलाइटले माउसुलीका लागि प्रकाशको एम्बुस थापेर पुतलीलाई सखाप पारेको छ । पुतलीले आफ्नो सिर्जना नष्ट हुनबाट बचाई गर्भधारणा गर्न पाउनुपर्छ । आमा पुतलीहरूले रङ्गीन फुलहरूमा खेल जन्मन पाउनुपर्छ । लार्भाहरूको सृष्टिक्रम माउसुलीले पुतलीलाई खाएर रोकिदिएको छ, भन्ने प्रसङ्ग ल्याएर राष्ट्रलाई जोगाउन नसक्ने राष्ट्रवारीप्रति उनले रोष गरेका छन् । यहाँ जनतालाई गरीब र राष्ट्रलाई बनाउने कुरा यसमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

५.२.२.५ प्रेमप्रणयको प्रस्तुति

यस कविता भट्टराईले प्रणय प्रेमलाई कलात्मक रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् । रामसाइली कविताले तरूणावस्थामा जाँड छानेर निचोरेको र बटुवारेहरूलाई उपलब्ध गराएको त निहुँ मात्र हो । किनकि उक्त जाँड बटुवारेहरूले जतिनै सेवन गरेपनि उनीहरू मात्र सक्दैनन् । मात लगाउने त उनको मंगोलियन अनुहार, सलक्क परेको जीउडाल, मिजासिलोपन र जाँड व्यापारीमा हुनुपर्ने हाउभाउ उनमा छ । असङ्ख्य बटुवारेहरू उनको बैसमा लोभिएका छन् । उनको बैसलाई उपयोग गर्न अनिगिन्ती बटुवारेहरू आतुर छन् । उनको त्यही बैस पिइएर बटुवाहरू जाँडको निगार जस्तै लामो समयसम्म कामलाग्ने गरी बेसरी मातेका छन् । यी कवितामा प्रेमी प्रेमिकाको विछोड पछि एकअर्काबाट सम्झनामा विताएका पलहरू अतितस्मृतिको रूपमा व्यक्त भएको छ ।

बेलाबखत

अस्मेल भेल आएर कोसी बौलाउँदा

तिम्रो मन कति अँध्यारियो ?

कति हुँडलियो ?

के त्यसको हिसाब

तिमीले राखेकी छ्यौ ?

(‘रामसाइली’ पृ.?)

समय र मौसम अनुसार दाँया बाँयाका किनारलाई फराकिले पाउँ उन्मत्त भई कोसी बौलाएर बग्दा उनको मन खिन्न र अँध्यारो हुन्थ्यो । उनका मनका विभिन्न मनोदशाहरू एक एक मानसपटलमा आउथे । मनमा उब्जिएका मनोभावनाका हिसाब किताब उनले जवानी अवस्थामा राख्न भ्याएकी छैनन् । यहाँ उनको जीवनलाई कोसीको भेलसँग तुलना गरिएको छ । उनको विपन्न स्थितिलाई नमुनाका रूपमा प्रस्तुत गरेर अनिश्चित भविष्य र गन्तव्य विहिन जीवन भोगाइको सन्दर्भलाई प्रेम प्रसङ्गमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

साँझ र सम्झना कवितामा साँझ दिन र रातको मिलन विन्दु हो । टाढा टाढा चर्न गएका वस्तुभाउ आफ्नो गोठ फर्कने, चराहरू आफ्नो गुँड फर्कने समय साँझ हो । कवि भित्र गुम्सिएका पीडा, व्यथा छटपटी जस्ता भाव यस कवितांश प्रस्तुत गरीएको छ ।

म साच्चि भनूँ
यो साँभको तिरमिर तिरमिर अँध्यारोमा
पर क्षितिजसम्म आँखा पुऱ्याएर
तिमी कसैलाई खोजिरहिछ्यौ
म आँखाले भ्याएसम्म
टाढा टाढा कसैलाई खोजिरहेछु

(‘साँभ र सम्भना’ पृ.)

साँभको तिरमिर तिरमिर अँध्यारोमा पर क्षितिजतिर आँखा पुऱ्याएर प्रेमीले प्रेमिकालाई र प्रेमिकाले प्रेमीलाई खोजिरहेका छन् । यहाँ म भनेर प्रेमी र तिमी भन्नाले प्रेमिकालाई सम्बोधन गरिएको छ । प्रेम प्रेमिकाको क्षितिजको हेराइले वियोगका पीडामा मनका बादलहरू जोडले ठोक्किएर नयनबाट बसेका छन् भन्दै वियोगान्त प्रेमको प्रस्तुति पाइन्छ ।

सुन्तली कवितामा कवि भट्टराइले आफ्नै नेपाली आँगनबाट सुन्तली अपहरित भएर पराइको बन्दकोठाभित्र दुखदायी दिनहरू बिताइरहेको सन्दर्भ यसरी प्रस्तुत गरेका छन् ।

गाउँघरमा वनमारासँग फुल्दा फुल्दै
सल्लेरी वनमा लैवरी गाउँदा गाउँदै
ऊ आफ्नै उन्मुक्त स्वच्छ
एकहुल सारस उड्ने आकाशबाट
एकाएक अपहरित भएकी छे
पराइको कोठाभित्र
आफू हुनुको अस्तित्व मेटरिहिछे

(‘सुन्तली कविता’ पृ. ४६)

गाउँघर, वनपाखा गर्दै सल्लेरीमा लैवरीको गीत गाउने सुन्तली एकाएक उन्मुक्त र स्वच्छ आकाशबाट अपहरणमा परी पराइको बन्द कोठामा पुग्छे । सुन्तली अपहरणमा पर्दा एकहुल सारसहरूले आकाशबाट नियालिहरेका हुन्छन् । जसरी आकाशमा सारसले स्वतन्त्र विचरण गर्छन् त्यसरी सुन्तलीले आफ्नो धर्तीमा स्वतन्त्र विचरण गर्न पाउदिन । बन्द

कोठाभित्र पाशविक सुख लुट्नेहरूले उसको निरीह शरीरमाथि आफ्नो उन्मत्त वैश पोखिरहेका हुन्छन् । उसले आफू हुनुको अस्तित्व मेटिएको महसुस गर्छे । उसलाई आफ्नै आँगनी (देश) मा दीपावली मनाउने, भैलो खेल्ने र नेपाली वनका लालुपाते, लालीगुराँस, सयपत्री, मखमली र वनमारा फूलका थुङ्गा चुल्ठाभरि सिउरिन मन लाग्दो हो भन्ने प्रसङ्गले प्रेमिकाको सौन्दर्यको गुणगान प्रस्तुत गरी यस कविताशंमा व्यक्त गरिएको छ ।

आगमन कवितामा कविले 'तिमी' भनेर प्रेमिकालाई र 'म' भनेर आफू स्वयम्लाई चिनाएका छन् । प्रेमिकाको खराब आगमनले प्रेमिका सुखद कल्पनाहरू चकनाचुर भएका छन् भन्दै कविले निम्न कवितांश प्रस्तुत गरेका छन् :

मलाई यस्तो अनुभूत भइरहेछ
 तिम्रो उपस्थितिले
 म अरू फैलिनुको साटो
 खुम्चिदै र साँघुरिदै गएँ
 म भरिनु र चुलिनुको साटो
 निरन्तर रिक्तिदै र खिँदै गएँ

(‘आगमन’ पृ. ५४)

सुखका तरङ्गहरू फिजाउने, वसन्तका रङ्गहरू भने बचन दिएकी प्रेमिका एकाएक साह्रै विध्वंसकारी बनेर प्रेमीको अस्तित्व नामेट गर्ने उजाड बनाउने आगोको लप्का सरी आक्रामक रूप देखाउँछिन् । प्रेमिकाको उपस्थिति देखेर प्रेमी आफू फैलिनुको साटो खुम्चिदै र साँघुरिदै गएको, भरिनु र चुलिनुको साटो रिक्तिदै र खिँदै गएको अनुभव गर्दै विगतका प्रेमी प्रेमिका एकसाथ हुँदा बिताएका सुमधुर पलहरूमा अतितस्मृतिको रूपमा वर्णन गरिएको छ ।

५.२.२.६ ऐतिहासिक भाव

भट्टराईका कविताहरू ऐतिहासिक विषयवस्तुलाई आधार बनाएर लेखिएका छन् । प्रत्यागमन कवितामा कविले अत्याचारका विरुद्ध ज्वालामुखी बनेर सखाप पार्न घामका

विरूद्ध युद्ध गर्न धर्तीबाट उक्कालिएका कुहिराका काला ताँती र मुस्लाहरू घामको प्रदीप्त आभामा काधँमा बन्दुक बोकेर युद्ध मैदानमा उत्रिन सक्दछन् भन्ने कुरा उल्लेख छ ।

अन्ततः

पानी पानी भएर आकाशबाट बर्सदै
पराजित भावले
धर्तीका ममतामयी काखमा
पुन शरण लिन पुगे
छिन्न विछिन्न थोपा थोपायुक्त
कुहिराका काला मुस्लाहरू

(‘प्रत्यागमन’ पृ. ६४)

धर्तीबाट घामसँग युद्ध गर्न गएका काला बादलका टुक्रा पराजित भई पानी हुँदै आकाशबाट बर्सिएर ममतामयी धर्तीका काखमा शरण लिन पुग्छन् । छिन्न विछिन्न हुँदै कुहिराका काला मुस्लाहरूको पुनः धर्तीमै आगमन हुन्छ भन्दै सामन्ती शासकको कुरीति, कुसंस्कार विरूद्धमा उत्रिएर देशलाई ऐतिहासिक ढङ्गले परिवर्तन गर्न सक्दछन् भन्ने भाव व्यक्त गरिएको छ ।

इतिहासको कुनै महत्वपूर्ण युग, घटना, साहसिक, वीरु पुरुषको चरित्र चित्रण अनुसार देश, काल र वातावरण सिर्जना हुन्छ । *तोक्माले पनि लेख्छ इतिहास* कवितामा कविले कलमले लेखेको इतिहास सत्य र यथार्थ नहुन सक्छ । तोक्माले लेखेको इतिहास जुनी जुनी सम्मको साँचो र वास्तविक हुन्छ भन्दै कविले निम्न कवितांशबाट प्रष्ट पार्न खोजेका छन् :

भारीको बोभलाई अड्याउने तोक्मा
दुखियाको दुःखलाई भर दिने तोक्मा
त्यसले लेखेका इतिहासमा
साक्षी छन् घाम र जूनहरू
उरलाग्दा भीर पहरा र नदीका जङ्घारहरू
दशकौदेखि फाटेका दौरा र मक्किएका चोलीहरू

एकबारको जुनीभरि खुसी साटन नपाएर
रूभकेका थुप्रै परेलीहरू

(‘तोक्माले पनि लेख्छ इतिहास’ पृ. ७०)

कविलाई यस कवितांशको भाव अनुसार अब यो देशको इतिहास सत्य, तथ्य र यथार्थमा आधारित भएर तोक्माले लेख्छ, भन्ने विश्वास छ । तोक्मा भारीको बोझलाई अड्याउने, दुखियाको दुःखलाई भर दिने साधन हो । दशकौं देखि भरियाहरूले फाटेका दौरा र मक्किएका चोली लगाएर घाम र जुनलाई साक्षी राख्दै भारी बोकिरहेका छन् । नदी किनारको तातो बालुवा, डरलाग्दा भीर, पहरा र नदीका जँडघारहरू भरियाहरूले पार गरेका छन् । एकबारको जुनीभरि भरियाहरूले खुसी साटन पाएका छैनन । उकाली ओराली धर्तीका पत्रपत्रमा दुःखी मनको साथ आँखाको परेलीबाट भरियाहरूले अश्रुधारा बगाएका छन् । गरीब, दुःखी, पिछडिएका जातजातिलाई मानिसहरूलाई अन्यायको मारमा पारेर देशको मायालाई छातिमा राखेर युद्धमा होमिनु पर्ने भाव व्यक्त गरिएको छ ।

५.२.२.७ यथार्थवादी भाव

टड्क भट्टराईको *भगवान्* शीर्षको कवितामा यथार्थवादी भाव कविले भगवान् विराजमान भएका ठाउँहरू दैविप्रकोपबाट बचाउन नसकेको, भक्तजनको द्रव्यबाट भगवान् धनी भएको, पुजारी मोटाएको जस्ता सन्दर्भ ल्याएर कवितामा मानवीय स्वभावको चित्रण गरेका छन् ।

भक्तहरूले द्रव्य चढाउँदा चढाउँदा
तिमी धनी भयौं
भक्तहरू दरिद्र भए
तिम्रो पूजामा अभ्यस्त पुजारीहरू
बिग्नै मोटाए
भक्तहरू सुकेर सिद्रा भए

(‘भगवान् कविता’ पृ. ७५)

भक्तजनलाई आपतविपत पर्दा भगवान्ले सहारा दिएका छैनन । भक्तजनले चढाएका भेटी, दान, दक्षिणाले भगवान् धनी भएका छन् । पुजारी मोटाएका छन् । भगवान्लाई दान गर्दा गर्दा भक्तहरू दरिद्र भई सुकेर सिद्रा भएका छन् । भक्तहरूको मन्दिर र भगवान् प्रतिको आस्था भङ्ग भएपछि भोक्का, नाङ्गा र दरिद्रहरूको जुलुसले मन्दिर तोडफोड गर्दा पुजारी र भगवान्ले मन्दिर जोगाउन नसकेको प्रसङ्ग, मानिस जिवनको अन्तिम पलसम्म पनि पैसा र सम्पत्तिको लागि लोभ गरिरहने भाव यस कवितांशमा व्यक्त गरिएको छ ।

‘टारी खेत’ कवितामा किसानको सहभागिता बिना नै प्रकृतिमा भएका घाम, जुन, तारा, मेघ लगायत अन्य प्राणीले टारी खेतमा रोपाइँ गरिरहेको भान कविलाई भएको छ ।

पानीको खाँचो टार्न
 तम्तयार छ सगरको मेघ
 घाम भरेर गल्छेडाहरूमा
 इन्द्रधनुष बनेर उभिएको छ
 एकसुरले बेठी बाजा बजाइरहेछन् भ्यागुताहरू
 फट्याङ्गाहरू नाचिरहेछन् उमङ्गले
 रूखको डालीमा बसेर जुरेली
 गाइरहेछ असारो भाका

(‘टारी खेत कविता’ पृ. ८७)

टारी खेत कवितामा रोपाइँ उत्सव मनाउन घाम भरेर गल्छेडाहरूमा इन्द्र धनुष बनेको छ । दाँदे लगाएर हिलो सम्प्याउन जून भरेको छ । बाउसे गर्न र छुपुछुप धान रोप्न लस्करका लस्कर अनगिन्ति ताराहरू भरेका छन् । पानीको खाँचो टार्न सगरको मेघ तयार छ । भ्यागुताहरूले एकसुरले बेठी बाजा बजाइरहेकाछन् । फट्याङ्गाहरू उमङ्गले बाजाका तालमा नाचिरहेका छन् । रूखको डालीमा बसेर जुरेली सुमधुर स्वरले असारो गीत भाका हाली हाली गाइरहेको छ । वर्षा ऋतुमा पृथ्वीका सम्पूर्ण प्राणीमा काम गर्ने जोस जाँगर प्राप्त भएको भन्दै यथार्थवादी भाव व्यक्त गरेका छन् ।

५.२.२.८ विचार तथा अनुभूतिको भाव

भट्टराईको फूलहरूको जुलुस बस्तीका माझमा कवितामा कविले आफ्नो जीवन र प्रेमप्रतिको विचार तथा वैयक्तिक अनुभूतिहरू अभिव्यक्त भएका छन् । फूल आफू टिपिएर, चुँडिएर, चुसिएर, उखेलिएर विभिन्न हन्डरहरू खादै लासमा शालिकमा र मान्छेका गलामा सजिनुपर्ने परिस्थिति यस कवितांशमा व्यक्त गरेका छन्:

सधैं आफ्नो जीन्दगी मारेर
अरूको गला सजाइ दिनुपर्ने फूलहरूले
सधैं आफू उखेलिएर
अरूको महल रङ्ग्याइदिनुपर्ने फूलहरूले ?

(‘फूलहरूको जुलुस बस्तीका माझमा’ पृ.१०९)

आफ्नो इच्छामा नफूली अरूको इच्छामा फूलनु पर्ने फूलको बाध्यता हो । अब आफ्नै इच्छाले फूलेर भर्ने धोको फूलको छ । आफ्नो जिन्दगी मारेर अरूको गला सजाउन फूलहरू इच्छुक छैनन् । फूलको महत्व कसैले नबुझी आफू अपमानित हुनु परेकोले आफू उखेलिएर अरूको महल रङ्ग्याइ दिने पक्षमा फूलहरू छैनन् । पुतली, माहुरी, भँमराबाट चुसिएर बाच्नुपर्ने फूलहरूको बाध्यात्मक अवस्थाबाट मुक्त भई स्वतन्त्र अस्तित्वको संकेत गरिएको छ । मानवीय जीवन के हो प्रेम के हो र जीवनमा प्रेमको के महत्व छ भन्ने कुरा व्यक्त गरिएको छ ।

मात्तिएको महल कवितामा गगनचुम्बी महलले खुम्ची बुढी जस्तो भ्रुपडीलाई गिज्याएको र भ्रुपडीको जस्तो सुख सुविधा सन्तोष महलमा नभएको र प्रेमप्रतिको आफ्नो विचारलाई यसरी कवितांशमा ल्याइएका छन् ।

के जीवनका यी सुन्दर थोक तिमीसँग छन् ?
तिमी दुनियाका भौतिक वैभव त किन सकौला
भ्रुपडीको शान्ति
र यो लोभलाग्दो खुसी किन्न सक्छौ ?

(‘मात्तिएको महल’ पृ. १२२)

यस कवितांशमा तिमी भनेर मात्तिको महलमा बस्ने मानिसलाई भनिएको छ । मात्तिको महलमा बस्ने मानिसले भौतिक वैभवले भरिएर महङ्गो पलङ्गमा सुत्दा निदाउँछ वा निदाउँदैन ? चौरासी व्यञ्जनले ऊ अघाउँछ वा अघाउँदैन ? कविले प्रश्न सोधेका हुन् । भौतिक वैभवले मात्तिको मान्छेले अरू सबै किन्न सक्छ तर गरिबको भुपडीमा शान्ति र लोभलाग्दो खुशी किन्न सक्दैन । महाकवि लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाले 'मुनामदन' खण्डकाव्यमा भने जस्तै: 'हातका मैला सुनका थैला के गर्ने धनले साग र सिस्नु खाएको बेस आनन्दी मनले' मात्तिको महलमा बस्ने मानिसका मनमा सुख, शान्ति, ऐश आराम छैन भने धन वैभवको मान्यता नै हुँदैन । भुपडीमा बस्ने मानिसमा सुख शान्ति छ भने त्यो ठूलो उपलब्धि हुने कुरा टड्क भट्टराईले आफ्नो अनुभूत गरेका कुरालाई कवितात्मक रूप दिएका छन् ।

५.२.३ सहभागी

साहित्यिक विधामा कृतिहरूमा प्रस्तुत गरिएका व्यक्ति वा नामलाई सहभागी भनिन्छ । सहभागी वा पात्रहरू मानवका अतिरिक्त अमानव जनवार तथा निर्जीव वस्तुहरू पनि हुन सक्छन् । गैरमानव वा मानवेत्तर वस्तुलाई मानवीय व्यक्तित्वमा प्रस्तुत गर्दछ ।^{४९}

सहभागी कथानकमा आबद्ध हुन्छन् । कृतिमा सहभागीहरूको सभभागीता वक्ता-श्रोता, सम्बोधक-सम्बोधित, प्रेसक-प्रापक आदि रूपमा हुन्छ । सहभागीहरूले यी मध्ये कुनै एकका रूपमा निर्दिष्ट भूमिका निर्वाह गर्छन् र परिस्थिति अनुसार यिनको भूमिकामा परिवर्तन आउन पनि सक्छ । कृतिमा अनुकूल, प्रतिकूल प्रमुख, सहायक, गौण, गतिशिल, स्थिर, वर्गीय व्यक्तिगत, नेपथ्य, मञ्चीय, बद्ध, मुक्त आदि अनेका प्रकारका पात्रहरूको सहभागी रहन्छ । कृतिको कथानक प्रमुख सहभागी वा नायकमा घटित छटनावलीबाट गतिशिल भई उसकै चरित्र र भूमिकाद्वारा निर्धारित हुन्छ । गेयात्मक आख्यानात्मक र नाटकीय तीनै खाले कवितामा विभिन्न प्रकारका सहभागिहरूको प्रयोग गरेको पाइता पनि गीति कवितामा स्वेच्छिक रूपमा र अन्य दुईमा अनिवार्य रूपमा सहभागी आवश्यक हुन्छ । साहित्यक कृतिमा संलग्न सहभागीहरूलाई लिङ्गका आधारमा वर्गीय र व्यक्तिगत,

^{४९}. ऐजन ।

आसन्नताका आधारमा गतिशिल र स्थिर, जीवन चेतनाका आधारमा बद्ध र मुक्त विभाजन गरिन्छ। हरेक कृतिमा सहभागीहरूको सङ्ख्या घटीबढी भएता पनि तिनको उपस्थिति चाँहि अनिवार्य रहन्छ।

यस कविता सङ्ग्रहमा मानव र मानवेतर एवम् अतिमानवीय पात्रहरूको प्रयोग भएको पाइन्छ। जस्तै अतिमानवीय पात्रहरूमा सूर्यदेव, तारा, भगवान्, बगर, खोला, प्रकृति, आकाश, आगो, पानी, वायु बादल धर्तीजस्ता आदि रहेका छन्। मानवीय पात्रका रूपमा आमा, बा, दिदि, बहिनी, बटुवा, रामसाँइली, सुन्तली, भरीया, घोडा, मलसाँपा, भ्यागुता, फट्याङ्गा, गोलसिमल, चराचुरुङ्गी आदि पात्रको प्रयोग गरेका छन्। भट्टराईका कवितामा व्यक्तिगत र वर्गीय अनुकूल प्रतिकूल, बद्ध मुक्त सबैखाले पात्रको प्रयोग गरेका छन्।

५.२.४ परिवेश

घटना कहिले, कहाँ र कसरी घटित भयो भन्ने कुरालाई परिवेशले बुझाउँछ। कृतिमा प्रयुक्त चरित्रहरूले कार्यव्यापार सम्पन्न गर्ने तथा घटनाहरू हुने ठाउँ, समय वातावरणलाई परिवेश भनिन्छ। यसरी घटना घटित हुने स्थान समय र परिस्थिति नै परिवेश हो। परिवेश बाह्य र आन्तरिक दुवै हुन सक्छ। बाह्य परिवेशलाई वस्तु र सहभागीका अतिरिक्त विचार पनि प्रस्तुत हुन सक्छ।^{५०}

टङ्क भट्टराईको प्रकाशित साँभमा पहिलो तारा कविता सङ्ग्रहमा कालिक र वातावरणीय परिवेश प्रस्तुत भएका छन्। यस सङ्ग्रहमा राष्ट्रिय परिवेशमा पूर्वी नेपालको खोटाङ र भोजपुर जिल्लाको बीचमा पर्ने साप्सु खोला, आसपासमा पर्ने ट्याम्के, दिक्तेल, खाल्ले भट्टराईको जन्मस्थान खाल्ले, बसेरी, हिमाल, पहाडको आसपासको क्षेत्र, टारी खेत काठमाडौंको सिंहदरबार, धरहरा, किर्तीपुर तराईको कोसी गडर आसपासको क्षेत्रको वर्णन गरिएको छ। कालिक परिवेशमा जनयुद्धकालदेखि हालसम्मको समयलाई उल्लेख गरेका छन्। त्यसैगरी वातावरणीय परिवेशमा भट्टराईले विभिन्न वातावरणको चित्रण गरेका छन्। सामाजिक परिवेशमा आर्थिक दुरावस्थाको रातदिन भारी बोकेर खालीखुट्टा कोसीको गडमा रातदिन पैताला विछ्याउने भरियका पीडा, विभिन्न प्राकृतिक प्रकोपले पीडितका पीडा, एक

---

^{५०}. ऐजन।

अर्काबाट कोर्षो टाढा बस्ने प्रेमी प्रेमिको वियोग, याद सम्भनाका रात काट्दाको अमिलो परिवेश, पुरुषबाट प्रताडित नारीले भोग्नुपरेको पीडा र तिरस्कार सहनु परेको वेदनाको प्रस्तुति रहेको छ ।

५.२.५ उद्देश्य

साहित्यको उद्देश्य र प्रयोजनले एउटै कुरालाई बुझाउँछ । साहित्य सिर्जनाको प्रयोजनमूलकतालाई उद्देश्य भनिन्छ । हरेक विधका साहित्यिक कृतिको सिर्जना उद्देश्यमूलक ढङ्गले गरिने हुँदा साहित्य सिर्जनाको पछाडि प्रत्यक्ष वा परोक्ष रूपमा कुनै न कुनै प्रकारको उद्देश्य अन्तर्निहित हुन्छ ।^{५१}

टङ्क भट्टराईको कविताको माध्यमबाट आफ्ना वेदनाहरू, भोगाइहरू, पीडाहरू लाई व्यक्त गरेका छन् । उनको 'साँझमा पहिलो तारा' कविता सङ्ग्रहमा समाजको विभिन्न पक्षको चित्रण गरिएको छ । आर्थिक रूपमा विपन्न वर्गको पीडालाई कवितामा अभिव्यक्त गरेर यथार्थको चित्रण गर्नुका साथै गरिबीबाट मुक्तिको याचना गर्ने उद्देश्य रहेको छ । कविले गद्यशैलीमा आत्मपरक चित्रण गर्दै मानवीय मूल्यको खोजी गरेका छन् । यसका साथसाथै वीरता क्रान्तिकारिता, स्वतंत्रता, समानता, नारीवादीता, सामाजिक, राजनीतिक, ऐतिहासिक, धार्मिक, प्राकृतिक, विकृति र विसङ्गति प्रति सहज ढङ्गले व्यङ्ग्य गर्दै सभ्यता र संस्कृतिको विकास सँगै मानवसेवा र विश्ववन्धुत्वको धारणा व्यक्त गरेका छन् । प्रेमप्रणयमूलक कवितामा प्रेममा हुने मिलन विछोड विछोडपछिका चोट पीडा, सम्भना, छटपटीलाई चित्रण गर्ने उद्देश्य ररहेको छ । उनका कविताको उद्देश्यहरू राष्ट्रियता, मानवता, निरङ्कुशता, गरिबी, युद्ध तथा शान्ति र युगीन यथार्थ लाई कलात्मक उपदेशात्मक, व्यङ्ग्यात्मक र क्रान्तिकारी ढङ्गले प्रस्तुत गर्नु हो ।

सामाजिक असमानता हटाई सम्पन्नता र समानता ल्याउन उनी वर्तमानप्रति बढी चासो र भविष्यप्रति आशा प्रकट गर्दछन् । उत्साहमा आधारित प्रकृतिका वस्तुस्थिति, समय सामाजिक परिवेशमा मेल खाने आशावादी कविता रचनु उनको भावगत वैशिष्ट्य हो । समसामयिक कविताहरूमा भट्टराईले तत्कालिन समाजको घटनाहरूलाई जस्ताकोतस्तै

---

^{५१}. ऐजन ।

चित्रण गरेर घटनासँग सम्बन्धित पक्षलाई त्यसप्रति जिम्मेवार बनाउने उद्देश्य रहेको छ । कवि भट्टराई भावुकता भित्र यथार्थ समेट्न सफल कवि भएकोले उनको कविताहरू लघु भएपनि अनुभूतिपूर्ण, सुसंवेद्य र मुक्त लयका छन् ।

५.२.६ दृष्टिविन्दु

कृतिलाई पाठक समक्ष उपस्थित गर्ने तरिका वा उपस्थापना पद्धतिलाई दृष्टिविन्दु भनिन्छ । कृतिकारको स्थितिलाई बुझाउन दृष्टिविन्दुले कृतिका सहभागी, कार्यव्यापार, परिवेश, उद्देश्य आदिलाई पाठक समक्ष पुऱ्याउने तरिकालाई बुझाउँछ । दृष्टिविन्दु भनेको कृतिमा अन्तर्निहित विचारधारालाई पक्रने र बुझ्ने सरल विधि हो । लेखकले आफ्ना विचारमा कुनै कृतिमा सहभागी (प्रथम पुरुष) र कुनै असहभागी (तृतीय पुरुष) समाख्याताक माध्यमबाट प्रस्तुत गर्दछ ।^{५२}

टङ्क भट्टराईका कवितामा आन्तरिक वा प्रथमपुरुष दृष्टिविन्दु र बाह्य वा तृतीयपुरुष दृष्टिविन्दु दुवैको प्रयोग भएको छ । उनले कतै म पात्रको प्रयोग गरी आफ्ना व्यथा मनका भावना र दायित्व प्रतिको भाव कवितामा पोखेका छन् । कवितामा कतै -कतै द्वितीय पुरुष दृष्टिविन्दुको प्रयोग पाइन्छ । यसै क्रममा उनले कुनै पनि पात्रमा केन्द्रित नभई सबै घटना, क्रियाकलाप तथा पात्रका मानसिक उथलपुथलको समेत कविता भन्दा बाहिर बसी कथयिताको रूपमा वर्णन गरिएको छ । प्रथमपुरुष दृष्टिविन्दुको प्रयोग कविताको उदाहरणका रूपमा निम्न कवितात्मक हरफलाई लिन सकिन्छ ।

मेरै जिज्दगीजस्तने प्वनल परेको छानो
जिन्दगीजस्तै धेरै ठाउँ टालिएको भित्तो
मनजस्तै भत्किएको मभुरी लिएर
मेरो निरीह भुपडी
तिम्रो महलको छेउमा कुक्रुक्क बसेको छ

(‘मात्तिको महल’ पृ.)

---

^{५२}. ऐजन ।

तृतीयपुरुष दृष्टिविन्दुको प्रयोग कविताको उदाहरणका रूपमा निम्न कवितात्मक हरफलाई लिन सकिन्छ ।

रोपाइँ उत्सव छ -आज
टारी खेतमा
दाँदे लाएर हिलो सम्प्याउन
कोही बाउसे
कोही रोपाहरू
रोपाइँ गर्न भरेका छन्
लस्करका लस्कर ताराहरू
पानीको खाँचो टार्न
तम्तयार छ सगरको मेघ
घाम भरेर गल्लेडाहरूमा
इन्द्रधनुष बनेर उभिएको छ

(‘टारी खेत’)

५.२.७ भाषाशैली विन्यास

व्यवस्थित ढङ्गको क्रमवद्ध रूपमा राख्ने कामलाई विन्यास भनिन्छ । भाषा भनेको कृतिलाई प्रस्तुत गर्ने माध्यम हो । भावभिव्यक्तिको सर्वप्रमुख र सशक्त साधन भाषाका माध्यमबाटै साहित्यक कृतिको रचना गरिन्छ । साहित्यका सबै विधाको अभिव्यक्ति भाषाका माध्यमबाटै गरिए पनि कविता र अन्य विधामा प्रयोग गरिने भाषामा भिन्नता रहन्छ ।^{५३}

टङ्क भट्टराई *साँझमा पहिलो तारा* कवितासङ्ग्रहमा कविताको भाषा मध्यम खालको छ । दैनिक बोलीचालीको भाषाशैलीमा प्रयोग गरेका छन् । विशिष्ट प्रकारका ओजपूर्ण शब्द पाठकको मन मस्तिकमा छाप बसाउन सक्ने भाव कवितामा हुनुपर्दछ । उनका कविताको भाषा गद्य लयात्मक छ । उनका कविता व्याकरणिक, कोशीय र अर्थयुक्त छन् । कवि भट्टराईका कवितामा स्वच्छन्दतावादी भाषा र परिष्कारवादी शैली पाइन्छ ।

---

^{५३}. ऐजन ।

तद्भव शब्दको विन्यास, आगन्तुक शब्दको संयोजन र अनुकरणात्मक शब्दको संशक्त प्रयोग भेटिन्छ। जसले गर्दा उनका कविताको भाषाशैली सरल, सहज, हृदयगम्य, श्रुतिरम्य र मनमोहक छन्। सरल सुगठित शब्दको प्रयोगले सहरिया र ग्रामीण परिवेशमा कविताको भाषाशैली बोधगम्य रहेको छ। भाषिक शुद्धताका दृष्टिले पाठक अलमलिने ठाँउ छैन। भट्टराईका कविताहरूमा शब्दालङ्कार भल्किएको पाइन्छ। छेकानुप्रासको धेरै ठाउँमा प्रयोग र अन्त्यानुप्रास को प्रयोग ठाउँ ठाउँमा राम्रोसँग गरिएको छ। अनुप्रासको प्रयोगले कविताहरूलाई सुमधुर, गेयात्मक र श्रुतिमाधुर्य बनाएका छन्। अर्थालङ्कारमा उपमाको प्रयोग ज्यादै राम्रो देखिन्छ। विम्ब प्रतीकहरूले कवितालाई गहन र ओभर पूर्ण बनाएका छन्। दाँदे, वाउसे, रोपाहार, गल्लेडा, बेठी, गद्गदे हिलो, गह्वा, सुर्का, वयली, आली, कान्ना, सिरू, बन्सो, समाहा जस्ता ठेट ग्रामीण शब्दहरूको प्रयोगले कवितालाई अझ मिठासपूर्ण बनाएको छ।

५.२.७.१ विम्बप्रतीक

‘साँभमा पहिलो तारा’ कविता सङ्ग्रहका कवितामा कविले विम्ब, प्रतीक सफल प्रयोगले कवितालाई सशक्त र भाव प्रबल बनाएका छन्। विम्ब प्रतीकको प्रयोगबाट कविका अन्तरहृदयका भावाभिव्यञ्जनलाई स्थूल र मूर्त रूप दिने गर्छ। भावना अमूर्त हुन्छ। अन्तरहृदयका भावहरूलाई प्रकटीकरण गर्न कुनै न कुनै साधनको आवश्यकता पर्दछ। मानिसले देखे भोगेको जीवन जगतका विभिन्न क्षेत्रका नवीन पुरातन विविध विम्ब तथा प्रतीकहरूलाई नयाँ शैलीमा प्रयोग गरेर भावाभिव्यक्ति दिएमा कविता बढी भाव गाम्भीर्य रोचक र स्तरीय हुन्छ। यस सङ्ग्रहका कवितामा कवि भट्टराईले सामाजिक, प्राकृतिक, राजनीतिक, धार्मिक, आर्थिक, ऐतिहासिक क्षेत्रका विविध विम्बहरू टिपेर आफ्ना कवितामा नवीन प्रयोग गरेका छन्।

५.२.७.२ लयविधान

कविताको पहिचान नै लयात्मकता हो। कवितालाई लयात्मक तत्वले अन्य विधाबाट अलग्याउछ। लय कविताको मुटु हो। लयात्मक काव्य नै सर्वग्राह्य हुन्छ। गद्यलय योजनाले कवि भट्टराईका कविता विशिष्ट छन्। लयले कविता लाई गद्यबाट छुट्याउँछ। कवि भट्टराईको कविता सङ्ग्रह साँभमा पहिलो तारा मा सम्पूर्ण गद्य कविताहरू

सङ्ग्रहित छन् । यसरी मुक्तलयमा संरचित उनका कवितामा सहजरूपमा लय, भाव र भाषाका बीचमा तादात्म्य सम्बन्ध रहेको पाइन्छ । तत्सम, तदभव र आगन्तुक शब्दहरूको सुन्दर भाषा प्रयोगले कवितालाई सुमधुर र गेयात्मक बनाएको छ । गद्यकविता भए तापनि भावगत स्तरमा कवितालाई गम्भीर र तीव्र अनग्रगामी सूचकको रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

५.२.८ निष्कर्ष

कवि टड्क भट्टराई 'साँझमा पहिलो तारा' कविता सङ्ग्रह लिएर अँध्यारो र उज्यालोको दोभानमा उभिएका छन् । एउटा सघन अन्धकारको विपक्षमा विदिशामा हिनहिनाइ रहेको बहुला घोडाको विपक्षमा प्रस्तुत भएका छन् । यस सङ्ग्रहका कविताहरू उनको यही आवाजका साक्षी हुन । यात्राको अन्धकारमा भरोसा दिने साथी हुन । गोलसिमल कराउन छोडेको बेला कविता मार्फत उनले मान्छेलाई स्वावलम्बी बन्न सिकाए । मान्छेको स्वतन्त्रता र विविधतालाई प्रेम गर्न सिकाए । उनलाई विश्वास छ, हँसिया र तोकमाले लेख्छ, अब यो देशको इतिहास र त्यसैले सीमान्तकृत मान्छेका सपनाहरू उनका कविताका केन्द्र हुन । चुराहरूको गीत गाइरहेका रामसाँडैली सुन्तली घनमायाहरू खाली सिँउदोमा लासको खरानी घसेका कुमारीहरू हुन् । हिउँद खप्न नसकेर जाडोले मरेको बिर्खे, आफ्नो जन्मको रङ्ग हराएकी पहाडी कन्या, धानको विरूवासँगै जीन्दगी रोप्ने किसान दाइ र यस्तै अभागी पात्रहरूको पीडालाई उनले आवाज दिएका छन् । यही आवाजको शक्ति नै उनका कविताको सौन्दर्य हो ।

कवि टड्क भट्टराईका कविताहरूको सङ्ग्रह 'साँझमा पहिलो तारा' मा परेका कविताहरूमा संरचनागत परिपुष्टता र सुसङ्गठित राम्ररी मिलेको पाइन्छ । आफ्नो जीवन भोगाइका अनुभूतिहरूलाई कवितात्मक र सुगठित रूपमा सुमधुर तथा गेयात्मक बनाएर अभिव्यक्त गर्नु कवि भट्टराईको संरचनात्मक वैशिष्ट्य हो । साँझमा पहिलो तारा कविता सङ्ग्रहलाई कविता तत्वका आधारमा विषयवस्तु, भाव विधान, लयविधान, विम्बप्रतीक र अलङ्कार विधान एवम् भाषाशैलीका आधारमा क्रमशः यहाँ अध्ययन गरिएको छ ।

५.३ 'म पनि बग्दैछु साप्सु' कथा सङ्ग्रहको विश्लेषण

५.३.१ परिचय

म पनि बग्दैछु साप्सु (२०७३) टङ्क भट्टराईको दोस्रो प्रकाशित कथा सङ्ग्रह हो । यस कथा सङ्ग्रह १३ वटा कथाहरू समावेश छन् । बाहिरी आवरणको अग्रस्थानमा रङ्गीन गातामा साप्सु नदीको चित्र, बगर र बगरको ढुङ्गामा मानिस बसेर साप्सुको गहिराई नियालिरहेको र बगरमाथि हरियाली दृश्य देखाइएको छ । भित्री पृष्ठमा प्रकाशक, मूल्य, मुद्रण र साप्सु किनारमा जो जो पुर्खाहरू जले तिनै आदरणीय पुर्खाहरूप्रति कथाकार भट्टराईले यो कृति समर्पण गरेका छन् । प्रकाशकीयमा साभा प्रकाशनले उक्त कृतिप्रतिको आफ्नो भनाइ राखेको छ । कथा भन्ने परम्परा कथाकारले जीवनको पूर्वार्धमा सुनेका कथाहरूको संक्षिप्त प्रसङ्ग सहित यो कृति लेखन, टङ्कन र प्रकाशनमा सहयोग गर्ने महानुभावहरू प्रति आभार प्रकट गर्दै लेखकको 'कुरो अलिकतिमा' आफ्नो भनाई व्यक्त गरेका छन् । गाताको पछिल्लो भागमा लेखकको फोटो, जन्म, शिक्षा, कृति, सम्मान र पुरस्कारको विवरणात्मक परिचय दिइएको छ । यस कथा सङ्ग्रहमा स्वदेशी परिवेशका विसङ्गत जीवनका दुःख, पीडा, वेदना, नारीका पीडा, प्रेम प्रणय, सहानुभूति र मानवीयतालाई छर्लङ्ग उतारिएको छ । यहाँ कथानक, सहभागी, परिवेश उद्देश्य, दुष्टविन्दु र भाषाशैलीका आधारमा यो कथा सङ्ग्रहको विश्लेषण गरिएको छ ।

५.३.२ कथावस्तु

'म पनि बग्दैछु साप्सु' । कथा सङ्ग्रहभित्र विविध विषयवस्तुसँग सम्बन्धित कथाहरू रहेका छन् । टङ्क भट्टराईका कथामा व्यक्ति, स्थान, समय, घटना आदिलाई प्रसङ्ग बनाएर लेखिएका हुन्छन् । कथामा मानवीय व्यथा, करुणा, दया, माया, सङ्घर्ष आदि यथेष्ट देख्न सकिन्छ । भट्टराई सामाजिक प्राकृतिक र राजनैतिक विषयमा आधारित भएर कथा लेख्छन् । भट्टराईका कथाका कथावस्तुमा आदि मध्य र अन्त्यको क्रम घटनावली, प्रसङ्ग तथा कार्यव्यपारको संयोजन र द्वन्द्व योजनाको तालमेल समुचित देखिन्छ । यहाँ भट्टराईका कथाकृतिका आधारमा कथाका कथावस्तुको संक्षिप्त विश्लेषण गरिएको छ ।

शीर्षक	कथानक
म पनि बग्दैछु साप्सु !	म पनि बग्दैछु साप्सु कथा आठ वटा उपशीर्षक खण्डमा रचना गरिएको छ । यी आठवटा उपशीर्षक मानवीय जीवनको समयक्रम जीविकोपार्जन, संस्कार, प्रेम, संघर्ष, आवेग, विध्वंस, शान्ति जस्ता प्रसङ्गबाट साप्सु खोलालाई मानवीकरण गरिएको छ । साप्सु खोलाको समयको अन्तरालमा आएको परिवर्तन, मौसम अनुसारको प्रस्तुति आदिले परिवर्तनको संकेत गरेको छ । म पनि बग्दैछु साप्सु शीर्षकको कथामा कथाकारको जन्मभूमिको घर र मावली घरको विचमा पर्ने साप्सु तर्ने क्रममा खोला निरन्तर बगिरहने र सयौं पटक कथाकारले आवतजावत गर्दा उक्त खोलाको गतिविधि सुक्ष्मतम ढङ्गले अवलोकन गरेको हुनाले यस कथाको शीर्षक चयन गरिएको छ ।
उपहार	उपहार कथामा हिमाली क्षेत्रमा चौरीगाई चराउने प्रकृतिसँग कथाकारले विकास भन्ने पात्रसंग विवाह भएको सन्दर्भ ल्याएका छन् । उनीहरूको 'प्रलाप' भन्ने अपाङ्ग सन्तान जन्मिएको छ । विकासले प्रकृतिलाई 'प्रलाप' भन्ने सन्तान उपहार दिएर विकास अन्तकालसम्म अलप भयो । नेपाली जनजीवनका संस्कृति हेरेर मुग्ध भएको विकासले संस्कृतिसँग विवाह गरी पुनः आपाङ्ग छोरी जन्माई 'विकृति' नामाकरण गरेको छ । संस्कृतिलाई विकृति उपहार दिएर ऊ पुनः अलप हुन्छ । विकासले समृद्धिसँग विवाह गर्छ र उसको कोखबाट खाली कचौरा लिएर छोरो जमिन्छ उसको नाम 'भिखारी' राखिन्छ । समृद्धिलाई छोरो उपहार दिएर विकास बेपत्ता हुन्छ । विकासले भेष बदलेर त्यसपछि शान्तिसँग विवाह गर्छ । शान्तिको कोखबाट हातमा पेस्तोलको जस्तो आकृति भएको वस्तु बोकेर छोरी जन्मिएकी हुन्छिन् । बालिकाको नाम 'अशान्ति' नामाकरण गरी विकास अशान्ति बालिका शान्तिलाई उपहार दिँदै त्यहाँबाट बेपत्ता हुन्छ । विकासले फेरी सभ्यतासँग विवाह गर्छ ।

	<p>उनीहरूको कोखबाट छोरा जमिन्छ र उसले त्यसको नाम 'एडस' राखी सभ्यतालाई उक्त छोरा उपहार दिँदै विकास कहिल्यै नफर्किने गरी ओभ्केल पछि ।</p>
<p>काफल दाई</p>	<p>काफल दाइको 'काफल गोडी कुटुक्क....को' गीतले काठमाडौंमा काफलका सिजनमा खुब चर्चा हुन्छ । उनी अन्य समयमा डालोमा चना केराउ बदाम बेच्छन् । 'बोल्नेको पीठो विकछ नबोल्नेको चामल पनि विकतैन' भन्ने नेपाली उखान जस्तै काफल दाइले कहिलै पनि आफ्नो बेचन लगेको काफल, चना, केराउ र बदाम घर फिर्ता लैजानु परेन । अझ सार्वजनिक विदाको दिनत उनका सामग्री चाँडै बेचेर सिद्धिन्थ्यो । काफल दाई काफल जस्तै रसिला र मिजासिला छन् । साना साना बालबालिका काफल किन्न आउँदा चाख्न दिने र किनिसकेपछि अलिकति थपिदिएर ग्राहकलाई खुसी पार्ने कला काफल दाइमा छ । पैतृक सम्पति नभएका काफल दाइको लगातारको परिश्रमले आफ्नो ओत लाग्ने घर बनेको छ । छोरी स्टाफ नर्स र छारोलाई सि.ए. सम्म पठाउन सफल भएका छन् काफल दाइ । उदार हृदय, विचारमा महानता, बोलीचालीमा सरलता जस्ता विशेषताले कथाकार र काफल दाइ बीच घनिष्ट सम्बन्ध स्थापित भएको कुरा यस कथामा प्रष्ट पारिएको छ ।</p>
<p>दिलमाया</p>	<p>दिलमाया कथामा कथाकारको घर नजिकै बटुवाहरू आहोरदोहोर गर्ने आलडाँडाको रमणीय ठाउँमा एक जना युवती जाड पानी व्यापार गर्छिन् । आलडाँडामा चार पाँच जोडी ठूला- ठूला वर पिपलका रूख छन् । ठाउँ ठाउँमा काठफलैचा राखिएको छ । केही तन्नेरी ठिठाहरू यसो जाँड पानी खाने बहानामा दिलमायासँग जिस्कन्छन् । दिलमायाको भरिलो जवानी देखेर धेरै बटुवाहरू लोभिन्छन् । एकदिन कथाकार मधेसदेखि पुरानो त्यही पुख्यौली बाटो हिडेर लामो समयपछि उनीकहाँ बास बस्छन् । दिनभरिको लामो यात्राको थकाई</p>

	<p>मेट्टन उनी त्यहाँ बसेका छन् । ठूलो ज्वरोले आमको मृत्यु भएको र आफू गर्भमा छदै बुवा परदेश गएको कुरा आमाबाट दिलमायाले सुनकी हुन्छिन् । बोजुले 'तेरी आमाको विवाह कोही सँग भएको होइन, बाटो हिडने एकजना मान्छे प्रायः यही वास बस्थ्यो र ऊ सँग तेरी आमाको हिम चिम बढेको हुनाले तँ जन्मिएकी होस्' भन्नुहुन्थ्यो । दिलमायाकी आमाको विशेषता कविलाई एकाएक थाहा छ । कवि आफूलाई अपराधी अधर्मी भएको महसुस गर्दछन् । बाचुन्जेल कसैलाई पनि भन्न नमिल्ने अतिनै गोप्य कुरा भनेको अवैध यौन सम्बन्ध हो । आफू बसेको बास छोडेर बास दिएकी दिलमायाको शान्त, सौम्य, अविचल र उदार दिलले कथाकारलाई मर्माहत तुल्याएको प्रसङ्ग यस कथामा मार्मिक ढङ्गले व्यक्त गरिएको छ ।</p>
<p>पुतलीसडकी बौलाही</p>	<p>पुतलीसडकी बौलाही कथामा पुतलीसडक, शङ्करदेव क्याम्पस र खसी बजारलाई आश्रयस्थल बनाएर बस्ने बौलाहीको दुःखद दिन चर्याको प्रसङ्ग यस कथामा गरिएको छ । बदलिरहने मौसम र प्राकृतिक प्रकोपहरूको उसलाई प्रवाह छैन । बौलाहीलाई सुख दुःखको चिन्ता छैन उसले एउटा सम्यक जीवन बाँचेकी छ । यौन पिपासुहरूले उसलाई जबर्जस्ती आमा बन्ने अवसर दिएर आफू अपराधी भएको महसुस गरेका छन् । शङ्करदेव क्याम्पस छेउको सडकपेटीमा एका विहानै सूर्यको झलझल किरण सँगै एउटा होनाहार सन्तान उसले जमाउँछे । बाबुको ठेगाना नभएको असहाय बालकले यस धर्तीका हरेक कणकणमा आफ्नो हक अधिकारको खोजी गर्नेछ । दुनियाँले कुनै मानवीय दर्जा नदिएको, उपेक्षा भाव र चरम घृणा गरेको आफ्नी आमालाई उसले सम्मानित र गरिमामय बनाउने छ भन्ने सन्दर्भका साथ यसमा कथाकारले न्यायपूर्ण र समानता सहितको समृद्ध नेपालको सपना देखेका छन् ।</p>

<p>भर्रीको रात</p>	<p>भर्रीको रात कथामा वर्षा ऋतुमा पर्ने पानी अत्यन्तै आन्नदायक हुन्छ । मकैको पातमा पानी बजेको साँझको समयमा भ्याउँकीरी र भ्यागुता कराएको ध्वनि बिर्सि नसक्नु हुन्छ । कङ्क्रीटको सहरमा बसेर पनि पानीपर्दा, कुहिरो लाग्दा कथाकारले हरक्षण गाउँलाई नै सम्झेका छन् । गाउँमा पानी आएको, खहरे खोला बेगले कराएको, ज्यामिरे र बाह्र बिसे खेतमा समयमा नै रोपाइँ सकिएको भक्तिको कविलाई आइरहेको छ । रोपाइँमा रोपाहार, बाउसे व्याडेहरूले आ-आफ्नै जिम्मेवारी निर्वाह गर्दछन् । दाँदेमा चडेर चचहुई भनी गोरूको पुच्छर समाएर कुदाउँदा भर्ने मज्जा आउँछ । रोपाइँमा अर्मपर्म गर्दा मन- घत मिले साथीसँगको भेटघाटले युवा युवतीलाई प्रशस्त फाइदा पुग्छ । सोह्रमुरे पुच्छरको पाँच पाथी धानको बीउ जाने गहामा लगाइएको बेठी कटुवाकी भाउजुको टिमले गाएको असारे गीत, नौमती बाजाको तालमा रोपिएको छुपुछुपु धानको रौनकताले वर्षातको समयमा कथाकारको मन गाउँमा नै गएको हुन्छ ।</p>
<p>घर</p>	<p>घर कथा सामाजिक यथार्थमा आधारित चरित्रप्रधान कथा हो । कथाकार काठमाडौँमा जागिरको सिलसिलामा बसोबास गर्दै आएका छन् । शिवराम र धनिराम (कथाकार) दुवै जना सरकारी कर्मचारी हुन् । शिवरामले मालदार अड्डामा काम गरेर अकुत सम्पति कमाएको छ । शिवरामले एक दिन छोरीको बर्थडे मा धनिराम (कथाकार) लाई निमन्त्रणा गर्दछ । शिवराम पाँचतले भव्य महलमा एक रोपनीको कम्पाउण्ड, माछा पोखरी, वगैँचाबाट घेरिएर बसेको छ । शिवराम र उसकी श्रीमतीको लवाइखवाइ राणा खान्दानका राणाजीको भन्दा कम छैन । शिवरामले आयोजना गरेको भोजमा हरेक पाटीका प्रमुख नेता र कर्मचारीतन्त्रका ठूला मान्छे सम्म सहभागी हुन्छन् । शिवराम हरेक दिन महङ्गा महङ्गा डान्सबार र रेस्टुरेन्टमा जान्छ । एकदिन साँझ ठमेलको डान्सबार रेन्टुरेन्टमा गएर</p>

	<p>शिवरामले महङ्गा विदेशी ब्रान्डको अल्कोहल खाएको हुन्छ, भोलिपल्ट बिहानै शिवरामको टिचिङ हस्पिटलमा उपचार गर्ने क्रममा मृत्यु हुन्छ । शिवरामको असामयिक निधनले उसका बुवा, आमा, श्रीमती र छोराछोरी मुर्छित भई भावविह्वल हुन्छन् । मान्छे आफैमा नाशवान् छ, तर ऊ अस्थिर र नाशवान् कुराको पछाडिमात्र दौडिन्छ, भन्ने प्रसङ्ग यस घर कथामा चर्चा गरिएको छ ।</p>
समानान्तर	<p>समानान्तर कथा प्रेम प्रसङ्गसँग सम्बन्धित छ । समानान्तर कथामा कथाकारसँग सँगै विद्यालय, क्याम्पस आवतजावत गर्ने, प्रेमिका अप्सरालाई ब्लड क्यान्सर भएको छ । उनलाई उपचारको लागि काठमाडौं ल्याइएको छ । प्रेम पत्रले कविलाई साहित्यको क्षेत्रमा यस अवस्थासम्म ल्याएको छ । तत्कालीन समाजसँग टक्कर लिने क्षमता दुवै जना प्रेमीमा नभएकोले पारिवारिक बाध्यतावश आ- आफ्नो वैवाहिक जीवन सुरु गर्न बाध्य भएका छन् । बिहानपख अप्सराको मृत्यु भएको कुरा कथाकारलाई फोन आउँछ । उनी आर्यघाट तिर जान्छन् । अप्सराको मृत शरीरमा छोराको रूदै दागवत्ती दिएको, सानी छोरीले ममी भनेर चिच्याएको, अर्धबेहोस अवस्थामा उसको श्रीमान् चिच्याइ रहेको दृश्य कथाकारलाई अत्यन्तै हृदयविदारक लाग्यो । अप्सरा शून्य आकाशको विराट शून्यतामा धुवाँको मुसुलो सहित लीन हुन्छन् भने कथाकार धर्तीमा छन् । आकाश र धर्ती सृष्टिकालदेखि नै समानान्तर रूपमा रहेका छन् । आकाश र धर्तीको भौतिक मिलन त सम्भव छैन । धर्तीबाट उठेको बाफ र आकाशबाट भरेको बादलले ती दुई प्रेमी लाई भेट गराउँछ ।</p>
फलामसिङ	<p>फलामसिङ सामाजिक यथार्थवादी कथा हो । गरिबीको चपेटाबाट ग्रसित भरिया फलामसिंहको दुखदायी दिनचर्यामा यो कथा आधारित छ । पैसा नहुँदा पसल, भट्टीमा साहुले बाँकी रक्सी र अन्य सामान दिएका छैनन । बल तागत हुञ्जेल मात्र आफन्त हुन्छन् भन्ने कुरा</p>

	<p>फलामसिङले महसुस गरेको छ । फलामसिङको जीवनसँग बाटुली एक पटक सँगै भारी बोक्ने क्रममा जोडिएको थिई । बाटुलीसँग उसले राम्रो खालको हिमचिम बढाएको थियो । बाटुलीसँग सम्बन्धित पारिवारिक सपना फलामसिङले प्रसस्तै देखेको छ । साप्सुको किनारमा भारी विसाएर पानीमा खुट्टा चौबल्दै, बाटुलीले फलामसिङसँग ठेस्सिएर म तिमी बिना बाँच्न सक्तिन भनेको कुरा फलामसिङले विर्सिएको छैन । कहिले काँही बाटुली भारी खेप्न नजादा ऊ अत्यन्तै दुःखी हुन्थ्यो । बाटुलीसँग भारी बोकेर हिड्न पाउँदा त्यो यमानको भारी पनि उसलाई फूलको थुङ्गा जस्तै लाग्थ्यो । फलामसिङकी प्रेमिका बाटुली अकैसँग पोइला गएपछि ऊ कति दिन त भोक भोकै रहेको छ । उसले धेरै रातहरू अनिदो मै बिताएको छ । यस कथामा एकदिन रावा खोलामाथि बाटामा फलामसिङ मृत अवस्थामा भेटिन्छ । खान नपाएर उसले मृगौला बेचेको हुन्छ । बाटोमा ओहोर दोहोर गर्नेहरू मध्ये कतिले यसको घर, परिवार थिएनन् र यस बाटोमा मर्नो भने कतिपयले यसको लेखन्तै यति भनी टिप्पणी गरे । दिनरात भरियाको काम गर्ने व्यक्ति भोकभोकै खान नपाएर मर्नु भनेको ठूलो दुर्भाग्यको कुरा हो । के उसको लेखन्त यस्तै नै हो त ? कथाकारले यस कथामा सबै सामु प्रश्न गरेका छन् ।</p>
<p>भुर्तेल्ली बजै</p>	<p>भुर्तेल्ली बजै मनोवैज्ञानिक यर्थाथवादी कथा हो । भुर्तेल्ली बजैका श्रीमान् भुर्तेल गरिवीका कारणले मुग्लान पसेको हुन्छ । भुर्तेल भुर्तेल्ली गाउँ घरमा बसुन्जेल उनीहरू जहाँ जहाँ बसेका डुलेका थिए त्यहाँ त्यहाँ माया प्रेम पोखिएको थियो । भुर्तेल हिडेपछि भुर्तेल्ली धेरै दिन सम्म एकलै बसेर रोएकी छिन् । उनीहरूले घाँस दाउरा गरेका वनजङ्गलमा भुर्तेल्लीले 'फूल फुल्यो बुकी संसारमा छैन, म जस्तो दुःखी ।' फूल लहरैमा अल्फेछ माया भीर पहरैमा जस्ता विरहका गीत गाएकी छिन् । एकलै कति बस्नु, कसलाई हेरेर चित्त बुझाउनु यो रिक्तो</p>

	<p>कोखमा उनले एउटा सम्झनाको चिनो सन्तान छोडेर गएका भए पनि त हुन्थ्यो भनेर भुर्तेली विछोडको पिडाले छटपटाउछिन् । उनी काठमाडौंमा गएर सदाभै रत्नपार्कमा बदाम, चना, बेच्ने कार्यमा संलग्न हुन्छिन् । रत्नपार्कमा भुर्तेनी बजै जस्ता मान्छेहरू आ- आफ्नो व्यवसाय चलाएर बसेका हुन्छन् । सयौं युवा युवती रत्नपार्कमा दिँउसै माया पिरती मा रमाउछिन् । भुर्तेली बजैको नजिकै पैतालीस वर्ष जतिको अधवैसे मान्छे 'पानी पानी' भन्दै आइरहन्छ, उसको नाम पानी दाइ हो । पानीदाइकी श्रीमती विवाह गरेको दुई वर्षपछि घाँस काट्न जाँदा भीरवाट लडेर मरेकी हुन्छिन् । पानी दाइका कुरा घत मानी मानी सुन्ने भुर्तेली बजै सही थाप्दै घण्टौं सम्म कुरा गर्छिन् । उनीहरूको दैनिक भेटघाट हुने क्रममा हिमचिम क्रमशः बढ्छ । एक दिन रत्नपार्कबाट भुर्तेली बजै र पानी दाइ एकै पटक हराए भन्ने हल्ला चल्यो ।</p>
<p>पीपलको बोटमुनि एकछिन्</p>	<p>पिपलको बोटमुनि एकछिन कथामा काठमाडौंको डिल्लीबजार र न्यूप्लाजाको बीच स्थानमा रहेको एउटा बूढो पिपललाई मानवीकरण गरी तुलना गरिएको छ । कथाकारको यस रूखसँग धेरै पटक साक्षात्कार भएको छ । यस रूखले धेरै घाम पानी बतास खेपेको छ । त्यसैगरी कथाकारले पनि आफ्नो जीवनका विभिन्न समयमा दुःख, पीडा, अभाव खेपेका छन् । कथाकार र पीपलको रूख बीच निकटतम सानिध्यता रहेको छ । पिपलको बोटको उपयोग गर्ने मनुष्य, पशुपक्षी, चराचुरूङ्गी कतिले जुनी फेरी सके तर पिपलको रूख एकलै नियास्रो मान्दै बुढ्यौलीपनमा उभिरहेको छ । पीपललाई विष्णु भगवानको प्रतिक मानी हिन्दु धर्मावलम्बीहरू पूजा गरिरहेका हुन्छन् । आधुनिक भनाउंदा सहरवासीहरू प्रत्येक शनिवार बिहानै उठेर पीपललाई पानी फलफूल चढाउँछन् धागो बेर्छन् र ढोन्छन् । पिपलले अरूको आस्था र विश्वास बोकेको छ तर कथाकारले कसैको विश्वास र भरोसा बहन गर्न सकेका छैनन् । आफू यस माटोमा दह्रोसँग उभिन</p>

	<p>नसकेको र परिवार समाजका लागि केहि गर्न नसकेकोमा कथाकारलाई गुनासो छ । दुःख चिन्ता कुण्ठाले मान्छेलाई चाडै बुढ्यौली तर्फ धकेलेको हुन्छ । मानिसहरू विभिन्न किसिमका विपत्तिहरूमा आत्तिने डराउने गर्दछन् । तर पिपल विपत्तिमा कहिले आत्तिदैन । शिशिरको हुरहुरे बतासले आफ्नो सबै पात भारीदिएपनि वसन्तको प्रतीक्षा गरी उदाङ्ग शरीरमा नवपालुवा उमारेरै छाड्छ । यसरी यो कथालाई मनोवैज्ञानिक कथाको कित्तामा उभिन सफल छ ।</p>
<p>स्कूल जाने एकहुल नानीहरू</p>	<p>स्कूल जाने एक हुल नानीहरू कथामा काठमाडौं सहरको एउटा बोर्डिङ स्कूलमा पढ्ने एक हुल नानीहरू कथाकारको अफिसको नजिकै बाटो भएर हिड्छन् । सहरका बच्चा एउटै कोठामा बसेर टि:भी, कम्प्युटर, मोबाइल र विश्व गतिविधि नियाल्छन् भने गाउँका केटाकेटी आफूपछि लगतै जन्मिएका भाइ बहिनी हेर्दछन् । बोर्डिङ गएका एक हुल नानीहरूसँग कतिपय दिनहरूमा कथाकार सँगसँगै खेलेका छन् भने कुनै दिन उनीहरूको खेल हेरेका छन् । टि:भीमा भएका खेल, नायक नायिका, द्वन्द्व भएका खेल खेल्न, नक्कली बन्दुक पड्काउन उनीहरू खप्पिस छन् । उनीहरूमध्ये कोही मरेको अभिनय गर्थे । उनीहरूको शारीरमा रातो रातो मिसिएको पानीको पोको राखिन्थ्यो । उनीहरू नायक खलनायकको द्वन्द्व देखाउँदै बन्दुक पड्काउथे । स्कूल जाने कलिला नानीलाई कसले सिकायो यो रगतको खेल ? कसले पढायो उनीहरूलाई मान्छे मान्ने कला ? यस्ता जिज्ञासा कथाकारमा उत्पन्न भए । वर्तमान युगले भविष्यका ती होनाहार कर्णधारहरूलाई पढाएको सभ्यताको खेल भनेको नै मान्छेले मान्छेलाई मान्ने खेल हो त ? भन्ने प्रश्नमा कथाकार जिज्ञाशु बनेका छन् ।</p>
<p>अन्तिम पत्र</p>	<p>अन्तिम पत्र कथा प्रेम प्रसङ्गसँग सम्बन्धित छ । प्रेमको कुनै सीमा हुदैन । नचाहँदा नचाहँदै पनि हुने र चाहँदा चाहँदै पनि अचानक</p>

टुटने प्रेम नै हो । प्रेम गर्ने क्रममा एकदिन कथाकारको प्रेमिकासँग चौतारीमा भेट हुन्छ । प्रेमी प्रेमिकाले प्रकृतिको बासमा प्रेम क्रिडा गर्छन् । एकदिन बाध्यात्मक दुवैले त्यो ठाउँ छोड्छन् तर पनि त्यो भूगोल दुवै जनाको मिठो स्मृति विम्ब बनेर बाँचिरहेको छ । छुट्टिएपछि उनीहरूको धेरै पटक प्रेमपत्रको आदानप्रदान हुन्छ । यसमा आफ्ना बुवा आमा श्रीमती छोरा छोरीहरूको बेवास्ता गर्दै, श्रीमतीको प्रेम पत्रको जवाफै नदिई कथाकारको मन प्रेमिकातिर एकोहोरिएको छ । घरपरिवारप्रति दायित्व बिहीन र कर्तव्य च्युत भएका छन् कथाकार । प्रेमी प्रेमिकाले परिस्थितिवंश आफैले गरेको प्रतिज्ञा, वाचा, बन्धन पनि तोड्नु पर्छ भन्दै कथाकारले प्रेमिकालाई अन्तिम पत्र लेख्दै सम्झाएका छन् । कथाकारलाई समयले देखाएको बाटोमा हिड्न दिएर घर परिवार श्रीमतीको लागि कर्तव्य पूरा गर्ने अवसर प्रेमिकाले प्रदान गर्छिन् भन्ने विश्वास छ । मिलन मात्र प्रेम होइन विछोड पनि प्रेम हो भन्दै कथाकार धेरै समय पछि घरतिर लाग्दछन् । बासन्ती मधुमासमा कथाकारको गाउँ, वनपाखा रमणाय बनेका हुन्छन् । घर परिवार, आफन्त, वरपरको प्रकृति कथाकारको आगमनलाई पर्खेका हुन्छन् । श्रीमतीले प्रकृतिमा फूलेका फूल चुल्ठोमा सिउरिएकी छिन् । कोइलीको गीत, एकान्त वनको निमग्न सुसाई, सुन्तलामा माहुरी भँमराको भूँ भूँ चराहरूको चिरविर, दिखुवा खोला निर्मल भएर बगेको भ्रमकोले कथाकारलाई शीघ्र घर फर्कन अनुरोध गरेको आभास हुन्छ । श्रीमती घामको गोधुली किरणसँगै घरमुनि बारीका छेउमा बसेर पारी म आउने बाटो हेरिहेकी होलिन् भन्ने ठम्याइ कथाकारको छ ।

यस कथा सङ्ग्रहका कथाहरूमा समाजका सबै विकृति र विसङ्गति, नारी पीडा, प्रेम प्रणय, यौन तथा अपराधका घटनाहरू समेटिएको छ । यस कथा सङ्ग्रहमा कथा न त धेरै लामा न त धेरै छोटो ठीक मझौला खालका रहेका छन् । कथाको कथावस्तु अध्ययन गर्दा आलस्य पट्यार लाग्दो अवस्था आउनुको सट्टा पढौँ पढौँ लाग्ने, जोस जाँगर स्वतस्फूर्त

पैदा हुने एकपछि अर्को कथाको घटनाक्रम प्रसङ्गमा बढी चासो हुने गर्दछ । सरल भाषा, सुबोध्य कथा वस्तु, सङ्गठित वाक्य गठन उपयुक्त पात्रको छनोट गरी उचित भूमिका निर्वाहले उनका कथा अकबरी सुनलाई कसी लाउनु पर्दैन भन्ने उखान जस्तै भएका छन् । उनका कथाको कथावस्तुमा ग्रामीण जनजीवनका घटनाक्रमले बढी स्थान पाएका छन् । गाउँ, शहर, साहु, मालिक र भरिया, प्रेमी र प्रेमिका बीचका अन्तरद्वन्द्वमा कतिपय कथा आधारित रहेका छन् । उनको कतिपय कथामा प्रकृतिलाई मानवीकरण गरी प्रकृति र मानवको अन्तरसम्बन्धलाई बढी जोड दिइएको पाइन्छ ।

५.३.३ सहभागी

कुनै पनि कथामा कथाकारले कथावस्तु सुहाउँदो पात्रको प्रयोग गर्न आवश्यक हुन्छ । यस कथा गाउँले र सहरिया नेपालीका आनीबानी, चालचलन जस्ता चारित्रिक विशेषता भएका पात्रको प्रयोगले स्वाभाविक, जीवन्त र गतिशील भएका छन् । सबै कथामा कथयिताले घटनाको वर्णन गरेका भए पनि केही कथामा पात्रको भूमिका प्रमुख हुन्छ । कथाकारले पात्रहरू मार्फत आफ्ना उकुसमुकुस भएका परिवर्तनशील विचारहरू लाडेका छन् । उनका कथाहरूमा पात्रहरू थोरै वा सीमित छन् । उनका कथाका पात्रहरू प्रायः मानवीय छन् । जे होस् भट्टराईका कथाका पात्रहरू सामाजिक विकृतिको विरोध गर्न सक्ने, बौद्धिक र सामान्य खालका छन् । *म पनि बग्दैछु साप्सु* कथामा सङ्घर्ष प्रमुख पात्रका रूपमा छन् भने सिर्जना, अधबैसे आइमाई सहायक पात्र हुन् । *उपहार* कथामा विकास प्रमुख पात्र हो भने प्रकृति, संस्कृति, समृद्धि, शान्ति र सभ्यता सहायक भूमिकामा आएका छन् । *दिलमाया* कथामा म पात्रले कथा अगाडि बढाएको छ भने नानी, जाँड व्यापारी, गाईवस्तु चराउने केटाकेटी, बुढापाका, बटुवा आदि पात्र गौण रूपमा आएका छन् । यस कथामा मानवत्तर पात्र गाई, खसी बाखाको पनि प्रयोग पाइन्छ । *भुर्तेल्ली बजै* कथामा भुर्तेल्ली र पानी दाइ प्रमुख पात्र उपस्थिति रहेको छ भने भुर्तेल्ल, रतपार्कमा मान्छेहरू गौण हुन् । भट्टराईका कथाका पात्रहरू पुरानो समाज परिवर्तन गरी नयाँ विचारका साथ न्याय पूर्ण नयाँ समाज निर्माण गर्ने कार्यमा सक्रिय देखिन्छन् । *स्कूल जाने एक हुन नानीहरू* पात्रहरूमा शिथिलता, दुर्बलता, कही पाईदैन । उनका कथाका पात्रहरू जहिले पनि सफलताका लागि सङ्घर्षरत र सुन्दर भविष्यप्रति सधैं आशावादी देखिन्छन् । पात्रहरूको भूमिकाको आधारमा आचरण र व्यवहार समाजवाद प्रति उन्मुख छन् । *काफल दाई*,

दिमलमाया, भरीको रात, समानान्तर, पिपलको बोटमुनि एक छिन् स्कूल जाने एक हुल नानीहरू अन्तिमपत्र कथामा कवि आफू स्वयमले कहीं 'म' पात्रको रूपमा, कतै सहायक वा गौण पात्रको रूपमा भूमिका निर्वाह गरेका छन् । कथामा व्यापारी, साहु, भरिया, किसान विद्यार्थी लगायतका निम्न मध्यमस्तरका मानवीय पात्र र मानवेत्तर पात्रको सम्म प्रयोग गरिएको छ । पिपलको बोटमुनि कथामा आर्थिक अभाव, अन्धविश्वास, अशिक्षा जस्ता कुराले पीडित तथा सामाजिक मान्यता र सामन्ती शोषणबाट थिचिएका पात्रहरूको छनोट गरिएको छ । उपहार कथामा एउटा पात्रले धेरै जना युवतीसँग प्रेमको नाटक गरी विकलाङ्ग सन्तान उत्पादन गरी मानवीय मनहरूमा अशान्तिका कालो बादल मडारिएको सन्दर्भ ल्याई सन्तान उपहार दिने विकासको स्वार्थ खराब रहेको कुरा व्यक्त गरिएको छ । यस कथामा कथाकारले विकासलाई अन्तर्राष्ट्रिय दाताको रूपमा प्रतिकात्मक ढङ्गले उभ्याएका मन र सहयोगको नाममा तिनले गरिब मुलुकलाई उल्टै कसरी शोषण र दोमन गर्छन् भन्ने कुराको सटिक चित्रण गरेका छन् ।

भट्टराईका कथामा स्त्री पात्रको बाहुल्यता रहको मध्यवर्ग र उच्च वर्गका पात्रहरूको उपस्थिति छ । पुतलीसडकी बौलाही कथामा निम्नवर्गका पात्रको उपस्थिति रहेको छ । म पनि बग्दैछु साप्सु, उपहार, दिलमाया, समानान्तर, भुर्तेली बजै आदि कथामा मध्यवर्गका पात्रको उपस्थिति छ । भट्टराईले पात्रगत विविधता दिन सकेका छन् । कुनै कथामा ऊ प्रमुख पात्र छ भने कुनै कथामा गौण रूपमा र कुनै कथामा अनुकूल पात्र छ भने कुनै कथामा प्रतिकूल पात्रको प्रयोग हुन्छ । यसरी टड्क भट्टराईको यस म पनि बग्दैछु साप्सु कथा सङ्ग्रहमा पात्रगत विविधता पाइनु भट्टराई आफ्नै विशेषता हो । सामाजिक विषयवस्तु भएका भट्टराईको कथाहरूमा घटना र चरित्रका आधारमा वर्गीकरण गर्दा चरित्र प्रधान कथाहरू केही बढी छन् भने घटना प्रधान कथाहरू केही कम छन् ।

५.३.४ परिवेश

यस कथा सङ्ग्रहमा २०६२/०६३ को जनआन्दोलन पछि, नेपाली जनजीवनमा आएका परिवर्तनको परिवेश व्यापक छ । भौगोलिक परिवेशका रूपमा ग्रामीण परिवेशको चित्रण बढी भए पनि वर्णनका क्रममा भारतको मुगलान, काठमाडौं पूर्वी पहाडी जिल्ला खोटाङ स्थित कथाकारको जन्मस्थलको साप्सुखोला आलडाँडा, दिक्तेल, ऐसेलुखर्क,

रावाखोला, खाम्तेल, बसेरी, वाक्सीला अनि गाउँ घरको खेत बारी, घर, आँगन, वनस्पति, पशुपंक्षी, हरियो वन, पर्वत, पहाड, आकाश, जुन आदिको चित्रण गरिएको छ । स्कूल जाने एक हुल नानीहरू काठमाडौंको स्वयम्भूको जङ्गलमा गएर युद्ध लडेका छन् त्यसैले कथाको परिवेश वनजंगलमा समेत बनाइएको छ । गाउँबस्तीको सामाजिक चालचलन अनुसार नारीहरूलाई समाजले गरेको अपमान छोरी बुहारी आदिले भोग्नुपरेको दुःख कष्ट आदि नै परिवेशका रूपमा देखापरेका छन् । यिनका सबै कथामा परिवेशको कितान गरिएको छ ।

५.३.५ उद्देश्य

साहित्यकारले कुनै न कुनै उद्देश्य लिएर साहित्यको रचना गरेका हुन्छन् । भट्टराईका कथाहरूले सामाजिक शोषण राजनैतिक शोषण राज्यकोषको दुरुपयोग गरी अकुंत सम्पत्ति कमाउने सरकारी कर्मचारीले बनाएको महल प्रति चोटिला व्यङ्ग्य प्रहार गरेका छन् । फलामसिंह, भूर्तेली बजै, दिलमाया जस्ता निम्न वर्गका पात्रको उत्थानमा बल पुऱ्याउने उद्देश्य लिइएको छ, टड्क भट्टराईका कथाहरूमा पात्रहरूले प्रयोग गर्ने अभिव्यक्ति प्रणाली वर्णनात्मक छ । संवाद भन्दा आत्मकथानात्मक अभिव्यक्तिको बाहुल्यता रहेको छ । बौद्धिक पात्रले प्रयोग गरेको भाषामा दार्शनिकता छ भने सामान्य पात्रले सामान्य बोलचालीको भाषा नै प्रयोग गरेका छन् । कतिपय आर्थिक शोषण र सामाजिक शोषणबाट ग्रसित सहरिया तथा गाउँले नारी तथा पुरुष दुवैको दयनीय अवस्था देखाउँदै यसमा सुधार ल्याउन साहस र समर्पणको आवश्यक भएको सङ्केत गरिएको छ । ‘उपहार’ कथामा विकासले धेरै नारीपात्रको चरित्रमा खेलवाड गरेको छ । ‘दिलमाया’ कथामा दिलमायाको जन्म अवैध सम्बन्धबाट भएको देखाइएको छ । पुतलीसडकी बौलाही, फलामसिङ, भूर्तेली बजै कथाहरू उनका चरित्र प्रधान हुन् । बालमनोविश्लेषणसँग सम्बन्धित कथामा काफल दाई, स्कूल जाने एक हुल नानीहरू पर्दछन् । अन्तिम पत्र, समानान्तर, भूर्तेली बजै जस्ता कथा प्रेममा आधारित छन् । समाजवादी, यथार्थवादी घरातलमा रहेर प्रगतिशील कथा लेख्ने भट्टराई प्रगतिवादी कथाकारको रूपमा चिनिन्छन् । उनी बहुसंख्यक सर्वहारा वर्गको तथा श्रमजीवीवर्गको उत्थानका लागि उनीहरूलाई परिवर्तन तर्फ जागरूक बनाउनु पर्छ भन्ने यस कथाको उद्देश्य रहेको छ ।

५.३.६ दृष्टिविन्दु

दृष्टिविन्दुको अर्थ कथामा पात्रको अवस्था कहाँ रहेको छ भन्ने हो । कथाकारले आफैले वा अरुकै माध्यमबाट कथा भनेका छन् कथा भन्ने को हो ? कसले कसको कथा भनिरहेको छ ? भट्टराईको यस कथा सङ्ग्रहका कथामा प्रथम पुरुष आन्तरिक र तृतीय पुरुष बाह्य दृष्टिविन्दुको प्रयोग प्रमुख रूपमा भएको छ । कथाकारले म पात्रका माध्यमबाट कथावस्तु अगाडि बढाएका छन् भने प्रथम पुरुष आन्तरिक दृष्टिविन्दु हुन्छ । कथाकार कथाभित्रको विषयवस्तुमा बसी अर्काकै माध्यमबाट अर्काकै कथा भनेको जस्तो अनुभूति प्रदान गर्ने कथा तृतीय पुरुष बाह्य दृष्टिविन्दु हुन्छ । भट्टराईका अधिकांश कथामा म पात्र उपस्थित भएकाले म पनि बग्दैछु सासु, काफल दाई, दिलमाया, भरीको रात घर, समानान्तर, पिपलको बोटमुनि एक छिन, स्कुल जाने एक हुन नानीहरू, अन्तिम पत्र आदि कथा प्रथम पुरुष आन्तरिक दृष्टिविन्दुमा आधारित भएर लेखिएका छन् । उपहार 'पुतली सडककी बौलाही' 'फलामसिङ', 'भुतर्लनी' बजै कथा तृतीय पुरुष बाह्य दृष्टिविन्दुमा आधारित भएर लेखिएका छन् । यसरी कथाकार भट्टराईका कथाहरूमा प्रथम तथा तृतीय पुरुष दृष्टिविन्दुको प्रयोग पाइन्छ ।

५.३.७ भाषाशैली

कथाकार टङ्क भट्टराईका कथाहरू परम्परित रैखिक ढाँचामा लेखिएका छन् । भट्टराईका कथाको भाषा सामान्य र स्थानीयता भल्कने खालका छन् । छोटो वाक्य र सरल अभिव्यक्तिले उनका कथाहरू स्वाभाविक र सरल भएका छन् । प्रायः कथामा ठेट नेपाली तथा आगन्तुक शब्दहरूको पनि प्रयोग कथामा भएको छ । भट्टराईका कथामा कतै कतै चाहिँ बौद्धिक र भावपूर्ण अभिव्यक्तिले सामान्य पाठकहरूलाई सहजै बुझ्न अलि कठिन बनाएको जस्तो छ । *म पनि बग्दैछु सासु* को कथामा आठ वटा खण्डको शीर्षकले भन्न खोजिएको कुरालाई बुझ्न अलि कठिन बनाएको छ । *उपहार* कथामा विकास भन्ने पात्रले क्रमशः विवाह गर्दै छोराछोरी जन्माएर सम्बन्धित आमाहरूलाई नै उपहार दिएबाट नारीहरू पुरुषका भोग्य साधनमात्र हुन भन्न खोजिएको भाषाशैली व्यक्त भएको छ । विभिन्न किसिमका विराम चिह्नहरूको यथोचित प्रयोग गरिएको छ । काफल दाइले काफल गोडी कुटुक्क.... को गीत गाएर आफ्नो व्यापारलाई निरन्तरता दिँदै ग्राहकलाई प्रोत्साहित

बनाएका छन् । बालबालिकाहरूले घरको भ्यालबाट सडकमा काफल गेडी ...गीत गाएर हिड्ने काफल दाइलाई काफल पाक्यो काफल दाइ भनी सोधेको भाषाशैली अझ पिठासपूर्ण छ । काफल दाइले चना र केराउ बेच्दा बदाम चना के खान्छौं भन भन्ने गीत गाएका छन् । *भरीको रात* कथामा खेतको आलीमा लगाइएको भर्खर उभ्रिएको भट्टमास ढुकुरबाट बचाउन केटाकेटीले बाँसको टयापट्यापे बजाउँदै 'हा.. हाए, हा हाए ढुकुरले भट्टमास नखाए' भनेर गाइएको गीतको भाषा शैलीले ग्रामीण परिवेशलाई झल्काउँछ । पानी पर्दा वर्षे भूँइ कुहिराले पूरै गाउँ घर ढाक्दा केटाकेटीले गाएको गीत 'पानी पर पर ध्याम्पा भर भर (..कुद् कुहिरा कुद् तेरा घरमा चोर पसो, थोत्रै नाड्लो ठटायो, बूढो भैसी लडायो ...गीतले यो कथा पढ्ने पाठक सहरमा भएपनि गाउँमै छु कि भन्ने आभास गराउँछ । ठेट नेपाली भर्ना शब्दहरू परिस्थितिसँग ठ्याक्क मिल्ने गरि प्रयोग गरिएको छ । भाव र अर्थको सटिक प्रस्तुति यस सङ्ग्रहमा पाइन्छ । यस कथा सङ्ग्रहमा विवरणात्मक भाषाको प्रयोग पाइन्छ । ट्युवलाइट, स्कुल जस्ता अन्य अङ्ग्रेजी भाषाको प्रयोग आवश्यकता अनुसार गरिएको छ । कथाहरूमा व्याकरणका नियमहरूको पूर्ण रूपमा पालना गरिएको छ । कथामा कतै कतै उखान टुक्काको प्रयोगले कथालाई रोचक र प्रभावकारी बनाएका छन् । आफ्नूमाथि घटेका घटनाक्रमका कुरालाई भट्टराईले मार्मिक ढङ्गबाट डायरीका शैलीमा अभिव्यक्त गरेका छन् । सबैले बुझ्ने गरी सरल भाषामा कथन यस कथामा पाइन्छ ।

५.४ निष्कर्ष

नेपालको पूर्वी पहाडी जिल्ला खोटाङ र भोजपुरको सिमानामा रहेको अग्लो र रमणीय पहाडको फेदी हुँदै बग्ने साप्सु खोला धार्मिक र सांस्कृतिक रूपले प्रसिद्ध भएकोले कथाकारले साप्सु खोला शीर्षकको कथासङ्ग्रह प्रकाशन गरेका हुन् । कथाकारको जन्मक्षेत्र रहेको साप्सु खोलाप्रतिको आस्था विश्वासलाई उच्च समान गर्दै १३ ओटा कथाहरू यसमा सङ्ग्रहित छन् । कथामा विभिन्न विषय र परिवेश रहेका छन् । सामाजिक जीवनसँग प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने सन्दर्भलाई केलाउने काम कथाकार भट्टराईले गरेका छन् । अधिकांश कथाले ग्रामीण जनजीवनलाई सहज रूपमा चित्रण गरेका छन् । विषयवस्तु सूक्ष्म विश्लेषण, आदर्श चिन्तन र मनोविश्लेषणले गर्दा कथा विशिष्ट बनेका छन् । उनका कथामा दुःख, पीडा, मनोवैज्ञानिक संन्त्रास, सामाजिक कुरीति, असहाय, बालमनोविज्ञान, प्रेमी प्रेमीका मिलन

विछोड, भरियाको दिनचर्या, नारी अस्मिता आदिलाई आफ्नो कथाको विषयवस्तु बनाएको पाइन्छ ।

यस कथासङ्ग्रहका कथाका भाषा काव्यात्मक भएर पनि सरल र सहज छन् । समग्रमा कथाकार टङ्क भट्टराईका कथाले समृद्ध जीवन, सभ्य समाज, शान्ति र निर्माणको खोजी गरिएको छ । विचारमा नवीनता र शैलीमा सिर्जनात्मक विशिष्टताले गर्दा कथाहरू सुन्दर र सार्थक बनेका छन् । *म पनि बग्दैछु साप्सु* शीर्षक कथामा सिर्जना र संघर्षको भेटलाई संयोगको रूपमा लिई, प्रेम, आवेग, सङ्घर्ष विध्वंस, शान्ति, विवाह, नयाँ संसार, समयको जन्म, उपसंहार जस्ता मानवीय व्यवहारमा परिणत भई कथावस्तु अगाडि बहेको छ । *उपहार* कथामा विदेशी दाताका रूपमा रहेका विकास नामक पात्रले नेपालको प्रकृति, संस्कृति, समृद्धि शान्ति र सभ्यतासँग प्रेमको नाटक गरी क्रमैसँग विवाह गरी प्रत्येक श्रीमतीको १/१ जना विकृतियुक्त छोराछोरी जन्माई उनीहरूलाई नै उपहार दिएको प्रसङ्ग उल्लेख गरिएको छ । *काफल दाई* कथामा काफल दाईले काफल बेचेर उदाहरणीय जीवनयापन गरेका छन् । उनको परिश्रमबाट हामी सबैले प्रेरणा प्राप्त गर्नु पर्ने, भावनात्मक मनको धनी भई बालबालिकालाई खुशी पार्नुपर्ने प्रसङ्ग उल्लेख गरिएको छ । *दिलमाया* कथामा दिलमाया एउटी सङ्घर्षशील नारी, कर्तव्यपरायण, असल चरित्रवान नारी वर्गको प्रतिनिधित्व गर्ने गरी कथाका स्थापित भएकी छन् । *पुतली सडककी बहुलाही* कथामा यौन पिपासु कामुक पुरुषले बौलाहीलाई समेत बाँकी नराखी गर्भवती बनाएको र सन्तानको उत्पादनमा बौलाही सक्षम भएको सन्दर्भ उल्लेख गरिएको छ । *भरीको रात* कथामा समुन्द्रकी छोरी वर्षाले स्वर्गछानाबाट पानी बर्साउँदा परिश्रमी किसानमा खेतको रोपाईँ गर्दा उत्पन्न हुने खुशीका क्षण र रोपाईँको प्रसङ्गले प्राथमिकता पाएको छ । *घर* कथामा हामीले भौतिक घर जति जत्रो बनाएर पनि मृत्यु भएपछि कुनै पनि सम्पत्ति सँगै नलगिने र वाचुञ्जेल सत्कर्म, सतव्यहार गर्नुपर्ने कुरा व्यक्त गरिएको छ । *समानान्तर* कथामा बालप्रेमी प्रेमिकाको पछिल्लो अवस्थामा वियोग भएर छुट्टै छुट्टै जिविकोपार्जनमा लाग्नुपर्ने वाध्यात्मक परिस्थिति ल्याइएको छ । *फलामसिंह* कथामा भरियाको दिनचर्याको साथै प्रेमिका बाटुलीमा आधारित प्रसङ्ग ल्याइएको छ । *भूतल्लेनी बजै* कथामा श्रीमान् श्रीमतीको मायाप्रेमको सम्बन्ध, आर्थिक अभावले श्रीमान् मुग्लान जानुपर्ने परिस्थिति र श्रीमती आफ्नो श्रीमान्को पर्खाइमा रहेपनि बुढ्यौली उमेरमा पानी दाई सँग प्रेम गरी उनीहरू बेपत्ता भएको सन्दर्भ उल्लेख

गरिएको छ । *पिपलको बोटमुनि एक छिन्* कथामा पिपल र कविको प्रसिद्धता, धैर्यता सङ्घर्ष तुलना गरिएको छ । *स्कूल जाने एक हुल नानीहरू* कथामा बालसुलभ गतिविधि, समय र सङ्गत अनुसारको परिणाम आउने प्रसङ्ग उल्लेख गरिएको छ । *अन्तिमपत्र* कथामा विवाहित श्रीमती, छोराछोरी बुवाआमा घरमा भएको अवस्थामा पनि पुरुषहरूको मन अन्य नारी जातिमा जाने, कृत्तम माया प्रेममा फसाएर आफू पन्सिने सन्दर्भमा यो कथा आधारित छ ।

छैटौं परिच्छेद

सारांश तथा निष्कर्ष

६.१ सारांश

प्रस्तुत शोधपत्रमा पहिलो परिच्छेद अन्तर्गत शोधपत्रको सामान्य रूपरेखा प्रस्तुत गरिएको छ । यस खण्डमा शोधको शीर्षक, प्रयोजन, शोधको परिचय, समस्याकथन, शोधकार्यको उद्देश्य, पूर्वकार्यको समीक्षा, प्राकल्पना, औचित्य, सीमाङ्कन, शोधविधि प्रस्तुत गरिएको छ ।

दोस्रो परिच्छेदमा साहित्यकार टड्क भट्टराईको जीवनको सन्दर्भमा पूर्वको पशुपतिनाथ हलेसी महादेवस्थानको रूपमा परिचित विकट तर रमणीय पहाडी जिल्ला खोटाङको खाल्लेमा मध्यम वर्गीय आर्थिक अवस्था भएको परिवारमा वि.सं. २०२७ साल पौष २५ गते उनको जन्म भएको पाइन्छ । बालसङ्गीसँगै बाल क्रियाकलापमा संलग्न हुँदै हुर्किएका टड्क भट्टराई खोटाङकै श्री कालिका प्रा.वि.बाट वि.सं. २०३२ सालमा विद्यालय भर्ना भई सरस्वती मा.वि.दित्तेलबाट वि.सं. २०४५ सालमा एस. एल. सी परीक्षा उत्तीर्ण गरे । दित्तेल बहुमुखी क्याम्पसबाट प्रवीणता प्रमाण पत्र तह र स्नातक तह उत्तीर्ण गरेका हुन् । तह त्रिभुवन विश्वविद्यालय कीर्तिपुरबाट वि.सं. २०६० सालमा स्नातकोत्तर र पूर्वाञ्चल विश्व विद्यालयबाट एम.पि.ए. उत्तीर्ण गरी औपचारिक शिक्षा लिएको पाइन्छ ।

क्षेत्रीय कुलमा जन्मेका हिन्दु धार्मिक परम्परालाई अडगाल्दै वि.सं. २०४६ सालमा कुसुम भण्डारीसँग वैवाहिक बन्धनमा बाँधिएका भट्टराई सन्तानका रूपमा दुई छोरी र दुई छोरा छन् । मिलनसार स्वाभावका भट्टराई सहयोगी पनि छन् । सानैदेखि साहित्यमा रूचि राख्ने भट्टराई विद्यालय अवस्थादेखि नै साहित्य लेखन रूचाउने व्यक्ति हुन् । उनी नीजि अस्थायी शिक्षकको काम गरी ह वि.सं. २०५३ सालदेखि स्थायी निजामती सेवामा संलग्न हुँदै गोर्खा एफ.एमका कार्यक्रमका प्रस्तोता भएर काम गर्नुका साथै सामाजिक र साहित्यिक कार्यमा अगाडि बढिरहेका छन् । बाल्यकालबाट नै साहित्य क्षेत्रमा लागेका भट्टराई प्रतियोगितात्मक कविता गोष्ठी प्रथम, छन्दोबद्ध कविता प्रतियोगिता प्रथम, अधिराज्यव्यापी कविता प्रतियोगिता प्रथम, राष्ट्रव्यापी कविता महोत्सव तृतीय र द्वितीय पुरस्कृत हुँदै

सङ्घसंस्थाबाट सम्मान तथा प्रशंसापत्र प्राप्त गरेका छन् । अध्यापन, पत्रपत्रिकाको सम्पादक, कार्यक्रम सञ्चालक जस्ता विभिन्न क्षेत्रमा काम गरेका भट्टराई बहुप्रतिभा सम्पन्न व्यक्तित्व हुन् ।

तेस्रो परिच्छेद अन्तर्गत टङ्क भट्टराईको व्यक्तित्वको चर्चा गरिएको छ । बाह्य रूपमा गहुँगोरो वर्ण, छरितो जिउडाल, मभौला कद हँसिलो मुखाकृति, करिब पाँच फिट तीन इन्च उचाई भएका नम्र र मिलनसार भट्टराई शारीरिक रूपमा स्वस्थ छन् । भट्टराई पारिवारिक, सामाजिक, राजनैतिक, संस्थागत, साहित्यिक कवि, कथाकार, गीतकार, निवन्धकार, समीक्षक तथा समालोचकीय, सम्पादक, लेखकीयका रूपमा परिचित छन् । साथै साहित्येतर व्यक्तित्वका रूपमा समाजसेवी, संस्थापक, सम्पादक, प्राध्यापन, कार्यक्रम सञ्चालक र निजामती सेवामाका कर्मचारी व्यक्तित्वका रूपमा एवम् सैद्धान्तिक तथा निष्ठावान् बहुव्यक्तित्वका रूपमा पनि चर्चित छन् ।

चौथो परिच्छेदमा भट्टराईको साहित्यकयात्राको विश्लेषण गरिएको छ । बाल्यावस्थादेखि सुरु भइको भट्टराईको साहित्ययात्रा हालसम्म पनि क्रियाशील पाइन्छ । जसलाई दुई चरणमा विभाजन गरेर अध्ययन गरिएको छ । वि.सं. २०४५ सालदेखि सुरु गरी निरन्तर अगाडि बढ्दै आउँदा दुई ओटा चरणहरू पार गरी ५० भन्दा बढी पत्रपत्रिकामा स्थानीय, क्षेत्रीय र राष्ट्रिय पत्रपत्रिकाका अंकहरूमा प्रकाशित छ । पूर्वार्ध चरण विं. सं. सुरुदेखि २०६८ सम्म उत्तरार्ध चरण २०६९ देखि हालसम्म टङ्क भट्टराईका प्रकाशित र अप्रकाशित दुवै आधारले समानता, विद्रोहात्मकता, नैतिकता, साँस्कृतिकता, राष्ट्रियता प्राकृतिकता, यथार्थता, मानवीयता, व्यङ्ग्यात्मकता, स्वच्छन्दता जस्ता प्रवृत्तिहरूको पहिचान गर्दै उनको मूल्याङ्कन गरी योगदानको चर्चा गरिएको छ । बहुमुखी प्रतीभा भएका भट्टराई सामाजिक असमानता, शोषण, दमनका विरुद्ध विद्रोही चेतना पस्कने मात्र होइन, व्यङ्ग्यात्मक रूपबाट यथार्थतामा जोड दिने उनको साहित्यिक जीवनको सकरात्मक पक्ष रहेको छ ।

पाँचौं परिच्छेदमा कृतित्वको विश्लेषण गर्ने क्रममा 'साँभमा पहिलो तारा' कविता सङ्ग्रह २०६८ को परिचय, विषयवस्तु, वर्गीकरण गर्दै परिवेश, उद्देश्य, दृष्टिविन्दु, भाषाशैली, विम्व/प्रतिक, अलङ्कार र निष्कर्षका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ । प्रकाशनका हिसाबले दास्रो कृति 'म पनि बग्दैछु साप्सु' कथा सङ्ग्रह वि.सं. २०७३ को पनि

परिचय विषयवस्तु, परिवेश, पात्र, दृष्टिविन्दु, भाषाशैली, विम्ब प्रतिक र निष्कर्षका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ ।

कवि टड्क भट्टराईले नेपाली वर्तमान साहित्य क्षेत्रमा कविता, कथा, गीत, निबन्ध र आत्मसंस्मरण आदि विधामा दखल भएका व्यक्तित्व हुन् । उनका दुई वटा कृति प्रकाशन भइसकेका छन् । कवि भट्टराईको **साँझमा पहिलो तारा** नामक कविता सङ्ग्रहमा ५० ओटा सुन्दर कविताहरूको एकमुस्ट रूप हो । यो कृति भित्र जीवन, माटो, संस्कृति, प्रकृति, व्यङ्ग्य, आशा, खबरदारी, आकाश, करूणा, वियोग अनि प्रेम सौन्दर्यका अनमोल छटाहरू समाहित छन् । यस कविता सङ्ग्रहमा काठमाडौं, खोटाङ, मोरङ र सोलुखुम्बुको बसाईमा रचित विभिन्न पत्रपत्रिकामा प्रकाशित यस कविता सङ्ग्रहले सम्पूर्ण पाठक वर्गको मन जित्न सफल भएको छ । कवि भट्टराईका कविताहरू नेपाली कविताको स्तरीयताको मानक रेखा माथि छ । कवि भट्टराईमा सहज तरिकाले साहित्यिक लेख रचना गर्न सक्ने क्षमता छ । उनी प्रयोगवादी कवि हुन् । प्रकृतिलाई आफ्नो काव्य साधनाको विषयवस्तु बनाई विभिन्न शब्दहरूमा खेल्न सक्ने खुबी भट्टराईमा रहेको छ । विम्ब, प्रतीक र मिथकको यथोचित प्रयोग गरी उनीबाट रचना भएका कविता पाठकहरूका लागि श्रुतिमाधुर्य र मीठासपूर्ण रहेका छन् । उनका कृतिमा प्रेम, प्रणय, विकृति, विसङ्गति, अन्याय, अत्याचार, शोषण, दमन र भ्रष्टाचार जस्ता विषयवस्तु भावभूमिका रूपमा रहेका छन् ।

दोस्रो प्रकाशित सङ्ग्रहको रूपमा **म पनि बगदैछु साप्सु** (२०७३) कथासङ्ग्रहमा १३ ओटा कथा समावेश छन् । नेपाली साहित्यमा छोटो मीठा, पेचीला, सरल कथा लेख्दै विविध विषयवस्तुलाई टिप्न पछि नपर्ने भट्टराई स्थानीय परिवेशमा मात्र घुलमिल नभएर सर्वत्र रूपमा साहित्यिक ढुङ्गा चढी घुलमिल हुन चाहन्छन् । खुशी, उमङ्ग, हर्ष, विस्मात, विरह, बेदना, दाउपेज, अवसर सबै तिरका विषयवस्तुलाई ढुलाउँदै शीर्षक छनौट गरिएको पाइन्छ । राष्ट्र, राष्ट्रियता, प्रजातन्त्र र नेपाली स्वाभिमान व्यक्त गर्दै राष्ट्रघात र कुकार्यप्रति विद्रोहका मूल स्वरहरू उनका कथामा घन्किएका छन् । सामाजिक असमानता, कुरीति, कुसंस्कार, शोषण, दमन, अन्याय, अत्याचार आदिलाई विषयवस्तुका रूपमा लिएर अनुप्रासको प्रयोगमा विशेष ध्यान दिदै उचित प्रतीक र विम्बको प्रयोग, सरल र सुबोध शब्द चयन आदि उनको कथामा पाइन्छ । क्रान्ति चेतनाले भरिएका कथाहरूमा समतामूलक समाज निर्माणका लागि जस्तोसुकै सङ्घर्षमा होमिएर भए पनि पूरा गरी छाड्ने चेतनात्मक स्वर

पाइन्छ । उनका ती कथाहरूमा ग्रामीण तथा शहरिया नेपाली जनजीवनको कथावस्तुलाई मुख्य विषयवस्तु बनाएका छन् ।

छैंटौं परिच्छेद अन्तर्गत यस शोधपत्रको उपसंहार र निष्कर्ष प्रस्तुत गरिएको छ । समग्रमा भन्नुपर्दा नेपाली साहित्यको क्षेत्रमा कथा विधा, कविता, निबन्ध र गीतमा कलम चलाएका भट्टराई एक कुशल स्रष्टा हुन् । २०४४ सालबाट साहित्ययात्रा सुरु गरेका भट्टराईको अथक परिश्रम निरन्तर साधना र साहित्यम समर्पित भूमिकाद्वारा नेपाली साहित्यलाई ठूलो योगदान दिएको देखिन्छ ।

६.२ निष्कर्ष

स्रष्टा समाजको ऐना हो । उसले आफ्ना साहित्यिक कृति मार्फत तत्कालीन समाजका गतिविधि राष्ट्रिय अन्तर्राष्ट्रिय परिवेशको आधारमा प्रतिबिम्बित गर्दछ । साहित्यिक व्यक्तित्वको रूपमा आफ्ना कविता, कथा, गीत, समालोचना, निबन्ध जस्ता विविध विधाहरूमा कलम चलाएर प्रसिद्धि कमाएका साहित्यकार हुन् टड्क भट्टराई । उनले साहित्यका विविध विधामा रहेर उल्लेख्य योगदान पुऱ्याएका छन् । उनका हालसम्म साँभमा पहिलो तारा कविता सङ्ग्रह २०६८ र म पनि बग्दैछु साप्सु कथा सङ्ग्रह २०७३ मा प्रकाशन गरी कृतिगत योगदान दिइएका छन् । टड्क भट्टराई बहुमुखी व्यक्तित्वका धनी हुन् । उनी पेसागत रूपमा शिक्षण र निजामती सेवामा संलग्न रहेका छन् । लामो अनुभव बटुलेका भट्टराई हाल कम्पनी रजिष्टार कार्यालय त्रिपुरेश्वरमा कार्यरत छन् । साहित्यका सन्दर्भमा भट्टराईको धारणा यस्तो रहेको छ । परिवर्तित समयले सकारात्मक रूपान्तरणको मोड पक्रिने साहित्य लेखिनु पर्दछ । हामी उभिएको माटोलाई अभिव्यक्त गर्नुपर्दछ । जनताका पीडा र दुःखसँग सांक्षात्कार गर्नुपर्दछ । निरासा र कुण्ठा मात्र दिनुहदैन । नेपाली साहित्यको क्षेत्रमा कवि भट्टराईले विभिन्न साहित्यिक कृतिको रचना गरी एक स्थापित प्रगतिशील कविका रूपमा परिचित छन् । उनले पहाडी जनजीवनका दुःख, सुख, पीडा, वेदना, चाडपर्व, मेलापात, खेती किसानी, प्रकृतिमा भएका वनस्पति, जीव जिवात्मा, नदी, पोखरी जस्ता विषयवस्तुको छनोटमा आधारित भएर कृतिको वर्णन गरेको पाइन्छ । शहरिया जनजीवनका अस्तव्यस्तताको अवस्था, विकृति, विसङ्गति प्रति सम्पूर्ण व्यक्तिलाई सचेत गराउने खुराकका रूपमा उनका कृति खडा भएका छन् । उनका गीतका रचनाले युवा जोस

जाँगरलाई बढी उत्प्रेरित बनाएर सङ्गीत क्षेत्रमा लाग्न ऊर्जा प्रदान गरेका छन् । खोटाङ्गको खाल्ले जन्मभूमिको निरन्तर सम्झना गरिएको आभास उनका कृतिबाट प्रष्ट हुन्छ । 'जननी जन्मभूमि स्वर्गादपी गरियसी' आफू जन्मेको ठाउँ र जन्मभूमि स्वर्गभन्दा पनि प्यारो हुन्छ भन्ने झलक उनका कृतिले दिएका छन् । प्रकाशनका दृष्टिले उनका कृति थोरै भएपनि प्रकाशित कृति अत्यन्तै मर्मस्पर्शी, खरा ओजपूर्ण र घतलाग्दा छन् । जसले पाठकलाई सहि मार्गमा लाग्न र विषयवस्तुको गाम्भीर्यता अनुसार भावबोध गर्न सहज भएको छ ।

भट्टराईले कविता विधामा पनि कलम चलाएर नेपाली साहित्यमा महत्वपूर्ण योगदान पुर्याएका छन् । **साँझमा पहिलो तारा** कवितासङ्ग्रह पाँच ओटा उपशीर्षकमा विभाजित भई अन्य मानवेत्तर पात्रको माध्यमबाट मानवेत्तर पात्रलाई सचेत गराउने मानवीय कर्तव्यबाट च्युत नहुने सङ्केत गरिएको छ । । कवि भट्टराईको कृति **साँझमा पहिलो तारा** कविता सङ्ग्रह भित्र ५० ओटा कविताहरू छुटाछुट्टै उपशीर्षकमा विभाजित छन् । 'विदिशामा बहुला घोडा', 'चुराहरूको गीत', 'आफ्नै छहारीमा एकछिन', 'गोलसिमल कराउन छाडेका बेला' र 'दुःखको चौतारो' गरी पाँच उपखण्डमा विभाजन गरेका छन् । कवि भट्टराईले आफ्नो काव्य सृजनामा ग्रामीण जीवनका कठिनाइहरू नारी वर्गले भोग्नुपरेका दर्दनाक समस्याहरू देखि सहरिया जीवनका सङ्कटलाई स्थान दिइएका छन् । कविताको संरचनामा भर्त्तवादी जनवोलीहरू प्रसस्तै पाइन्छ । जीवन भोगाइका यथार्थ अनुभूतिहरूमा भरिया, किसान, मुग्लानी, विधुवा जस्ता अनाथ र श्रमिकहरूको श्रमले कविताको महिमा भनै बढाएको छ ।

भट्टराईले कथा विधामा पनि कलम चलाएर नेपाली साहित्यमा महत्वपूर्ण योगदान पुर्याएका छन् । एउटा मात्र कथा सङ्ग्रह प्रकाशित भए पनि उनका कथामा आफूलाई सधैं जनताको समीपमा राखी गरिव निमुखा जनताका चिच्याहटपूर्ण आवाजहरूलाई आफ्ना रचनामा स्थान दिई समसामयिक आधारले विधागत विविधताका आधारमा विविधतामय लेखन शैलीमा साहित्य सिर्जना गर्ने भट्टराई सरल, सरस भाषाशैलीका माध्यमले सर्वाङ्गीण पक्षका विषयवस्तुलाई समेटी राष्ट्रियता, स्थानीयता, प्राकृतिकता, स्वच्छन्दता, मानवीयता, व्यङ्ग्यात्मकता, प्रयोगवादिता, प्रगतिशीलता तथा क्रान्तिकारिता, ऐतिहासिकता, साँस्कृतिकता, सामाजिकता जस्ता प्रवृत्तिहरूलाई देखाएको पाइन्छ । जन जीवनका सत्य तथ्यगत घटना परिघटना रोज्दै यथार्थतालाई जोड दिने गरेको पाइन्छ । यसरी टड्क

भट्टराईलाई निर्धक्कताका साथ अथक साधक र बहुमुखी प्रतिभा भएका कवि भनि मूल्याङ्कन गर्न सकिन्छ । उनमा रहेको विविध व्यक्तित्वहरूमध्ये उनी कवि व्यक्तित्वका रूपमा बढी चिनिन्छन् । समग्रमा नेपाली परम्परा, नेपाली संस्कृति, गरिबी, अशिक्षा, लैङ्गिक असमानता जस्ता कुराहरूलाई पनि कविता र कथाहरू मार्फत प्रस्तुत गरी समाज परिवर्तनको चाहाना राख्ने भट्टराई नेपाली साहित्यका विविध विधामा महत्वपूर्ण प्रतिभा हुन् भन्ने कुरा उनका कृतिबाट स्पष्ट हुन्छ ।

कवि भट्टराईले आफ्नो साहित्यिक कृति लेखनयात्रालाई आगामी दिनमा अझ बढी दर्विलो ढङ्गले प्रस्तुत गरी राष्ट्रिय अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा परिचित हुनेछन् भन्ने विश्वास गर्न सकिन्छ । साहित्य साहित्यकारको बौद्धिक सम्पत्ति भएकोले उनले आफ्नो सहजताका साथ नेपाली साहित्यका क्षेत्रमा अनवरत रूपमा कलम चलाइ समाज र राष्ट्रलाई अतुलनीय योगदान दिइएका छन् । उनको योगदानको उच्च मूल्याङ्कन गर्दै स्थानीय, क्षेत्रीय र राष्ट्रिय स्तरमा उनी समय समयमा सम्मानित भएका छन् ।

यसरी साहित्यिक विविध विधामा कलम चलाएर टड्क भट्टराईले आफ्नो अमूल्य योगदान दिएका छन् । उनी जसरी कविता र कथा क्षेत्रमा सक्रिय भएर लागि परेका छन् त्यसैगरी गीत, निबन्ध, समालोचनाका क्षेत्रमा पनि सक्रिय देखिन्छन् । उनले साहित्यका विविध विधामा आफ्नो अमूल्य योगदान पुऱ्याएर आफुलाई बहुमुखी प्रतिभाशाली साहित्यकारका रूपमा स्थापित हुन सफल छन् । परिमाणात्मक र गुणात्मक रूपमा विविध विषयलाई आत्मसाथ गरी उनले विविध विधामा रचना तथा लेखहरू लेखेर नेपाली साहित्यमा महत्वपूर्ण योगदान दिइएका छन् । उनी कवि, कथाकार, गीतकार, निबन्धकार निजामती कर्मचारी संस्थापक, सम्पादक, समाजसेवी, कार्यक्रम प्रस्तोता आदि व्यक्तित्व हुन् ।

परिशिष्ट

१. तपाईको जन्म र पुख्यौलीको बारेमा जानकारी दिनुहोस् न ।

मेरो जन्म वि.सं. २०२७ असोज १४ बुधवार खोटाङको तत्कालीन खाल्ले गाविस वडा. न. ७ (हाल दिक्तेल रूपाकोट मझुवागडी नगरपालिका वडा.न.४ हो । मेरो परिवार सामान्य किसान परिवार हो । हजुरबा मण्डमान भट्टराई बुवा लाल ब. भट्टराई र आमाको नाम रूद्रकुमारी भट्टराई हो ।

२. तपाईको बाल्यकालबारे केही बताइदिनुस् न ।

मेरो बाल्यकाल पहाडी गाउँले वातावरणमा बित्यो । गाउँले वनपाखाहरूमा साथीभाइहरूसँग खेल्दै रमाउँदै बाला जीवन बित्यो । ७ वर्षको उमेरमा म स्कूल जान थालेको हुँ ।

३. तपाईको औपचारिक अध्ययनको थालनी कहिले र कहाँबाट भएको हो ?

मेरो औपचारिक अध्ययनको थालनी वि.सं. २०३४ सालमा खोटाङको खाल्ले गाविस वडा. न. ६ मा रहेको कालिका प्रा.वि. बाट सुरु भएको हो ।

४. तपाईको दाम्पत्य जीवन र पारिवारिक अवस्था कस्तो छ ?

मेरो विवाह वि.सं. २०४६ सालमा जेठ महिनामा भएको हो । श्रीमती कुसुमसँग मेरो दाम्पत्य जीवन हालसम्म सहज र खुसीसाथ बितिरहेको छ । छोराछोरीहरूमा २ छोरी २ छोरा छन् ।

५. तपाईको जागिरको विविध क्रमबारे बताइदिनुस् न ।

मैले वि.सं. २०४५ सालबाट शिक्षकको जागिर सुरु गरेको हुँ । त्यस बेला म १८ वर्षको थिए । शिक्षण पेसामा २०५३ साल पुष सम्म रहेर २०५३ माघ महिनामा लोकसेवा आयोगबाट निजामती सेवामा खरिदार पदमा नियुक्ति भए । ओखलढुङ्गा वन कार्यालयमा काम गर्दागर्दै त्यसको ४ महिनापछि लगत्तै प्रशासन सेवा अन्तर्गत हुलाक समुहमा नायक सुब्बा पास गरेर जिल्ला हुलाक कार्यालय सोलुखुम्बु खटिए २०५७ मा हुलाक सेवा विभाग

डिल्लीबजार काठमाडौंमा सुरूवा भए । गोश्वारा हुलाक कार्यालय सुन्धारा हुँदै पशुसेवा विभाग हरिहर भवन जागिर गर्दागदै २०६८ सालमा प्रशासन समुहमा अधिकृत पास गरे हाल उद्योग मन्त्रालय अन्तर्गत कम्पनी रजिष्ट्रार कार्यालय त्रिपुरेश्वरमा कार्यरत छु । २०६९ सालबाट पार्टटाइम प्लस टु कलेज पनि पढाउन सुरू गरे । एन. सि. सि. एस. कलेज पकनाजोल, अन्नपूर्ण कलेज कमलाक्षी र ट्रिनिटी कलेज डिल्लीबजारमा २०७१ सालसम्म प्राध्यापन गरेँ । हाल प्राध्यापन पेसा भने छोडेको छु । गोर्खा एफ. एम. ९३ मेघाहर्जमा २०६८ सालबाट हप्ताको एक घण्टा साहित्यिक कार्यक्रम सञ्चालन गर्दै आइरहेको छ ।

६. छोराछोरीको शिक्षाको अवस्था कस्तो छ ?

चार जना छोराछोरीहरूमा ठूली छोरी रञ्जना अमेरिकाको न्यूयोर्कमा व्यवस्थापन विषय अन्तर्गत सि. पि. ए. मा अध्ययन गरिरहेकी छन् । सानी छोरी रमिला अस्ट्रेलिया सिड्नीमा एम. बि. ए गरिरहेकी छन् । ठूलो छोरा वसन्त बि. बि. एस. चौथो वर्षमा अध्ययनरत छ र सङ्गीत पाठशाला डिल्लीबजारमा बिगत पाँच छ वर्षदेखि स्वर तथा सङ्गीत शिक्षा लिइरहेको छ । सानो छोरा विशालले साइन्स तर्फ प्लटु सकेर हाल वि. एस. डब्लु. अध्ययन गरिरहेको छ ।

७. तपाईंको आर्थिक अवस्था कस्तो छ ?

मेरो आर्थिक अवस्था मध्यम खालको छ । बुवा आमा पनि साथमा हुनुहुन्छ । बुवाको पेन्सन, मेरो जागिर र छोरीहरूको धेरथोर सहयोगबाट छोराहरूको पढाइ लगाएत परिवार धान्ने क्रम चलिरहेको छ । हाल बूढानीलकण्ठ काठमाडौंमा बसोबास रहेको छ ।

८. तपाईं कुनकुन संस्थामा संलग्न हुनुहुन्छ ?

हाल म रावासावा प्राज्ञिक समाज, खोटाङ सेवा समाज, काँसीराम भट्टराई मेमोरियल ट्रष्ट जस्ता साहित्यिक सामाजिक संस्थाहरूमा आवद्ध रहेको छु ।

९. तपाईंका रूचिहरू के कस्ता छन् ?

साहित्य, सञ्चार र सामाजिक क्षेत्रको क्रियाशीलता नै मेरो रूचिका क्षेत्र हुन् विभिन्न ठाउँहरूको भ्रमण गर्नुमा पनि मेरो विशेष रूचि छ ।

१०. हालसम्म कुनकुन देशको भ्रमण गर्नुभएको छ ?

हालसम्म भारत, चीन, थाइलैण्ड र श्रीलङ्काको भ्रमण गरेका छु ।

११. तपाईंका जीवनका सुख दुःखका स्मरणीय क्षण बताइदिनुस् न ।

जीवनमा सुख र दुःखका स्मरणीय क्षणहरू त धेरै छन् तैपनि २०४४ मा गाउँ भरिबाट एस. एल. सी. पास गर्दा म धेरै खुसी भएको थिए भने सानो छुट्टा चार पाँचको उमेरमा साहिली बहिनी जलीको मृत्युले म धेरै दुःखी थिए ।

१२. तपाईंले साहित्य क्षेत्रमा प्रवेश गर्न कसबाट प्रेरणा प्राप्त गर्नुभयो ?

दाहाल यज्ञनिधि र म एउटै गाउँका हौं । उहासँग मेरो भेट त २०४५/०४६ सालतिर भएको हो । त्यो भन्दा अघि नै उहाँको रेडियो कार्यक्रम साहित्य संसारले मलाई साहित्यतर्फ अभिरूचि बढाएको थियो ।

१३. तपाईं कविता रचनामा कसरी प्रवेश गर्नु भयो र कहिलेदेखि कविता लेख्न थाल्नु भयो ?

पढाइमा म भन्दा एक वर्ष सिनियर सिमलबोटेका लेख ब. भट्टराई जो मेरो काका पर्नुहुन्छ । उहाँ बहुत राम्रा कविता लेख्नुहुन्थ्यो । उहाँका कविता पढेर र सुनेर म कविता तर्फ नजानिदो ढङ्गले आकर्षित भएको हुँ । दिक्तेलबाट निस्किएको 'युवा आवाज' पत्रिकामा २०४५ सालमा 'युवा आऊ एउटा प्रण गरौं' शीर्षकको मेरो कविता प्रकाशित भएको हो ।

१४. तपाईंको विचारमा साहित्य भनेको के हो ?

साहित्य मनको कलात्मक अभिव्यक्ति हो । जो जीवन र जगत्सँग हमेशा नजिक रहन्छ ।

१५. तपाईंका हालसम्म कतिवटा कविता तथा कथाहरू प्रकाशित भएका छन् ?

मेरो हालसम्म 'साँभमा पहिलो तारा' कविता सङ्ग्रह २०६८ मा प्रकाशित भएको छ । त्यसमा ५१ ओटा कविता रहेका छन् । ती लगायत हालसम्म १०० भन्दा बढी कविताहरू मधुपर्क, गरिमा, शारदा, मिर्मिरे, समष्टि, खोटाड, प्रतिमा, खोटाड चौतारी, नागरिक, गोरखापत्र लगायत पत्रपत्रिकाहरूमा प्रकाशित भएका छन् ।

१६. तपाईकालाई मनपर्ने साहित्यकार को-को हुन् ?

कवितामा भूपि शेरचन, गोपालप्रसाद रिमाल, लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा, लेखनाथ पौड्याल, बैरागी काँडला, कृष्णभूषण बल, जसराज किँराती, श्रवण मुकारूड मनपर्ने कवि हुन् । कथाकारहरूमा गोविन्द ब. मल्ल गोठाले, गुरुप्रसाद मैनाली, मनु ब्राजाकी, परशु प्रधान, हिराधन राई मनपर्ने कथाकार हुन् ।

१७. तपाई नेपाली भाषा बाहेक कुन कुन भाषामा दक्ष हुनुहुन्छ ?

नेपाली भाषा बाहेक अङ्ग्रेजी र हिन्दीमा दक्ष छु ।

१८. तपाईलाई आफ्नो कमजोरी के हो जस्तो लाग्छ ?

अरूलाई छिट्टै विश्वास गर्ने बानी मेरो प्रमुख कमजोरी हो ।

१९. तपाईलाई आफ्नो सकारात्मक पक्ष के हो जस्तो लाग्छ ?

नकारात्मक भन्दा बढी सकारात्मक चिन्तन, दुःख, पीडालाई मनमा धेरै नराखी सानो तिनो कुरामा पनि खुसी र रमाइलो मान्ने बानी मेरो सकारात्मक पक्ष हुन् जस्तो लाग्छ ।

२०. तपाई समाजलाई कुन पक्षमा हेर्नुहुन्छ ?

समाज गतिशील छ । परिवर्तनशील छ । हरेक व्यक्तिले समाजबाट सभ्यता, संस्कार तथा चालचलनहरू ग्रहण गरेको हुन्छ । समाजबाट नै उसले जीवनका लागि धेरै कुरा सिकेको हुन्छ । व्यक्ति जो जहाँ जे जस्तो छ त्यो समाज कै उपज हो । तसर्थ हरेक व्यक्तिले समाजको हितका खातिर असल कर्महरू गरिरहनु पर्छ । आफ्ना सत्कर्म र कीर्तिहरू छोडिरहनु पर्छ भन्ने मलाई लाग्छ ।

२१. यहाँ नसोधिएका तपाईलाई भन्न मन लागेका केही कुरा छन् कि ?

करिब करिब कुरा यति नै हुन् । उर्मिलाजी, तपाईले त्रिभुवन विश्वविद्यालय कीर्तिपुरबाट मेरो विषयमा यति गहन ढङ्गले शोधपत्र तयार गर्नुभयो । यसले मलाई थप प्रेरणा मिलेको छ । तपाईप्रति आभारी छु । तपाईलाई उत्तरोत्तर प्रगतिको सदैव शुभकामना !

सन्दर्भसूची

- कटुवाल, रामबहादुर, रामविक्रम थापाको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व, अप्रकाशित स्नानकोत्तर शोधपत्र, रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस त्रि.वि. काठमाडौं, २०७० ।
- गौतम, लक्ष्मणप्रसाद, समकालीन नेपाली कविताका प्रवृत्ति, काठमाडौं: पैरवी प्रकाशन, २०६६ ।
- ढुङ्गेल, भोजराज, दाहाल, दुर्गाप्रसाद, नेपाली कविता र काव्य, काठमाडौं : एम.के, पब्लिसर्स एन्ड डिस्ट्रिब्युटर्स, २०७१ ।
- बराल, कृष्णहरि, एटम, नेत्र, नेपाली कथा र उपन्यास, काठमाडौं : अक्सफोर्ड इन्टरनेसनल पब्लिकेसन प्रा.लि. , २०६९ ।
- भट्टराई, टङ्क, साँभ्रमा पहिलो तारा, काठमाडौं : रावासावा प्राज्ञिक समाज, २०६८ ।
- भट्टराई, टङ्क, म पनि बग्दैछु साप्सु, साभ्ना प्रकाशन, काठमाडौं : २०७३ ।
- रोका, पूर्णकुमारी, गोविन्दसिंह रावतको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व, अप्रकाशित स्नानकोत्तर शोधपत्र, नेपाली केन्द्रीय विभाव त्रि.वि कीर्तिपुर, २०७१ ।
- लुइटेल, खगेन्द्रप्रसाद, नेपाली काव्य समालोचना, काठमाडौं : पैरवी प्रकाशन, २०६० ।
- लुइटेल, खगेन्द्रप्रसाद, आधुनिक नेपाली समालोचना, काठमाडौं: नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान, २०५७ ।
- लुइटेल, खगेन्द्रप्रसाद, कविता सिद्धान्त र नेपाली कविताको इतिहास, काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान, २०६० ।
- शर्मा, मोहनराज, लुइटेल, खगेन्द्रप्रसाद, शोधविधि, ललितपुर : साभ्ना प्रकाशन, २०६८ ।
- श्रेष्ठ, दयाराम, नेपाली कथा भाग ४, काठमाडौं : साभ्ना प्रकाशन, २०६८ ।
- सुवेदी, राजन, लीला लुइटेल, जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व, अप्रकाशित स्नानकोत्तर शोधपत्र, नेपाली केन्द्रीय विभाव त्रि.वि कीर्तिपुर, २०७३ ।

पत्रपत्रिका सूची

अधिकारी, चन्द्रशेखर, “सीमान्तकृत सपना”, अन्नपूर्ण पोष्ट, २०६८ कात्तिक ।

डी. सरोज “भाले बास्यो मिमिरेमा...”, द गोखार्ज, २०७० जेठ १९ ।

हुंगाना, गोपीकृष्ण, “युवाको सिर्जना समय र समाजका लागि” अन्नपूर्ण पोष्ट, २०६९ जेठ १९ ।

थापा, रामविक्रम, “अग्रगामी सोचमा जीवनवादी कविता” मधुपर्क, २०६८ ।

थापा, रामविक्रम, म पनि बग्दैछु साप्सु ‘मधुपर्क’ पूर्णाङ्क ५८३/२०७४ ।

भट्टराई, टङ्कका कथा कान्तिपुर, भदौ २२ बुधवार ।

रानोहाँछा, चन्द्र, “साँझमा पहिलो तारा” ताजा खबर, २०६८ मङ्सिर २८ ।

लम्साल, डिबी, “नागबेली नै बहन्छ”, साप्ताहिक, २०६८ मङ्सिर, १७ ।

श्रेष्ठ, श्रीओम रोदनले “सुन्दर र सार्थक सङ्ग्रह”, मधुपर्क, २०७३ ।

सिंह, मिना, “कखरा धुलोपाटी मै सिकेँ”, शिक्षा, २०६९ माघ २९ ।